

**TURGUT ÖZAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANA BİLİM DALI**

**İRAN DIŞ POLİTİKASINDA “TAKİYE”:
PKK ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
İLYAS KOÇ**

**Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. ERKAN ERTOSUN**

ANKARA-2014

**TURGUT ÖZAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANA BİLİM DALI**

**İRAN DIŞ POLİTİKASINDA “TAKİYE”:
PKK ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
İLYAS KOÇ**

**Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. ERKAN ERTOSUN**

ANKARA-2014

Turgut Özal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı,
- ve bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı beyan ederim.

19 / 06 / 2014

İlyas KOÇ

ONAY

İlyas KOÇ tarafından hazırlanan *İran Dış Politikasında “Takiye”*: PKK Örneği başlıklı bu çalışma, 09 Temmuz 2014 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği / oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Mahmut AKPINAR

Yrd. Doç. Dr. Erkan ERTOSUN

Yrd. Doç. Dr. İkboljon QORABOYEV

TEŐEKKÖR

Bu çalışmanın fikrî altyapısının oluşmasında büyük katkısı olan ve yazılan bölümleri büyük bir sabır ve dikkatle okuyup gerekli düzeltme, uyarı ve yönlendirmeleri yapan gazeteci büyüklerim Mesut evikalp ve Servet Yanatma'ya minnettarım. Tezin yazım aşamasında her daim yanımda olan ve maddi-manevî her türlü desteği sunan değerli eőim Nermin Koç Hanımefendi'ye sonsuz teőekkür ediyorum. Son olarak, tezin hem ifade hem de anlam kısmına yaptığı katkılardan dolayı danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Erkan Ertosun Bey'e de teőekkür etmeyi bir borç bilirim.

ÖZET

İran, 1979 Devrimi ile birlikte kabul ettiği Anayasa’da, Şiiliği resmî mezhep olarak benimsemiş ve dünyadaki ezilen Müslümanların koruyuculuğunu anayasal bir vazife olarak üstlenmiştir. Ancak, reel politik açıdan uygulanması oldukça güç olan ve ‘ütopya ölçüsünde idealize edilmiş’ bir Anayasa’yı benimseyen İranlı politik elitler, ulusal çıkarlar söz konusu olduğunda Anayasa’nın kendilerine yüklediği bu görevi yerine getirmemişlerdir. İran’ın bu ikircikli tavrının arka planında, tarih boyunca dinî bir inanç sisteminden ziyade siyasî bir hareket olarak göze çarpan Şii doktrinin temel olgularından biri bulunmaktadır. Bu bağlamda, devrim sonrası İran’ın uluslararası sistemde yürüttüğü diplomasi anlayışında, Şiilikte önemli bir yeri olan ‘takiye’ olgusunun yansımalarını bulmak mümkündür.

Öte yandan İran’ın bölgedeki kadim komşusu ve aynı zamanda en büyük rakibi olan Türkiye ile ilişkileri de büyük oranda ‘takiye’ anlayışı çerçevesinde şekillenmektedir. İran, son 30 yıldır Türkiye’nin en önemli güvenlik sorunu olan PKK terörüne karşı hep ikircikli bir tavır içinde olmuştur. Zamana, şartlara ve konjonktüre göre PKK terörünü Türkiye’ye karşı kart/koz olarak kullanmaktan çekinmeyen İran, resmi olarak birçok kez PKK’yı desteklemediğini ifade etmesine rağmen, PKK militanlarının Türkiye’ye karşı yaptığı eylemlerde kendi topraklarını kullanmasına göz yummuştur. İran’ın Türkiye’ye karşı yürüttüğü bu tavrı takiyeci/ikiyüzlü diplomasisinin en somut örneklerinden birini teşkil etmektedir.

Bu tezde tarih boyunca İran’ın Müslümanlaşma ve Şiileşme süreci anlatıldıktan sonra 1979 Devrimi sonrası din adamlarının siyasal iktidarın sahibi olması ile beraber dış politikada göze çarpan uygulamaları, ‘takiye’ kavramsallaştırması altında tartışılacaktır. Bu bağlamda PKK terörüne karşı İran’ın Türkiye’ye karşı yürüttüğü diplomasinin takiyeye esas çerçevesinde şekillendiği ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye, İran, Takiye, PKK, Şia Doktrini.*

ABSTRACT

Iran has adopted Shi'ism as its official creed with the new constitution accepted after 1979 Revolution; and has declared itself constitutionally responsible for protecting the oppressed Muslims all over the world. However, the Iranian ruling elite who have embraced a highly idealized utopian constitution; have not fulfilled this responsibility described in the constitution when it clashed with their national interests. Behind this hypocritical attitude of Iran lies one of the basic features of Shia doctrine which manifested itself more as a political movement than a system of belief through history. In this context, it is possible to see the reflections of the practice of *taqiyya* (dissimulation) on Iranian diplomacy in the post-revolutionary era.

Iran's relations with Turkey, its ancient neighbour and primary rival, is also shaped by practice of dissimulation. Iran has always had an ambivalent attitude with regard to PKK terror which has been the most important security problem of Turkey in the last thirty years. Iran has not abstained from using the PKK terror as a trump against Turkey depending on the context. Although Iran has officially declared that it does not support the PKK terror, it looked the other way when the PKK militants used its lands when targeting Turkey. This policy of Iran regarding Turkey is one of the most concrete examples of hypocritical diplomacy.

In this thesis, first, Iran's history of Islamization and spread of Shiite belief will be narrated. After that, the foreign policy of Iran will be discussed in relation to the concept of *taqiyya* and political power of religious elite who obtained their position after the revolution. In this context, it will be argued that the diplomacy of Iran regarding Turkey in context of PKK terror has taken shape under the framework of *taqiyya*.

Keywords: *Turkey, Iran, taqiyya , PKK terror, Shia Doctrine.*

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İRAN: PRAGMATİST “İSLAM CUMHURİYETİ”	5
1.1. İran Tarihine Genel Bakış	5
1.1.1. Fetih Öncesi Dönem.....	6
1.1.2. Müslümanlığı kabul edikten Safevîlere Kadar	8
1.1.3. Safevîler’den 1979 İran Devrimi’ne Kadar.....	10
1.1.4. Devrim sonrası İran: Jeopolitiği, Etnik ve Demografik Yapısı.....	20
1.2. İran’da Din Faktörü (ya da İran’da Din-Devlet İlişkisi)	23
1.2.1. Şiilik Nasıl Doğdu? Şia Doktrini Nedir?	24
1.2.2. Şii Doktrinin Ehl-i Sünnete Uymayan Tarafları	28
1.2.3. Şii Doktrininde ‘Sünnî Tehdit’ İçin Başvurulan Çare: ‘Takiye’	29
1.3. Şia Doktrininin 1979 İran Devrimine Etkisi ve ‘Velayet-i Fakih Teorisi’ ..	34
1.3.1. Devrim Sonrası İran Dış Politikasında Dinî/İdealist Söylem	38
1.3.2. Rejim İhracı Politikası ve Şii Hilali Oluşturma Mefkûresi.....	41
1.3.3. Takiye Anlayışının İran Dış Politikasına Yansımaları.....	47
1.3.4. İrangate Olayı ya da İran-Kontra Skandalı	50
1.3.5. İran’ın İsrail ile Gizli Silah Ticareti.....	53
1.3.5.1. Filistin Davasını 'Sözde Sahiplenme' ve Gazze'ye Gönderilmeyen Yardım Gemileri	56
1.3.5.2. Suriye Açmazı: 'Ezilen Müstazafların' Yanında Değil, 'Ezen Müstekbirlerin' Safında.....	60

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ: İRAN; EZELİ DOST MU EBEDİ RAKİP Mİ? 67

- 2.1. Türkiye-İran İlişkilerini Belirleyen Faktörler..... 69
 - 2.1.1. Ortak Coğrafya, Tarih ve Kültür Havzası..... 69
 - 2.1.2. İdeolojik Uyuşmazlık..... 72
 - 2.1.3. Ekonomik Açıdan ‘Karşılıklı Bağımlılık’ 76
 - 2.1.4. Sınır Sorunları ve Güvenlik Kaygıları..... 82

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PKK ÖRNEĞİ..... 89

- 3.1. Humeynî Dönemi (1979-1989) 90
- 3.2. Rafsancani Dönemi (1989-1997) 96
- 3.3. Hatemi Dönemi (1997-2005) 106
- 3.4. Ahmedinejad Dönemi (2005-2013)..... 112

SONUÇ..... 121

KAYNAKÇA.....126

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
BM	Birleşmiş Milletler
BOP	Büyük Ortadoğu Projesi
CENTO	Merkezi Anlaşma Teşkilatı
DEİK	Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
ECO	Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
IKDP	Irak Demokratik Kürdistan Partisi
KYB	Kürdistan Yurtseverler Birliği
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
MİT	Milli İstihbarat Teşkilatı
M.Ö.	Milattan Önce
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
PKK	Kürdistan İşçi Partisi
PJAK	Kürdistan Özgür Yaşam Partisi
RCD	Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği
SAVAK	Sâzmân-ı Ittlâât ve Emniyet-i Kişver
TOBB	Türkiye Odalar ve Barsalar Birliği
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
OECD	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü

GİRİŞ

Günümüz İrani'nin, ideolojik ve mezhebî temellerini 15. yüzyılın başlarında İran'a hâkim olan Safevî Devleti'ne kadar götürmek mümkündür. Bir Türk hanedanlığı olan Safevîler'le birlikte kısa zaman içinde Şiileşen İran toplumunda, din adamlarının siyasal iktidara uzanan yolu ise 1979 Devrimi ile gerçekleşmiştir. Tarihin en büyük kitle ihtilallerinden biri olma özelliğini taşıyan 1979 Devrimi'yle İran'da, mollalar siyasî erkin sahibi olmuşlardır. Bu durum Şii tarihinde ilk kez karşılaşılan önemli kırılma noktalarından biridir. Tarih boyunca, uzak gelecekte ortaya çıkacak olan 'Kayıp İmam'ı bekleyen Şii din adamları, siyasal iktidarın sahibi olma bakımından pasif alanda kalmış ve İslam dünyasındaki bütün yönetimleri gasp edilmiş olarak görmüşlerdir. Ancak, Ayetullah Humeynî'nin doktrinine ettiği 'velayet-i fakîh' teorisiyle birlikte, Şii din adamları, 1979 yılında devlet yönetimini ele geçirmiştir.

Devrim sonrasında İran, zaman içinde küresel sistemden tedricî olarak izole olmuştur. Bu izolasyon sürecinin bir çok nedeni vardır. İran'a bakan yönüyle ele alınacak olursa, devrim sonrası benimsenen 'agresif' dış politika retoriği, Tahran'ı uluslararası sistemin dışına çıkarmıştır. Peki, İran neyi hedeflemektedir? Ütopya ölçüsünde idealize edilmiş olan devrim anayasası, reel politikte ne derece hayata geçirilmektedir? İran'ın bölgede, komşuları ile ilişkilerinde belirleyici olan ana paradigmlar nelerdir? Şii doktrininde önemli bir yeri olan 'takiye' olgusunun, İran dış politikasına yansımaları hangi boyutlardadır? Son kertede İran, kadim komşusu Türkiye'nin 30 yıldır 'başını ağrıtan' PKK sorununda nasıl bir tavır takınmaktadır? Bu çalışmada, yukarıda sıralanan bu ve benzeri sorulara cevap aranacaktır. İran dış politikasında takiye olgusunun yeri tartışılacak ve 1984 yılından günümüze kadar Türkiye ile ilişkilerde önemli bir çatışma unsuru olarak beliren PKK sorununa karşı, Tahran'ın takındığı ikircikli tavrın ortaya çıkmasında takiye olgusunun nasıl ve ne ölçüde etkili olduğu sorgulanacaktır.

1979 Devrimi sonrasında kabul edilen İran Anayasası oldukça idealist bir yapı arz etmektedir. Devrim İran'ı, tüm dünyadaki 'ezilen' Müslümanların haklarını gözetmeyi ve onları korumayı anayasal bir vazife olarak üstlenmiştir. Ancak devrimin ilerleyen yıllarında İran, anayasanın kendisine yüklediği bu görev karşısında zamana, şartlara ve konjonktüre göre oldukça değişken tutumlar içine girmiş, çoğu kez milli çıkarları doğrultusunda hareket etmiş ve pragmatist tavır takınmıştır. Bu tezde, İran'ın uluslararası ilişkilerde yürüttüğü bu diplomasi tarzı 'takiye' kavramsallaştırması altında analiz edilecektir. Şii doktrininde önemli bir yer tutan takiye, Şiiliği resmî mezhep olarak tanımlayan İran'ın, uluslararası ilişkilerde sıkça başvurduğu bir olgudur. Dini, kendi ulusal çıkarları için bir araç olarak kullanan İran'ın dış politika uygulamalarını analiz ederken ileri sürülen 'takiye' kavramı, reel-politik düzlemde birçok eleştiriye açıktır. Hiç kuşkusuz, Şii terminolojisine ait bir kavramla, İran dış politikasını birebir örtüştürmenin zorluğu ortadadır. Ancak Şia inancının ve din adamlarının, İran'ın devlet ve toplumsal hayatında çok önemli bir yer kapladığı gerçeği göz önüne alındığında, Şiiliğe ait belli paradigmanın İran'ın iç ve dış siyasetinde ana belirleyici enstrüman olarak öne çıktığını söylemek mümkündür.

İran dış politikasının, takiye esası üzerinde şekillendiğini söylerken, kavrama yüklenen anlam, Sünni âlimlerin bu kavramın 'yalan, ikiyüzlülük ve fırsatçılık şeklinde istismar edildiğini' söyledikleri takiye yorumudur. Bu açıdan İran dış politikasında takiye ile gerçeğin tam aksini açıklamak maksadıyla, yalanın din kisvesi altında meşrulaştırıldığı 'ikiyüzlü' siyaset anlayışı kast edilmektedir.

Çalışma, üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, İran'ın tarihsel arka planına kısaca değinildikten sonra Müslümanlaşma ve Şiileşme süreci ele alınacaktır. 1979 Devrimi'ne giden yolda İran'da din adamlarının üstlendiği rol ve devrim sonrası günümüz İranı'nın etnik, demografik ve jeopolitik yapısı hakkında bilgiler verilecektir. İran dış politikasında 'takiye' olgusunun yansımalarına geçmeden önce, genel olarak İran'da din-devlet ilişkilerine de değinilecektir. Devrim sonrası İran'ın iç ve dış siyasetini anlayabilmek için, tarih boyunca dinî bir inanç sisteminden ziyade siyasî bir hareket olarak göze çarpan Şia doktrinine göz atmakta fayda vardır. Bu

nedenle Şiiğin ne olduğu ve nasıl doğduğu anlatılarak Şia doktrinin Ehl-i Sünnete uymayan tarafları belirtilecektir. Şia öğretisi hakkında verilen özet bilgilerden sonra Şiiler için önemli bir kavram olan ‘takiye’ kavramı ayrıntılı bir şekilde izah edilecektir. Şia doktrinin 1979 Devrim’ine etkisi irdelenecek ve din adamlarına siyasal iktidarın yolunu açan ‘velayet-i fakîh’ teorisi anlatılacaktır. Bu doğrultuda devrim sonrası İran dış politikasında dinî/idealist söylemin analizi yapılarak rejim ihracı ve Şii Hilali mefkûresine temas edilecektir. Birinci bölüm, İran dış politikasında takiye olgusunun yansımalarına dair sunulacak somut örneklerle son bulacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Türkiye-İran ilişkilerini belirleyen temel faktörler üzerinde durulacaktır. Orta Doğu’nun kadim iki medeniyetinin, tarih boyunca sürekli ‘çatışma/gerilim ve karşılıklı rekabet’ içinde olduğunu söylemek mümkündür. 15.yüzyıldan bu yana Şii İran ile Sünni Türkler arasında teolojik ve ideolojik açıdan bölünmüşlük olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu açıdan iki devlet arasında günümüze değin süren mücadelenin ‘dini bir soğuk savaş hüviyeti’ arz ettiği söylenebilir. Türkiye ve İran arandaki ilişkilerde öne çıkan temel faktörler dört alt başlıkta anlatılacaktır. İlk olarak ortak coğrafya, tarih ve kültür havzasının iki ülke ilişkilerine etkisi üzerinde durulacaktır. İkinci başlıkta, kökleri 15. yüzyıla kadar uzanan ve günümüzde hâlâ etkisini hissettiren ideolojik uyuşmazlık konusu ele alınacaktır. Üçüncü olarak, Türkiye ve İran’ın ekonomik açıdan birbirlerine olan karşılıklı bağımlılığı tartışılacaktır. Son olarak ise özellikle son yüzyılın başında önemli bir mesele olan sınır sorunları ve güvenlik kaygıları değerlendirilecektir.

Üçüncü bölümde ise İran dış politikasında cari olan takiye anlayışı, PKK örneği üzerinden daha da detaylandırılacaktır. Şii inancında önemli bir yeri olan ve ‘Kayıp İmam’ın ortaya çıkacağı ana kadar uygulanması ‘akidevî bir şart olarak koşulan’ takiye anlayışı, devrim sonrası Türkiye-İran ilişkilerinde de belirgin bir şekilde gözlemlenmektedir. Özellikle cumhuriyet sonrası iki ülke ilişkilerinin nirengi noktasını oluşturan ve son 30 yılda terör boyutuna evrilen ‘Kürt meselesi’, İran tarafından Türkiye’ye karşı bir ‘kart’ olarak kullanılmıştır. Tahran, PKK terör örgütünün Türkiye’nin ulusal güvenliğini tehdit etmeye başladığı 1984 yılından beri,

Ankara'ya karşı ikircikli bir tutum içinde olmuştur. Bir yandan Türkiye ile birlikte ortak güvenlik toplantıları düzenleyip teröre karşı ortak mücadele etme sözü verirken öbür yandan kendi topraklarındaki PKK unsurlarına uzun yıllar göz yummuştur. Tahran'ın PKK soruna sorununa yönelik bu tavrı, 'İran'ın PKK Takiyesi' başlığı altında üç alt konu başlığı ile ele alınacaktır. İlk olarak Humeynî dönemi, ikinci olarak Rafsancani ve Hatemi dönemi, son olarak ise Ahmedinejad dönemi ayrı ayrı incelenecektir. Çalışmanın bu bölümü, gazete ve ajans haberleri ve konunun birinci dereceden ilgilileri ile yapılan özel görüşmelerle daha da zenginleştirilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İRAN: PRAGMATİST “İSLAM CUMHURİYETİ”

1.1. İran Tarihine Genel Bakış

İran tarihini siyasi, jeopolitik ve kronolojik açılardan kategorize etmek mümkün olmakla beraber, bu çalışmada tarihî seyir içinde önemli etki uyandıran dinî kırılma noktaları esas alınacaktır. Bu bağlamda öncelikle, İran'ın tarih sahnesinde ‘devlet’ olarak yer almaya başladığı ilk dönemlerden ülke topraklarının Müslümanlar tarafından fethedilmesine kadar geçen devre ele alınacaktır. Hiç kuşkusuz, bu dönemde İran ordularının Müslümanlar tarafından yenilgiye uğratılması, İran tarihindeki önemli kırılma noktalarından birini oluşturmaktadır. İran, İslam'ı büyük oranda kılıç zoru ile kabul etmiş, bunun sonucu olarak da İslam kültürünü kolay kolay benimseyememiş ve tarih boyunca ‘gayri memnun bir İslam ülkesi’¹ olarak varlığını sürdürmüştür. İkinci olarak, ülkenin İslam'ı kabul etmesinden dokuz asır sonra, kendi topraklarında kurulan Safevîlere kadar olan dönem incelenecektir. Safevî Hanedanlığı'nın hüküm sürdüğü yıllar, kendinden sonraki asırlara bıraktığı dinî/mezhebî miras bakımından İran tarihindeki önemli dönüm noktalarından birini teşkil etmektedir. Zira bu dönemde İran hem resmî devlet ideolojisi olarak hem de toplumsal bakımdan alenî bir biçimde Şiileşmiştir. Şia anlayışının toplumun bütün kodlarına nüfuz etmesi ve devletin iç/dış siyaseti üzerine etkisi bu devrede başlamış, günümüzdeki İran devletinin temelleri bu anlayış çerçevesinde şekillenmiştir. Üçüncü bölümde ise Safevîler'den 1979 İran Devrimi'ne kadar olan dönem irdelenecektir. Bölümün son kısmında da günümüz İran'ı hakkında bazı bilgiler verilecektir.

¹ Saray'a göre, İslam tarihinde hilafet meselesi yüzünden ortaya çıkan ihtilaflarda İran'ın takındığı tutum, ‘onların zoraki Müslümanlığına en güzel örnek teşkil eder.’ Mehmet Saray, (2006). **Türk-İran İlişkileri**, 2.bs. Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, s.5.

1.1.1. Fetih Öncesi Dönem

Kadim medeniyetinden ötürü kendisini hâlihazırdaki sınırlarının çok ötesinde etkiye sahip bir aktör olarak algılayan İran, bölgenin en eski devletlerinden birisidir. Tarih kitaplarında İran hakkındaki ilk bilgilere milattan önce IX. yüzyıla ait Asur kaynaklarında rastlanır.² Bu kayıtlarda, Farslar'ın etnik olarak bugünkü atası sayılan Persler'in, Urumiye Gölü'nün batısında yerleşik oldukları göze çarpar. İranlı tarihçilerin kahir ekseriyeti Farslar'ın menşeyini Persler'e dayandırmaktadır. Ancak yerleşik kanaatin aksine olarak Farslar'la Persler arasında akrabalık kurabilme ihtimalinin yanı sıra, bu ilişkiyi 'ad akrabalığı' olarak tanımlayan tarihçiler de vardır. Attar, belirsiz bir tanım olan Pars/Pers adının İslami kaynaklarda Fars olarak karşımıza çıktığını belirtir.³ Bu iki ismin etnik bir hüviyet kazanmasının ise son yüzyılda siyasi olgularla desteklenen İran tarih yazıcılığının ürünü olduğunu ileri sürer. Ayrıca, İran tarihinin en iyi biçimiyle 'çelişkiler yumağı' olduğuna dikkat çeker. Bütün bu tartışmaların yanı sıra İran'ın coğrafya adı olduğunu, herhangi bir ırka göndermede bulunmadığını belirten bazı çalışmalara rastlamak mümkündür.⁴

Persler, İran halkının yerlisi değildir. İran'a hangi yoldan geldikleri konusunda iki yaygın kanaat vardır. Birincisi, Kuzey Kafkasya üzerinden geldikleri; ikincisi Orta Asya'dan göç ettikleri şeklindedir.⁵ Ekseriyetle itibar edilen görüş, Persler'in bölgeye Kafkaslar üzerinden geldikleri yönündedir. Zaman içerisinde Persler, Urumiye Gölü'nün güneydoğusunda bulunan Medler'e tabi olarak, önce İskitler'i yenilgiye uğratmış daha sonra ise Babilliler'le birlikte Asur İmparatorluğu'na son vermişlerdir.

Persler, uzun süre Medler'in hükümrânlığı altında hayat sürdürdü. Ancak Ahameniler döneminde Medler'e karşı ayaklanan Persler, diğer kabilelerin de

² Esko Naskali, (2000). "İran", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 22. Cilt, İstanbul, TDV Yayın Matbaacılık ve Tic. A.Ş., s.394.

³ Aygün Attar, (2006). **İran'ın Etnik Yapısı**, Ankara, Divan Yayınları, s.27.

⁴ Ali Bulaç, (2009). **Hedefteki Ülke İran (İslam, Devrim ve Cumhuriyet)**, İstanbul, Çıra Yayınları, s.65.

⁵ Attar, *a.g.e.*, s.29.

gücünü alarak güçlü bir imparatorluk kurdular. M.Ö. V. yüzyılın sonlarında tahta geçen Darius, devlet yapısında önemli reformlar yaparak eyalet sistemini getirdi. Halen dünyanın en modern kent sistemlerinden kabul edilen 'Persepolis' kenti bu dönemde inşa edildi.⁶ Darius, doğuda Indus vadisine batıda ise Ege sahillerine kadar Pers İmparatorluğu'nun topraklarını genişletti. Persler'in, batıya doğru yaptıkları akınlar, önu alnamaz ilerleyişleri, M.Ö. 490 yılında Yunanlılar'la yaptıkları Maraton Savaşı ile inkıtaa uğradı. Bu dönemde üst üste yenilgi alan Persler'in batıya doğru ilerleyişleri bu savaşıla birlikte sonlandı. Yeni bir güç olarak tarih sahnesinde beliren Makedon Kralı Büyük İskender ise M.Ö. 331'de Persliler'e ağır darbe indirerek Ahamenîler'in kontrolündeki Pers İmparatorluğu'na son verdi.⁷ İran coğrafyası bu tarihten itibaren yedi yıl boyunca Makedon egemenliğinde kaldı.

Ahemenî geleneğinin yaşadığı Fars eyaletinde, beş asır sonra İran tarihinin en uzun ömürlü devleti ve uygarlığı olma sıfatını taşıyan yeni bir imparatorluk doğdu. M.S. 224 yılında Sasani İmparatorluğu, tarih sahnesine çıktı. Kısa sürede Suriye, Mısır ve Anadolu dışında, eski Ahamenî İmparatorluğu'nun sınırlarına ulaşan Sasaniler, batıda savaştığı Roma ordusunu yenerek, yeniden bölgenin süper gücü oldu. Bu dönemin dikkat çekici ayrıntılarından birisi Zerdüştiliğin, Sasani İmparatorluğu'nun resmi dini haline gelmesi oldu. Sasani İmparatorluğu'nun en bariz özelliği, nitelik ve nicelik bakımından devrin büyük ve güçlü ordularından birini oluşturmasıdır. Vurucu ve etkili bir askeri güce sahip olan Sasaniler, bu dönemde Arabistan'ın güneyine kadar inmeyi başardılar. Hunlar'ın bölgedeki faaliyetlerinden rahatsızlık duyarak Akhunlar'la savaştılar. Türkler'le olan mücadeleleri bir asra yakın sürdü. Ancak bu mücadele sonunda, Türkler'in üstünlüğünü kabul ederek vergi vermek mecburiyetinde kaldılar.⁸ Bölgenin diğer süper gücü Bizans'la da savaşan Sasaniler, 626 yılında, Bizans'ın başkenti Konstantinopolis'i kuşattı, ancak şehri ele geçiremediler.

⁶ Cantürk Caner, (2012). "İran'da Devletin Tarihi: Başlangıçtan İslam Devrimine Teorik ve Devrimsel Bir Analiz", ed. Barış Adıbelli, **Doğu Batı Yol Ayrımında İran- İdeoloji, Devlet ve Dış Politika**, İstanbul, Bilim+Gönül Yayınları, s.5.

⁷ Naskali, *a.g.e.*, s.394.

⁸ Saray, *a.g.e.*, s.1.

Bu dönemde Arabistan'da önce bölgenin daha sonra ise bütün dünyanın gidişatını etkileyen yeni bir din doğdu. Allah'ın son peygamberi Hz. Muhammed (SAV), dinini tebliğ etmekle görevlendirdiği elçisini Sasani İmparatoru II. Hüsrev'e göndererek İslam'a davet etti.⁹ Fakat II. Hüsrev, daveti kabul etmedi. Ancak İslamiyet, çok kısa sürede Arap yarımadasına yayıldı. 10 yıl önce Bizans'ın başkenti Konstantinopolis'i kuşatacak kadar kudretli olan Sasani ordusu, 636 yılında Halife Ömer devrinde, Kadisiye'de İslam ordularına yenildi. Bu yenilgileri bir yıl sonraki Celûla ve 642 yılındaki Nihavend hezimetleri takip etti. Sâsâniler'in 'abartılmış gücü' karşısında alınan bu kolay zaferler Arapları bile şaşkına çevirmişti. Öyle ki, Halife Ömer İran karşısında kesin zafer elde etmesine rağmen, Mezopotamya Valisi Said bin Zeyd'e yazdığı mektupta İslam ordularının Irak'tan öteye gitmesine izin vermemişti.¹⁰ Sasani İmparatorluğu, resmi olarak son hükümdar III. Yezdicerd'in 651 senesinde öldürülmesinden sonra tarihe karıştı.¹¹

1.1.2. Müslümanlığı kabul edişten Safevîlere Kadar

Sasani ordusunun, Arapların 'fethu'l-fütuh' dediği Nihavend savaşında yenilmesinden sonra, İran coğrafyası hızla Müslümanlaşmaya başladı. Üçüncü Halife Osman'ın gönderdiği ordular, Kum, Kâşân, İsfahan, Merv, Herat, Nişabur gibi önemli merkezleri ele geçirdi. Araplar, pek fazla direnişle karşılaşmadan on yıl gibi kısa sürede İran'ın tamamına sahip oldular. Böylece İran coğrafyasında yaklaşık iki yüz yıl sürecek Arap hâkimiyeti de başlamış oldu. İslam'ı kabul eden İranlılar'ın vergiden muaf tutulması halkın yeni dini benimsemesinde önemli rol oynadı. Haraç ve vergilerden kurtulmak isteyen zanaatkâr ve tüccarların yanı sıra köylü ve şehirlilerin büyük kısmı da Müslüman oldu. Fethedilen yerlerde sistematik olarak Arap muhacirler iskân edildi. Ancak İran'lı yerli halkın Araplar'la kaynaşması kolay

⁹ İslam yeni bir din olarak doğduğunda karşısında iki büyük kuvvet vardı. Bunlardan biri İran'daki Sasani İmparatorluğu diğeri Bizans'tı. Erol Güngör, (2005). **İslamın Bugünkü Meseleleri**, 14.bs., İstanbul, Ötüken Neşriyat, s.27.

¹⁰ Attar, *a.g.e.*, s.35.

¹¹ Naskali, *a.g.e.*, s.395.

olmadı. Zira İran'lı yerliler, Araplar'ı şeytanın müridleri olarak görüyor kimi zaman da onları taşıyorlardı.¹²

İran, Emeviler zamanında siyasi ve ekonomik nedenlerden dolayı önemli muhalefet merkezlerinden biri oldu. Bu durumun ortaya çıkmasında Emeviler'in güttüğü aşırı milliyetçi politikalar önemli rol oynadı. Emevîler'in, İran'a göç ettirilen Arap muhacirleri yerli halktan üstün tutması ve verimli toprakları Araplar'a vermesi halk arasında sorun çıkmasına neden oldu. Ayrıca İran halkının, Hz. Ali ile Muaviye arasında yaşanan mücadelede Hz. Ali'nin yanında yer alması da önemli kırılma noktalarından birini teşkil etti. Bu dönemden sonra Şiiliğin Keysaniyye, İmamiyye ve Zeydiyye gibi kolları İran topraklarında geniş ölçüde yer bulmaya başladı. Şii mezhebi, İran halkı arasında 'isyan kültürü'nü besledi ve protesto ruhunu canlandırdı. Şiilik henüz İran halkının tamamının benimsediği bir akım olmamasına rağmen, Emevî saltanatına karşı başkaldırışın fikrî ve siyasî zeminini oluşturdu. Bu dönemde İran'da Şiiliğin merkezi Kum şehriydi.¹³ Burada 'isyan kültürü'nün İran halkının genetik kodlarında önemli yer tuttuğunu belirtmekte fayda var. İranlılar, Arapların kendilerine sunduğu yeni dini kabul etmelerine rağmen bu tarihten itibaren birçok ayaklanmanın içinde olmuşlardır. 744 yılında, Şii anlayışın öncüllerinden olan Keynasiyye mezhebi, Emevîler'e karşı büyük bir ayaklanma başlattı. Bu ayaklanma İran'da başlatılacak diğer ayaklanmalara, muhalif hareketlere öncülük etti. Abbasîler devrine gelindiğinde, İranlı Müslümanların başlattığı isyan hareketleri doruk noktaya ulaştı. Önce Sinbad daha sonra ise Üstadlar ve Gûrgan ayaklanmaları kanlı şekilde bastırıldı. Ancak İran tarihinin en büyük kalkışması olarak kabul edilen, neredeyse bütün İran coğrafyasına yayılan Bâbek İsyanı, 1 milyon kişinin ölümüyle sonuçlandı.¹⁴ Bu isyanın, Abbasî Hilâfeti'ni ağır şekilde sarsması, ekonomik zafiyet yaşatması, İran'da yerli halkın otonom idare tesis etmesi ile sonuçlandı. İran asıllı ailelerin kurduğu bu mahallî idareler zahiren Abbasî Halifesi'ni tanıyordu. Ancak asıl amaçları kendi yönetimlerini güçlendirmek ve hâkimiyetlerini yaymaktı. Bu hanedanlar arasında dikkat çekenini hiç kuşkusuz Büveyhoğulları Hanedanı'dır.

¹² Osman Gazi Özgüdenli, (2000). "İran", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 22. Cilt, İstanbul, TDV Yayın Matbaacılık ve Tic. A.Ş., s.396.

¹³ Attar, *a.g.e.*, s.38.

¹⁴ Caner, *a.g.e.*, s.5.

Büveyhoğulları ilk Şii-Müslüman devleti olma özelliğinin yanı sıra, Sâsâniler'den uzun süre sonra kurulan İran'lı bir iktidarı temsil etmektedir.¹⁵ Büveyhîler, 1055 yılında Büyük Selçuklu Devleti'nin egemenliğine girene kadar İran'ın önemli bölümünde etkili olmuşlardır. İran'da eş zamanlı olarak kurulan bir başka devlet ise Samanoğulları'dır. Samanîler de denilen bu devletin en ayırt edici özelliği, kurucuları arasında İran'ın etnik unsurlarının bulunmayışı ve Şii ideolojisini benimsememeleridir. Samanîler, Türkler'in İslam dinini kabul etmelerinde önemli rol oynadılar. Samanîlerin, Gazneliler tarafından yıkılmasından sonra İran coğrafyasında, 16. yüzyıla kadar özgün bir devletten söz etmek mümkün değildir. İran, yaklaşık 500 yıl boyunca yani 1501 yılına kadar Orta Asya kökenli Türk devletleri olan Gazneliler, Karahanlılar, Harzemşahlar ve Selçuklular'ın hâkimiyeti altında kaldı.¹⁶

1.1.3. Safevîler'den 1979 İran Devrimi'ne Kadar

İran coğrafyasında, önce 200 yıllık Arap hâkimiyeti ardından 500 yıl kadar süren muhtelif Türk devletlerinin egemenliğinden sonra, 1501 yılında önemli bir sayfa aralandı. Şah İsmail'in kurduğu Safevî Devleti, tarih boyunca otonom yönetimler tesis etmiş olan küçük hanedanları birleştirerek İran'ı, İslam tarihinde ilk defa olarak 'müstakil bir siyasî kimliğe' kavuşturdu.¹⁷ Şah İsmail, genç yaşına rağmen kısa sürede İran'ın tamamını ele geçirdi. 1503 yılında Orta ve Güney İran'ı zapt etti. 1507 yılında Diyarbekir'i, 1508'de ise Bağdat ve Güneybatı İran'ı topraklarına kattı. Şah İsmail'in bu hızlı yükselişi 1514 yılında Osmanlı İmparatoru Yavuz Sultan Selim ile Çaldıran Ovası'nda yaptığı savaşta aldığı ağır hezimet ile sona erdi. Çaldıran'da Osmanlı'ya karşı yenilen Safevî orduları, halk arasında Şah İsmail'e ve devletine olan inançları kökünden sarstı. Şah İsmail'i yenilmez gören, onu 'hem sultan hem de mürşid-i kâmil' olarak benimseyenler büyük hayal kırıklığı içine girdi.

¹⁵ Caner, *a.g.e.*, s.13.

¹⁶ Caner, *a.g.e.*, s.14.

¹⁷ İsmail Safa Üstün, (2000). "İran", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 22. Cilt, İstanbul, TDV Yayın Matbaacılık ve Tic. A.Ş ., s.400.

Safevî hareketi, Şeriatî'nin ifadesiyle, “Şia'nın millî hareketi veya millî-dinî hareketidir.”¹⁸ Bu bakımdan Safevîler'e kadar İran halkının dini anlayışının Sünnî bir karakter taşıdığını söyleyebiliriz. Zira Şiilik, İranlılar'dan ziyade bölgeye gönderilen Araplar arasında daha yaygındı. Safevîler'le birlikte İran'da Şii mezhebi, sistematik olarak yaygınlık kazandı. Bu dönemde Irak, Suriye ve Bahreyn tarafından getirilen çoğunluğu Arap kökenli Şii âlimleri halkın bu mezhebi benimsemesi için yoğun çaba sarf etti. İran'ın sistematik şekilde Şiileştirilmesinin, İslam'ı tanıdığı ilk dönemlerden itibaren Sünnî İslam anlayışının en önemli savunucularından olan Türklerden bir grup tarafından gerçekleştirilmesi ilginç bir paradoksal hüviyet arz etmektedir.¹⁹ Bir Türk hanedanı olan Safevîler, Osmanlılar'ın Sünnî din ve devlet anlayışına karşı ‘devlet ideolojisi arayışıyla’, Şii âlimleri İran'a getirerek Şiiliğin yaygınlaştırmaya çalıştılar. Arap coğrafyasından ithal edilen Şii din adamlarının devlet desteği ile yaptıkları mezhepsel propaganda neticesinde İran, ‘bir-iki nesil sonra Şiileşti.’²⁰ Bu açıdan İran'daki Şii ideolojinin, Türk Sünniliğine alternatif olarak doğduğunu ve Osmanlı halifesini tanımak istemeyen Safevî Devleti'nin kendine ayrı inanç sistemi oluşturduğunu ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Safevîler'in katı din devleti görüntüsü arz etmeleri ve Sünnî anlayışa muhalif olarak ayrı bir mezhebi resmi ideoloji olarak benimsemelerini çeşitli nedenlerle izah etmek mümkündür. Ancak bu nedenler arasında en kuvvetlisinin, Sünnî İslam dünyası karşısında güçlü bir şekilde var olma istekleri olduğu söylenebilir.

200 yıldan fazla süre İran topraklarına hâkim olan Safevî hanedanının günümüz İrani'na bıraktığı en önemli miras hiç kuşkusuz Şii ideolojisi olmuştur. Ayrıca ulemanın İran'da giderek büyük bir siyasî güç haline gelmesi de Safevîler'le birlikte olmuştur. Safevî Hanedanlığı, Şii din âlimlerine büyük imtiyaz ve ayrıcalıklar tanıdı. Bu dönemde ulema, devlete bağlandı. Hatta devlet idaresi, hem

¹⁸ Ali Şeriatî, (2012). *İran ve İslam*, Ankara, Fecr Yayınları, s.75.

¹⁹ İran'ın Şiileşme süreci hakkında çeşitli yorumlar mevcuttur. Keskin'in aktardığına göre, - Emeviler'in baskıcı politikaları nedeniyle- Araplar'a karşı ‘gizli bir kızgınlık’ içinde olan İranlılar, Araplar'ın sunduğu Sünniliğe karşı -Şah İsmail önderliğinde- Türkler'in sunduğu Şiiliği kabullendiler. Başka bir yoruma göre ise, İranlılar, ‘kılıç zoru’ ile Şiiliği kabul ettiler. Ayrıca o dönemde Şiiliği, Sünnî Osmanlıyı sınırlandırabilecek önemli bir olgu olarak gören Avrupalı devletler ve Rusya, İran'da Şiiliğin güç kazanmasını istemekteydi. Arif Keskin, (2008). “Şii Jeopolitiği ve İran”, ed. Mehmet Tuncel, *Ortadoğu'da Güç Savaşları: Hedef Neden İran*, İstanbul, Etkileşim Yayınları, s.31.

²⁰ Bulaç, a.g.e., s.39.

hukukî olarak hem de idarî açıdan, hanedan ve ulema arasında paylaşılmaya başlandı. Safevîler'in İran'ı, Sasani yönetiminin sona erip Araplar'ın ve İslamiyet'in hâkim olduğu dönemin aksine geçmişle önemli bir kopuşun da işaretidir.²¹ Şiiliğin resmi din olarak tesis edilmesi nedeniyle, 20. yüzyıl İran'ı ve Şii ulus-devletinin temellerini, Safevîler'e kadar götürmek mümkündür.

Safevî Devleti'nin 1722 yılında fiilen çökmesiyle İran'da bir başka Türk Hanedanlığı olan 'Afşar Hanedanlığı' iktidarı ele geçirdi. Safevîler'in aksine Sünnî olan Afşarlar'ın İran topraklarında 'iktidar oldukları ancak muktedir olmadıkları' söylenebilir. Nitekim kısa süre sonra önce Zend Hanedanlığı, daha sonra da Kaçar Hanedanlığı yönetimde söz sahibi oldu. Kaçar Hanedanı lideri Ağa Muhammed Mustafa Han, Tahran'ı başkent yaptı, İran coğrafyasında yeniden birliği tesis etti.²² Kaçarlar, dünyadaki gelişmelere paralel olarak İran'da bir dizi reform gerçekleştirdiler. Batı tipi toplumsal dönüşüm çabaları İran tarihinde ilk kez bu dönemde yapılmaya başlandı. Ancak dış politikada Rusya ve İngiltere, İran için büyük problem kaynağı oldu. 1900'lü yılların başında kötü giden ekonomiyi düzeltmek için aşırı dış borçlanma yapıldı. Kötü gidişata dur demek için başta İngiltere olmak üzere bazı ülkelere tavizler verilmeye başlandı.²³ Bu gelişmeler üzerine, İran halkının geleneksel yapısında yerleşik olan 'isyan kültürü'²⁴ tekrar gün yüzüne çıkmaya başladı. Esnaf, tüccar, köylü ve şehirlinin siyasî otoriteye karşı başlattığı muhalefete, ulema da eklendi.²⁵ Ülkede büyük çapta gösteriler yapılmaya başlandı. Muhalifler, 1907 yılında Şah'ın yetkilerini önemli ölçüde kısıtlayan ve İran'ın ilk Anayasası olma özelliği taşıyan 'Meşrutiyet Fermanı'nı Şah'a kabul ettirdiler. Ancak İran'daki siyasi çalkantılar ve ekonomik istikrarsızlıklar dinmek

²¹ Gene R. Garthwaite, (2011). *Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze İran Tarihi*, çev. Fethi Aytuna, İstanbul, İnkılap Kitabevi, s.145

²² Caner, *a.g.e.*, s.19.

²³ Caner, *a.g.e.*, s.20.

²⁴ Tarihi süreçte Şii'lerin güçlü bir 'isyan kültürüne' sahip oldukları yönündeki algı modern dönemde 'Şii jeopolitiği' açısından da önemli bir durum arz etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Keskin, *a.g.e.*, s.33.

²⁵ Ulemanın 19.yüzyılın son çeyreğinde patlak veren 'Tütün isyanına' destek vermesi Şii siyaset geleneği açısından önemli bir gelişmedir. Kaçarlar Hanedanı'nın tüm tütün dağıtım ve ithalatını 50 yıl süreyle İngiltere'ye vermesi İranlı tüccar ve mollaları rahatsız etmiştir. Ulemanın öncülüğünde ülkede büyük çaplı gösteriler düzenlenmiş ve 1890 yılında devlet, İngiltere'ye tanıdığı ayrıcalığı iptal etmek durumunda kalmıştır. Keskin, *a.g.e.*, s.39.

bilmedi. 1925'e gelindiğinde ise Şah'ın yurtdışında bulunmasını fırsat bilen Rıza Pehlevî liderliğindeki muhalifler, İran topraklarındaki son Türk Hanedanı'nı da bertaraf ederek iktidarı ele geçirdiler. Böylelikle İran topraklarındaki 1000 yıllık Türk idaresi son buldu ve Rıza Pehlevî, kendini şah ilan ederek Fars-Pehlevî hanedanlığını kurmuş oldu.²⁶

Etnik olarak Farslı köylü bir ailenin çocuğu olan Rıza Han'ın, kurduğu hanedana koyduğu 'Pehlevî' adı, eski Pers kabilelerinden birinin adıydı.²⁷ Bu isim, onun milliyetçiliğinin de göstergesiydi. Rıza Han, sınır komşusu olan Osmanlı İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden silinişinden sonra yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti gibi tam bağımsız modern ulus-devlet yaratmaya çalıştı. Rıza Şah, iktidarının ilk yıllarında Türkiye'de kurulan Kemalist rejimi kendisine örnek aldı. Türkiye'de cumhuriyetin ilan edilmesi, İran'da büyük yankı uyandırdı. Türk modelinin aynen tatbik edilmesi gerektiği İranlı aydınlar arasında ve kamuoyunda hararetle tartışılırken 3 Mart 1924'te Türkiye'de hilafetin kaldırılması, Şii din adamlarını tedirgin etti. Endişeye düşen Rıza Şah, Kum'a giderek yayımladığı bildiri ile cumhuriyete karşı olduğunu ilan etmek durumunda kaldı.²⁸ İç siyasette rejime ilişkin bütün bu tartışmaların yanı sıra Rıza Şah döneminde İran, batılılaşma ve modernizasyon uygulamalarıyla önemli reformların gerçekleştiği bir ülke oldu. Özellikle askeriye ve kamu hizmetlerinde Batı tarzında değişiklikler hayata geçirildi. Hukuk ve eğitim alanında yapılan düzenlemeler Şii din adamlarının otoritesini ciddi anlamda sarstı. Yüzyıllar içinde Şii uleması eliyle tevarüs edilen dinî hukuk normları kaldırılarak yerine seküler hukuk ikame edilmeye çalışıldı. Şah, kafasında kurguladığı Batı tipi modern İran'ın önündeki en büyük engelin, Safevîler'den sonra kendi içinde gittikçe kurumsallaşan, toplumda büyük saygınlık ve sosyo-ekonomik gücü elinde bulunduran 'mollalar' olduğunu görmüştü. Şii din adamlarını toplum

²⁶ Attar, *a.g.e.*, s.92.

²⁷ Atay Akdevelioğlu, (2006). "İran(1923-41)Kutusu", ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt.1. 12.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, s.359.

²⁸ Atay Akdevelioğlu ve Ömer Kürkçüoğlu, (2006). "1919-1980 Orta Doğu'yla İlişkiler: İran'la İlişkiler", ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, I. Cilt, 12.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, s.357.

içindeki belirleyicini vasfını fark eden Şah, yeni kurulacak devletin idari ve hukukî yapısında mollalara yer vermemeyi düşünüyordu.²⁹

Pehlevî iktidarının en önemli icraatlarından biri Pan-İranizm ya da Fars Şovenizmi'ni, devletin resmi ideolojisi olarak benimsemesi ve uygulamaya koymasındır.³⁰ Milliyetçi politikaların devlet ideolojisi haline dönüşmesini, Avrupa devletleri arasında yaygın olan ulus-devlet anlayışının İran'a yansması olarak yorumlamak mümkün. Ancak Pan-İranizm'in en önemli idealleri arasında, başta Türkler olmak üzere, İran'da nüfusun yüzde 60'ını oluşturan diğer etnik unsurları, hızlı ve sistematik şekilde Farslılaştırmak vardır. Bu amaçla Rıza Şah, başta Azeri, Türkmen ve Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde etnik farklılıkları ortadan kaldırmaya yönelik düzenlemelere gitti. Öncelik olarak Farsça resmi dil ilan edildi. Ana dilde eğitim veren Türkmen, Kürt ve diğer okullar kapatıldı. Yerel dilleri konuşanlara ağır cezalar verildi. Farsça haricinde yazılan bütün eserler toplatıldı. Hatta yerel ve geleneksel kıyafetler giyenler dahi cezalandırıldı.³¹ Alman ve İtalyan faşizminden etkilenen Şah, 21 Mart 1935'te devletin adını İran yani 'Aryanların ülkesi' olarak değiştirdi. Bu tanımlama 'âri' yani üstün ırka gönderme yapması bakımından, Zerdüştlere kutsal kitabı Avesta'dan özellikle seçilmişti. Yeni bir kimlik inşa etmek isteyen Şah, İran halkını Arap ve İslam dünyasından ayrı göstermeye çalıştı. Laik toplum yapısına özlem duymasına rağmen -paradoksal olarak- Şii anlayışı, İran halkını, diğer Müslümanlardan ayıran en belirgin tema olarak kullandı. Bu dönemde Şia doktrini, yeniden tanımlanarak halka devlet kanalı ile dikta edildi. Özellikle Şia'nın muhalif politik yönü, 'Arap İslamı'na karşı ötekileştirme aracı olarak kullanıldı. Çok parçalı ve etnik unsurların fazla olduğu heterojen toplumdan homojen ve tek tip ulus çıkarmayı hedefleyen Şah'ın bu şovenist uygulamaları halk arasında zaman zaman ayaklanmaların yaşanmasına sebebiyet verdi.

Pan-İranizm'in etkilerinin günümüze kadar devam ettiğini söylenebilir. Günümüz İran'ının iç ve dış politikası, Şii doktrinini etrafında temerküz etmesinin

²⁹ Caner, *a.g.e.*, s.27.

³⁰ Attar, *a.g.e.*, s.93.

³¹ Caner, *a.g.e.*, s.29.

yanında temelleri Pehlevî iktidarı ile atılan Fars Şovenizminden de etkiler taşır. Yüzyıllardır İran topraklarında mevcudiyetlerini devam ettiren muhtelif milletler, halen devlet eliyle asimile edilmeye çalışılmakta ve ülkeyi Fars milli devleti haline getirme politikası hız kesmeden devam etmektedir.

Rıza Şah dönemi, İngiltere ve Rusya'nın İran'ın işgal etmesi ile sona erdi. Almanların siyasî ve ekonomik olarak İran'da etkili bir konuma gelmesi bu iki devleti rahatsız etmişti. İngiltere ve Rusya, İran'a ultimatoluk vererek casus Almanların sınır dışı edilmesini istedi. 1941'e gelindiğinde Rus ve İngiliz orduları İran'ı işgal edince Şah sürgüne gönderildi ve yerine oğlu geçirildi.³²

Kuzeyi Ruslar, güneyi ise İngilizler tarafından işgal edilen İran topraklarında, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra iki yeni devlet kuruldu: Azeri Türkleri tarafından kurulan 'Muhtar Azerbaycan' ve Kürtler tarafından kurulan 'Mahabad Cumhuriyeti.' İran, Ruslar'ın desteği ile kurulan bu iki devleti tanımadı. Son çare olarak Ruslar'la 1946'da masaya oturdu. İki ülke arasında gizli bir anlaşma imzalandı.³³ Buna göre Rusya, İran'da bulunan askerlerini geri çekmesi karşılığında İran petrolünün yüzde 51'ini alacaktı. Sovyet askerlerini ülkeden çekilmesiyle birlikte İran ordusu, topraklarında kurulan bu iki yeni devleti büyük bir askeri operasyon düzenleyerek ortadan kaldırdı. Sovyetler'e tanınan bu imtiyaz ülke içindeki milliyetçilerin ve İngiltere'nin baskısı neticesinde bir yıl sonra geçersiz kılındı.

Bu dönemde dikkat çeken önemli gelişmelerden biri, Almanlar'ın bölgeden çekilmesinden sonra İran topraklarında Amerika Birleşik Devletleri'nin etkili olmaya başlamasıdır.³⁴ İran'ın petrol bakımından zenginliği, jeostratejik önemi büyük devletlerin İran'a özel önem vermesinin ana nedeniydi. Bu dönemde ülke içinde Şah Muhammed Rıza'nın otoritesine karşı yeni bir hareket oluştu. Cephe-i Millî adını taşıyan hareketin başını Muhammed Musaddık çekiyordu. Şah'ın ülke petrolünü İngilizlere peşkeş çektiği yönünde kamuoyunda büyük bir öfke birikmeye başladı.

³² Üstün, *a.g.e.*, s.402.

³³ Ufuk Şanlı, (2008). "İran ve Kürtler: Geri Dönen Öldürücü Bumerang", ed. Mehmet Tuncel, **Ortadoğu'da Güç Savaşları: Hedef Neden İran**, İstanbul, Etkileşim Yayınları, s.71.

³⁴ Üstün, *a.g.e.*, s.402.

İran halkının öfkesinin sesi bu sefer Musaddık olmaya başladı. Musaddık, özünde sosyalistti. Ancak kendisine çeşitli sol entelektüellerin yanı sıra, Camiay-i Mücahidin-i İslam, Fidaiyyan-ı İslam, Hizb-i Millet-i İran gibi sağ ve muhafazakâr kesimde büyük destek verdi. 1951 yılında Başbakan olan Musaddık ilk iş olarak İran petrolünü millileştirdi. Ülkedeki stratejik fabrikalar ve petrol gibi doğal kaynakları işletme hakkı devlet tekeline verildi.³⁵ Musaddık'ın devletin doğal kaynaklarını millileştirme çabaları ve İngilizlere karşı olan sert tutumu neticesinde, Batı ülkeleri İran petrolüne ambargo uyguladı. İngiltere, ABD'yi İran'da darbe yapması için ikna etti. 1953 yılında ABD, İran'da darbe yapılmasına ön ayak oldu. Devrilen Musaddık hükümetinin yerine o sırada yurt dışında olan Muhammed Rıza Pehlevî getirildi. Bu tarihten itibaren İran, 1979 Devrimi'ne kadar ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiklerinden oldu.

Şah'ın iktidarını yeniden tesis etmesiyle petrol sorunu da çözüldü. İran petrolü Amerika, İngiltere, Hollanda ve Fransız firmaları tarafından İran Milli Petrol Şirketi adı ile tekrar çıkarılmaya başlandı.³⁶ Şah, ilerleyen yıllarda kendisi ile halk arasında engel teşkil ettiğini düşündüğü aşiret, ulema ve toprak ağaları gibi güç odaklarını bertaraf etmenin yollarını aradı. İşe, 'Ak Devrim' adını verdiği programı uygulamakla başladı. Şah, Ak Devrimi babasının başlattığı Batı tipi ulus-devlet kurma ve toplumsal modernizasyonun bir parçası olarak görüyordu. Bu kapsamda ilk olarak toprak reformunu gerçekleştirerek, toprak sahiplerinin gücünü kırdı. Kadın haklarının iyileştirilmesi, okuma-yazma seferberliği gibi atılımlar gerçekleştirdi. Bu dönemde Şah'a karşı muhalefeti ise ulema koordine etti. Özellikle din adamlarının, Şiiliğin başkenti konumundaki Kum şehrinde yürüttükleri faaliyetlerin polis tarafından engellenmesi, sahneye İran tarihinin önemli din ve devlet adamlarından biri olan Ayetullah Humeynî'nin çıkmasını sağladı. Humeynî liderliğinde Kum şehrinde büyük gösteriler gerçekleştirildi. Şah'ın, ABD'ye imtiyaz tanıyan anlaşmalara imza atması Humeynî tarafından yüksek perdeden ve oldukça şiddetli bir şekilde eleştirilmeye başlandı. İktidarının, toplumda önemli bir güç odağı olan Şii uleması tarafından ciddi şekilde sarsılacağını sezinleyen Şah, baskın düzenleyerek

³⁵ Caner, *a.g.e.*, s.42.

³⁶ Üstün, *a.g.e.*, s.403.

Humeynî taraftarlarının üzerine gitti. Kaynaklara göre, bu baskında 15 bin insan hayatını kaybetti.³⁷ Humeynî tutuklandı ve ölüm cezasına çarptırıldı.³⁸ Ancak Ayetullah Şeriatmedari'nin girişimiyle ölümden kurtarılan Humeynî, önce Türkiye'ye sonra Irak'a sürgüne gönderildi.³⁹ 1978 yılına kadar tarih boyunca Şiiğin önemli merkezlerinden biri olan Necef'te kalmasına izin verilen Humeynî daha sonra Paris'e gönderildi. Humeynî, sürgündeyken Şah, Batı ve ABD aleyhine sert konuşmalar yapmaya devam etti. İran'daki halk ayaklanmasını sürgünde olmasına rağmen iyi şekilde yönetti. Yaptığı konuşmalar ve vaazları kasete alınarak gizlice İran'a sokuldu ve dağıtıldı.⁴⁰

Şah'ın Ak Devrim adını verdiği reformları, muhalefetin çabalarına rağmen 1973 yılına kadar toplumun büyük kısmı için sorun teşkil etmedi. Zira bu dönemde ekonomide yıllık ortalama yüzde 40'luk bir büyüme grafiği yakalanmıştı. Ancak, ilerleyen yıllarda petrol gelirlerinin giderleri karşılayamaması ve toprak reformu ile toprak sahiplerinin hak ettikleri ücretlerin zamanında yatırılmaması gibi nedenler iktisadî huzursuzluğun ayak sesleriydi. Bürokraside yaşanan yolsuzluklar, işçi ve memur sınıfını da hak aramaya itti. Ekonomik alanda yaşanan bu kötü gidişat toplumun önemli bir kesimini Humeynî etrafında bir araya getirdi. 'İsyan kültürünü' yüzyıllar içinde yaşatan İran halkı bir kere daha öfkeye sokaklara döküldü. Geçmişteki isyanlardan farklı olarak bu kez bir din adamı muhalefetin başının çekiyordu.

Peki, en nihayetinde Şii bir din âlimi olan Humeynî'nin Şah'a ve ABD'ye karşı başlattığı bu öfke dolu muhalefetin nedeni neydi? Hiç kuşkusuz bunu Şah'a

³⁷ Bulaç, *a.g.e.*, s.45.

³⁸ Üstün, *a.g.e.*, s.403.

³⁹ Aslen Türk olan dini lider Ayetullah Şeriatmedari'nin İran'da yaşayan Azeriler üzerinde büyük nüfuzu vardı. 1979 Devrimi öncesi Şeriatmedari'nin adı Humeynî'den daha fazla dillendiriliyordu. Çalışmamızın ilerleyen kısımlarında ele alacağımız gibi Humeynî'nin geliştirdiği ve mollalara siyasal iktidarın kapısını açan 'velayet-i fakih' teorisine Şeriatmedari karşı çıkıyordu. Humeynî, devrim sonuçlanana kadar Şeriatmedari'nin İran'daki nüfuzundan yararlanmayı denedi. Başarılı olunca da onu saf dışı bıraktı. İran toplumunu Şah rejimine karşı ayaklanmasında büyük ölçüde çabaları olan Şeriatmedari, Attar'ın ifadesiyle "aşağılayıcı bir biçimde ortadan kaldırıldı." Attar, *a.g.e.*, s.318.

⁴⁰ Barış Adıbelli, (2012). "İran Dış Politikasında İdeolojik ve Jeopolitik Dönüşüm", ed. Barış Adıbelli, **Doğu Batı Yol Ayrımında İran- İdeoloji, Devlet ve Dış Politika**, İstanbul, Bilim+Gönül Yayınları, s.111.

karşı duyduğu kişisel husumetin tezahürü şeklinde yorumlamak yeterli olmayacaktır. 1979 Devrimi'ne giden yolda rejim eliyle İran'da yapılmak istenen suni toplumsal dönüşüm uygulamaları ve özellikle ülke kaynakları üzerinde yabancı ülkelere tanınan imtiyazlar halk tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmaktaydı. Darbeyle devrilen Musaddık'tan sonra ülke petrollerinin yüzde 40'ı ABD'nin eline geçmişti. Şah, ekonominin kötü olduğu zamanlarda bile ABD'den 4 milyar, İsrail'den ise 600 milyonluk silah satın alıyordu. İran ordusu, bölgede adeta ABD'nin jandarmalığını üstlenmişti.⁴¹ ABD'nin gelişmiş helikopter türleri, modern askerî donanımı Şah rejimine verilmişti.⁴² 1975 yılında bütçede sadece silahlanma için ayrılan miktar 10 milyar dolardı. İran ordusu, dünyanın güçlü beşinci ordusu durumuna gelmişti. İran'ın sahip olduğu zengin petrol yataklarının, stratejik konumunun önemini önceden sezinleyen ABD, SAVAK'ın kuruluşuna ön ayak oldu.⁴³ 1957 yılında kurulan 'Sâzmân-ı İttılâât ve Emniyet-i Kişver' (SAVAK) sıralarında, 40 ilâ 50 bin arasında ajan bulunmaktaydı.⁴⁴ Ülkede ortalama her 700-800 kişiye bir ajan düşüyordu. İran'ın iç ve dış güvenlik mekanizması neredeyse tamamen ABD'nin eline geçmişti. Bu dönemde İran'da 20 bin Amerikan görevlisi çalışmaktaydı.

Öte yandan İsrail, Arap ve Sünnî olmaması nedeniyle kendi güvenliği için İran'ı çok önemsiyor, petrol ihtiyacının büyük bölümünü İran'dan sağlıyordu. İran, Batı ve ABD için çok önemliydi. Zira dünya petrol rezervlerinin üçte ikisi körfezdeydi. Dünya petrol ihtiyacının yaklaşık yüzde 60'ı buradan sağlanıyordu. En nihayetinde bir din adamı olan Humeynî'yi rahatsız eden de bu çarpık tabloydu. Şah rejimi, ulemayı tehdit olarak algılıyordu ancak Humeynî'ye göre asıl sorun, ülke kaynaklarının ABD ve İsrail'e peşkeş çekilmesiydi. Bütün bunların yanı sıra Humeynî, İslam dünyasının Batı karşısında ezik pozisyonda olduğunu savunuyor, köklü değişim yaşanmadığı sürece Müslüman halkların 'zillet'inin devam edeceğini savunuyordu. Humeynî'nin, Şah'ın monarşisini, ABD'yi, Batı'yı ve İsrail'i karşısına alan bu sert argümanları halk nezdinde büyük kabul görüyordu. Humeynî, 'ibadetimiz siyaset, siyasetimiz ibadettir' diyerek tabir yerindeyse cami, medrese ve

⁴¹ Bulaç, *a.g.e.*, s.45.

⁴² Bülent Keneş, (2012). **İran: Tehdit mi, Fırsat mı?**,2.bs., İstanbul, Timaş Yayınları, s.27.

⁴³ Üstün, *a.g.e.*, s.403.

⁴⁴ Attar, *a.g.e.*, s.124-125.

ulemayı kamusal alanın içine çekmeyi başarmıştı. Milyonlarca insanın katıldığı mitingler, Şah'ın iktidarını günden güne zayıflatmaya başladı. 1977 yılında Ali Şeriatî'nin İngiltere'de, daha sonra da Humeynî'nin büyük oğlunun Necef'te öldürülmesi protestoları iyice şiddetlendirdi. 1978 yılının Muharrem ayının 9. ve 10. gününde 2 milyon kişinin katılımıyla başlayan Tasua ve Aşura gösterileri Şah tarafından kanlı şekilde bastırıldı. Bu gösterilerde binlerce kişinin ölümüyle sonuçlandı. O dönemde dünyanın en zengin 6. kişisi olan Şah, ABD'nin donattığı ve modernize ettiği ordusuna, yüksek maaşlarla istihdam ettiği devasa istihbarat örgütü olan SAVAK'a güveniyordu. 1979 yılına gelindiğinde Humeynî artık bütün kontrolü eline almıştı.

Şah'ın hastalığını bahane ederek yurtdışına kaçması üzerine 1 Şubat 1979'da Humeynî Fransa'dan Tahran'a döndü.⁴⁵ Humeynî, ülkesine ayak bastığı gün, yaklaşık on milyon kişi tarafından coşku dolu gösteriler eşliğinde karşılandı.⁴⁶ Humeynî'nin 'İslam Devrimi' olarak adlandırdığı bu devrim, 2500 yıllık İran tarihinde önemli bir kırılma noktasıdır. Aynı zamanda dünya tarihinde görülen önemli kitle ihtilallerinden birisidir.⁴⁷ 1 Mart'ta resmen 'İran İslam Cumhuriyeti' ilan edildi. Bu, Humeynî'nin ifadesiyle 'Allah'ın hükümetinin ilk günü' idi.

Burada dikkat çekmekte fayda görülen bir husus da İran'da ilan edilen 'cumhuriyet'in niteliğidir. Bu cumhuriyet, liberal ve demokrat değil, otoriter ve ideolojik görünüm arz eder. Zira üstün otorite halk değil, ulemadır.⁴⁸ İleriki bölümlerde ele alınacağı gibi 'velayet-i fakih' kurumunun yanı sıra 'müçtehit' ve 'Ayetullah' adı verilen din adamları Anayasa ile 'üstün otorite' haline getirilmiştir. Şüphesiz bu düzenlemeler İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in öngördüğü devlet anlayışı ile örtüşmemektedir. İran'da Şii din adamları için öngörülen, Katolikler'deki 'ruhban sınıfı'nı andıran bu durum, İslam'ın ilk dönemlerindeki devlet yönetimi ile uyumlu bir görüntü arz etmemektedir. Bu bakımdan bu çalışmada 'İran İslam

⁴⁵ Caner, *a.g.e.*, s.49.

⁴⁶ Bulaç, *a.g.e.*, s.27

⁴⁷ Taha Akyol, (1988). **Haricilik ve Şia, İslam'da Devrimciliğin Sosyolojik Kaynakları**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, s.177.

⁴⁸ Taha Akyol, (1999). **Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet**, 9.bs., İstanbul, Doğan Kitap, s.174.

Devrimi' şeklinde tescillenen ve tesmiye edilen vaka, sadece 'İran Devrimi' olarak tanımlanacaktır.

Halkın, ulemanın önderliğinde gerçekleştirdiği devrim, başta ABD olmak üzere Batı ülkelerini memnun etmedi. İran'daki devrim, ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiklerinden birinin kaybedilmesi demektir. Ayrıca ABD'nin 2. Dünya Savaşı sonrası Orta Doğu'da 'büyük ustalıklarla' yürüttüğü Sovyetler Birliği'ni kuşatma politikasında da önemli kara delik açılması anlamına geliyordu. Devrimi kabullenmeyen ABD, ortaya çıkan tabloyu 1953 yılında destek verdiği, tarihe 'Ajax Operasyonu'⁴⁹ olarak geçen Musaddık hükümetinin devrilmesine karşı bir rövanş olarak değerlendirdi.⁵⁰

1.1.4. Devrim sonrası İran: Jeopolitiği, Etnik ve Demografik Yapısı

1901 yılında Orta Doğu'da petrolün bulunduğu ilk ülke olan İran⁵¹, günümüzde 1 milyon 648 bin km²'lik yüzölçümü ile dünyanın en büyük 18. ülkesidir.⁵² Doğusunda Pakistan ve Afganistan, kuzeyinde Hazar Denizi, kuzeybatı yönünde Azerbaycan ve Ermenistan, kuzeydoğusunda Türkmenistan, batısında Türkiye ve Irak, güneyinde ise Basra Körfezi ve Umman Denizi bulunan İran, tarih boyunca jeopolitik ve stratejik bakımdan önemli bir Orta Doğu ülkesi olmuştur. İran'ın doğal sınırları, ilk çağlardan bu yana ülkenin kendine özgü bir kimlik inşa etmesine yardımcı olmuştur. Bu sınırlar, aynı zamanda İran'a doğal koruma sağlamaktadır.⁵³ Komşularının etnik ve mezhepsel özelliği dikkate alındığında İran'ın, Pers/Fars ve Şii mezhebinden olmayan İslam ülkeleri tarafından çevrelendiği görülmektedir. İran, Türkiye'nin jeopolitik söylemine benzer şekilde doğu ile batı arasında köprü işlevi gören konuma sahiptir. Davutoğlu'nun tespitiyle, İran da

⁴⁹ Barış Doster, (2012). "İran Dış Politikası ve Rusya", ed. Barış Adıbelli, **Doğu Batı Yol Ayrımında İran- İdeoloji, Devlet ve Dış Politika**, İstanbul, Bilim+Gönül Yayınları, s.246.

⁵⁰ Adıbelli, *a.g.e.*, s.108.

⁵¹ İran'da ilk petrol bölgesi 1901 yılında tespit edilmiş, fakat 1908 yılında Mescid-i Süleyman'ın keşfi ile ekonomik açıdan büyük gelir sağlayacak petrolün mevcudiyeti anlaşılmıştır.

⁵² Keneş, *a.g.e.*, s.20.

⁵³ Ertan Efegil, (2012). "İran'ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar", *Ortadoğu Analiz*, cilt IV, sayı 48, s.55.

Türkiye gibi Asya-Avrupa güney bağlantısının ana geçiş hattı üzerinde bulunmaktadır.⁵⁴ Bundan dolayı kuzeyde Rusya'nın tek başına sağladığı step geçişinin alternatifini, güneyde ılıman iklim kuşağındaki daha girift bir tabii coğrafya üzerinden bu iki ülke birlikte sağlamaktadır.

İran'ın sahip olduğu coğrafi konumu nedeniyle enerji kaynaklarını denetleme imkânına sahip olması ve topraklarında zengin yeraltı ve yerüstü kaynaklarını bulundurması, kendisini belirgin şekilde bölge için farklı ve önemli kılmaktadır. Hiç kuşkusuz bir ülkenin önemli hammadde kaynaklarına sahip olması, ülke açısından önemli bir güç faktörüdür.⁵⁵ Çünkü hammadde kaynakları, endüstriyel üretim ve savaşacak güce sahip olmak için büyük önem taşımaktadır. Bu açıdan İran, uluslararası sitemde özel bir güç faktörüne sahip ülke olarak öne çıkmaktadır. Özellikle zengin petrol yataklarının varlığı, dünya doğalgaz rezervinin yüzde 20'una sahip olmasının yanı sıra her gün yaklaşık 15-16 milyon varil petrolün Suudi Arabistan, Irak, İran, Katar ve Kuveyt tarafından Hürmüz Boğazı yoluyla ihraç edilmesi İran'ın jeostratejisinin mahiyetini anlamak bakımından önemli göstergelerdir.

Ancak İran'ı farklı kılan önemli özelliklerden biri de kuşkusuz etnik ve demografik yapısıdır. Dünyanın eski medeniyetlerinden olan İran, dünya nüfusunun dörtte üçünün yaşadığı bir coğrafyanın ortasında bulunmaktadır.⁵⁶ İlk çağlardan bu yana birçok medeniyetin uğrak yeri olan İran'da, oldukça heterojen, kültürel ve etnik bir yapı söz konusudur. İran'da, beş ırka mensup, beş farklı dil ailesinden 90'a yakın dilin konuşulduğu, 10'u aşkın dini ve mezhebi inanca sahip çok sayıda etnik grup ve topluluk yaşamaktadır.⁵⁷ İran'ın nüfusu Temmuz 2012 yılında yapılan resmî sayıma göre 80 milyona yakındır.⁵⁸ Etnik olarak ülke nüfusunun yüzde 51'ini Farslar, yüzde 24'ünü Azeriler, yüzde 8'ini Gilaniler ve Mazenderanlılar, yüzde 7'sini Kürtler,

⁵⁴ Ahmet Davutoğlu, (2009). **Stratejik Derinlik- Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, 32.bs., İstanbul, Küre Yayınları, s.426.

⁵⁵ Tayyar Arı, (2001). **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, 4. bs., İstanbul, Alfa Yayınları, s.89.

⁵⁶ Keneş, *a.g.e.*, s.25.

⁵⁷ Attar, *a.g.e.*, s.163.

⁵⁸ Temmuz 2012 yılında yapılan resmi sonuçlara göre ülkenin nüfusu 78, 868, 711 kişidir. Caner, *a.g.e.*, s.1.

yüzde 3'ünü Araplar, yüzde 2'sini Lorlar, yüzde 2'sini Beluciler, yüzde 2'sini Türkmenler ve yüzde 1'ini de Ermeniler ve diğer etnik gruplar oluşturmaktadır.⁵⁹ Ülkedeki etnik grupların yüzdeler oranları arasında akademik ve bilimsel kaynaklar arasında bir çelişki söz konusudur. Keneş'in aktardığı veriler başka bir kaynaktan⁶⁰, yüzde 61 Fars ve yüzde 16 Azeri şeklinde sunulmaktadır.

İran'daki etnik çeşitlilik Rıza Şah'ın ulus-devlet hayali ve 'tek millet-tek devlet' politikası ile 'İranlı' üst kimliği altında eritmeye çalışılmıştır. 1979 İran Devrimi'nden sonra, adına her ne kadar 'İslam Devrimi' denilse de bütün bu etnik unsurlar rejim eliyle tek tipleştirilmek istenmektedir. 'İranlılık' ideolojisi, merkezî hükümet tarafından yaygınlaştırılmakta ve diğer etnik kimlikler yok edilmeye çalışılmaktadır.⁶¹ Çünkü İran'ın toplumsal, mezhepsel, etnik bölünmüşlüğü, iktidar erki tarafından potansiyel tehdit olarak algılanmaktadır. Farisî olmayan etnik gruplar Tahran hükümeti için her zaman ciddi sorunlar oluşturmuştur. Özellikle Kürt ve Azeri nüfus, millileştirme projesi ve toprak bütünlüğünün berdevamı açısından halen ana tedirginlik kaynağıdır. İran'daki bu parçalı ve heterojen yapı, yöneticilerin, ülkelerinin 'dış güçler tarafından parçalanması için girişimlerde bulunulabileceği' düşüncesine sahip olmalarına neden olmaktadır. Buna bağlı olarak ülkedeki kimi etnik grupların, diğer ülkelerle işbirliğine gidebileceği varsayımı bilinçaltında sürekli canlı tutulmaktadır. ABD'li bir grup akademisyenin etnik grupların İran'ın parçalanması üzerindeki etkisini konu alan bir çalışması⁶² bu varsayımı destekler nitelikte veri sunmaktadır. Buna göre, İran, etnik farklılığından ötürü, aşırı güvensizlik duyan, toprak bütünlüğü ve siyasi bağımsızlığı konusunda hassas ve diğer devletlerin bu topluluklar üzerinden yaptığı açıklamalardan büyük rahatsızlık duyan bir ülkedir. Bu bakımdan, İran'daki siyasî irade, ülke içindeki etnik gruplardan birisinin bağımsızlık talebinde bulunması halinde bunun domino etkisi yapabileceğini ve ülkenin kısa sürede parçalanabileceği ihtimalini hep canlı tutmuştur.

⁵⁹ Keneş, *a.g.e.*, s.31.

⁶⁰ Caner, *a.g.e.*, s.1.

⁶¹ Keneş, *a.g.e.*, s.32.

⁶² Efegil, *a.g.e.*, s.56.

1.2. İran’da Din Faktörü (ya da İran’da Din-Devlet İlişkisi)

İran’da din olgusu tarihsel süreç içerisinde hep önemli bir konumda olmuştur. Dinin iktidar eliyle sistematikleştirilmesi ve kurumsal kimliğe bürünmesinin tarihi, Ahamenîlere kadar uzanır. Bu dönemde Ahamenî hükümdarı Zerdüştlüğün reformize edilmiş hali olan Mani dinini kurumsallaştırmış ve iktidarın nesnesi haline getirmişti.⁶³ Daha sonra gelen Pers Kralı Darius, kendisini peygamber-kral olarak konumlandırmış, Sâsâniler devrinde ise din adamları kurumsal özerklik kazanarak yönetime kısmen dâhil olmaya başlamışlardı. İslam’dan önceki dönemde, ruhban sınıfının iktidar erkine ortak olması ve halk arasında kendi hukuklarını işletmeleri, İran’da yüzyıllarca sürecek olan bir geleneğin ilk adımları olarak değerlendirilebilir. Günümüz İran’ında ise ‘ulemanın iktidar üzerindeki etkisi’ hakkında doğru ve sağlıklı okuma yapabilmek için Şia öğretisinin sistematik ve kurumsal bir yapıya büründüğü Safevîler dönemini milat kabul etmek mümkündür. Safevîlerle birlikte Şia medreseleri bağımsız bir kurum hüviyetine bürünmüş, ulema ise iktidar sahiplerinin yanında özerk statü kazanmıştır. Hatta bu dönemde Şii din adamları o kadar güçlü bir konuma yükselmiştir ki Safevî yönetiminin gayrı meşru olduğunu söyleyecek kadar cesur fetvalar vermişlerdir.⁶⁴ Bu yıllarda İran’da merkezî iktidarın zayıflaması ulemayı daha da güçlendirmiştir. İslam’daki içtihat müessesesine dinamik bir yapı kazandıran Şii âlimler, özellikle taşrada halkın gündelik yaşamına direkt olarak girmeye başlamışlardır. 19. yüzyılda iktidara gelen Kaçar Hanedanı ise 1906 yılında meşrutiyeti ilan ederek geleneksel monarşiyi ve Şah’ın yetkilerini sınırlandırmıştı. Bu durum hiç kuşkusuz toplum içinde ulemayı daha da güçlendiren bir yapının doğmasına zemin teşkil etti. Kaçarlar döneminde kurumsallaşan ulema sınıfı, 1979 Devrimi’nde iktidarın doğrudan sahibi oldu. Zira devrime giden yolda, halkın gözünde siyasi iktidardan daha fazla muktedir bir karakter arz eden olan Şii uleması, toplumun büyük kesimini mobilize etmiş ve halk ayaklanmasına bilfiil öncülük etmiştir. Bu dönemde Şii inancı, ‘İran Devrimini harekete geçirici ideolojik

⁶³ Cantürk Caner, (2012). “İran Devrimi Sonrasında İran’da Yönetim”, ed. Barış Adıbelli, **Doğu Batı Yol Ayrımında İran- İdeoloji, Devlet ve Dış Politika**, İstanbul, Bilim+Gönül Yayınları, s.51.

⁶⁴ Caner, *a.g.e.*, s.58.

bir araç⁶⁵ olarak geleneksel Şiilikten ayrılmaktadır. Humeynî ile birlikte Şiilik kendisini devrimci bir ideoloji haline getiren bir yoruma konu olmuştur. Bu anlamda Şiiliğin, sekülerizasyon sürecinden geçtiğini ve 1970 sonrasında radikalleştiğini söylemek mümkündür.⁶⁶ Burada parantez açıp, devrim sonrası İran'ın iç ve dış siyasetini anlayabilme adına, tarih boyunca isyan kültürünün ana besleyici ögesi olan ve dinî inanç sisteminden ziyade siyasî bir hareket olarak göze çarpan Şia doktrininin gelişimine bakmakta fayda var.

1.2.1. Şiilik Nasıl Doğdu? Şia Doktrini Nedir?

Şia, sözlük anlamı olarak, “tarafdar, yardımcı, destekleyici; bir işi gerçekleştirmek için bir kimse etrafında toplanan grup” manasına gelir.⁶⁷ Terimsel olarak ise, Hz. Muhammed'in vefatından sonra devlet başkanlığının/halifeliğinin Hz. Ali'ye ve onun soyundan kimselere intikal etmesi gerektiğini savunan grupları ifade eder. Şiiliğin, siyasî bir akım ve dinî bir mezhep haline gelmesi, oldukça dinamik bir sürecin ürünüdür. Bu açıdan Şiiliğin felsefi kodları ile İslamiyet öncesi İran'ın siyasî, dinî ve kültürel arka planı arasında uyum olduğunu ileri süren çalışmalar söz konusu olmakla beraber siyasî bir zümre olarak ne zaman ortaya çıktığı hususu tartışmalıdır. Şia anlayışında önemli bir yeri olan ve beklenen kurtarıcıyı niteleyen ‘İmam-ı Mâsum’, ‘Mehdi-i Muntazar’ gibi kavramların, eski Fars ve Aramî kültüründeki ‘insan-üstü yetkilerle donatılmış kurtarıcı lider’, ‘yarı tanrı kral’ anlayışının devamı olarak değerlendirilenler vardır.⁶⁸ Buna mesned olarak ise Aramî ve Fars kültüründeki bu yarı-tanrı kurtarıcı lider motifini, Hz. Ali'nin şahsında müşahhaslaştıran ve Allah'ın Hz. Ali'de hulûl ettiğini söyleyen ‘Gulât-ı Şia’ akımı örnek gösterilir. Yine Şiiliğin doğuşunu, Hz. Ali'nin doğumundan asırlar öncesine dayandıran ve Hz. Ali'nin velayetine dair bütün peygamberlere gelen sahifelerde işaretler bulunduğu inananlar da söz konusudur. Ancak genel ve yaygın kabullenişe göre, ‘Şiat'ül-Ali'

⁶⁵ Farhad Khosrokhavar, Olivier Roy, (2013). **İran: Bir Devrimin Tükenişi**, çev. İsmail Yerguz, 2. bs., İstanbul, Metis Yayınları, s.35.

⁶⁶ Khosrokhavar, Roy, *a.g.e.*, s.35.

⁶⁷ Mustafa Öz, (2010). “Şia”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 39. Cilt, İstanbul, TDV Yayın Matbaacılık ve Tic. A.Ş., s.111.

⁶⁸ Akyol, (1988). **Haricilik ve Şia..**, s.192.

yani ‘Ali taraftarlığı’nın miladı, Hz. Peygamberin vefatı sonrasında yaşanan ‘imamet’ sorunudur.

İslam tarihinin hem siyasal hem de mezhepsel olarak en büyük yol ayrımı, Hz. Peygamberin vefatı ile ve henüz toprağa gömülmeden ortaya çıkmıştır. Peygamberin vefat ettiği haberini alan Ensar ve Muhacir, ‘Sakîfe’de toplanmış ve yerine kimin geçeceği hususunda ciddi bir görüş ayrılığına düşmüştür. Zira bu konuda açık ve kesin bir dini hüküm bulunmamaktadır. Durumu haber alan Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer olay yerine gitmiş, yaşanan tartışmalardan sonra Hz. Ebubekir’in halifeliğine biat edilmişti. Bu esnada Hz. Peygamberin defin işleri meşgul olan Hz. Ali ve taraftarları ise bu durumdan hoşnut olmamış, Hz. Ali’nin halifeye biatı bir müddet gecikmişti. Bu bağlamda, Şiilik mezhebinin ortaya çıkışındaki en temel ve müteber olan argüman şudur: ‘İlk halifenin Hz. Ali’nin olması ve devamında gelecek olanların da onun soyundan gerekir.’ Şiiler, bu durumdan kendi anlayışlarına uygun bir teori geliştirdiler. Hz. Ali’nin imamlığının ya da halifeliğinin Allah tarafından tayin edildiğini ve Hz. Ebubekir ile Hz. Ömer’in halifelik makamını ‘gasp’ ettiğini ileri sürdüler. Bu yorum, yüzyıllar içinde türlü gelişim gösterecek Şia doktrininin ana tezlerinden birine temel teşkil etti: ‘İmam, Allah tarafından tayin edilir.’ Sünnî anlayışta ‘İmam’ sadece peygamberin halifesi olduğu halde, Şia doktrininde hem Allah’ın halifesi hem de peygamberin halifesi sayılmıştır.⁶⁹ Şiiliğin siyasi bir hüviyet kazanması ise 661 yılında Hz. Ali’nin; 681’de ise Kerbela’da çocuklarının şehit edilmesi, Şiilerin Emevîler döneminde bir direnme hareketine girmeleri, bu hareketlerinden dolayı da Sünnî anlayıştan uzaklaşmaları ile olmuştur.⁷⁰

Hz. Ali’nin çocuklarının Kerbela’da şehit edilmesi Emevî iktidarına karşı büyük bir muhalefetin doğmasına sebebiyet verdi. Bu durum zamanla Hz. Ali taraftarlarının siyasî bir zeminde ve daha sistemli, örgütlü, doğrudan eyleme yönelik olarak bir araya gelmelerini sağladı. Şiilik, o günün konjonktürel şartlarının gerektirdiği ölçüde fikrî ve akidevî anlamda yekpare ve yekvücut olarak kalmadı.

⁶⁹ Akyol, *a.g.e.*, s.193.

⁷⁰ Saray, *a.g.e.*, s.10.

Zamanla kendi içinde birçok alt kategori ve fraksiyon üretti. Bu açıdan Şia doktrininin yüzyıllar içinde, Zeydîyye, İsmailiyye ve İmamiyye-İsnâaşeriyye şeklinde gruplandırılarak üç ana hat üzerinden gelişim gösterdiğini söyleyebiliriz. Kısaca açıklayacak olursak; Zeydîler, mûtedil Şia'nın ilk mezhepleşme hareketlerinden biridir.⁷¹ Hareketin kurucusu Zeyd bin Ali, Emevî iktidarına karşı haklarının gasp edildiği gerekçesi ile ayaklanmada bulunmuştur. Sünnî Hanefî ekolüne en yakın Şia öğretisini benimseyen bu hareketin takipçileri bugün daha çok Yemen'de yaşamaktadırlar. Tarihte Fatimîler olarak bilinen devleti kuran İsmailîler ise, imamet sırasındaki değişimi öne süren bir mezhep olarak çıkmıştır. Kur'an'ın zahir(açık) ve bâtin(gizli) anlamlarının olduğunu ileri süren İsmailîler, kutsal metnin daha çok ezoterik(gizemli/içe yönelik anlam) tarafıyla ilgilenmişlerdir.

İmamiyye ya da İsnâaşeriyye olarak tesmiye edilen Şia fırkasında ise Hz. Ali'den sonra on iki imam sayılır. Günümüz İrani'nin büyük çoğunluğu bu fırkanın takipçisidir. Bu ekolde imamet fikri, nas esaslı üzerine oturtulmuş ve imametın babadan oğula intikali sağlanarak ona itaat edilmesi dinî bir akide haline getirilmiştir.⁷² Ayrıca, imamların peygambere ait bir özellik olan 'ismet' yani her türlü hata ve günahıtan masum olduğuna dair bir anlayış geliştirilmiştir. Anlayışa göre, Kur'an'ın ayetlerinde ve Hz. Peygamber'in hadislerinde Hz. Ali'nin halifeliğine dair açık işaretler vardır. Hz. Ali'nin soyundan gelen 'on iki imam' ise şunlardır: "Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Zeynel Abidin, Muhammed Bakır, Cafer es-Sadık, Musa Kazım, Ali Rıza, Muhammed et-Tâki, Ali en-Naki, Hasan Askeri ve Muhammed el-Mehdi." İmamiyye'ye göre, silsiledeki on ikinci imam olan 'Muhammed el Mehdi' ölmemiştir, gaybûbet halindedir, yani kayıptır. Bu fırka, 'Kayıp İmam'ın iki dönemi olduğunu ileri sürer. 'Gaybet-i suğra' denen küçük saklanma dönemi 873 yılından 940'a kadarki 67 yıllık zaman dilimidir. 'Gaybet-i kübra' olarak büyük saklanma dönemi ise, dört yaşında doğar doğmaz saklanan El-Mehdi'nin, kısa bir süre sonra görüldükten sonra evinin bir odasına girerek tekrar gözden kaybolduğu devredir.⁷³ İnanışa göre 'Kayıp İmam' uzak gelecekte,

⁷¹ Öz, *a.g.e.*, s.112.

⁷² Öz, *a.g.e.*, s.113.

⁷³ Akyol, **Osmanlı'da ve İran'da..**, s.115.

bilinmeyen bir tarihte zuhur edecek ve dünyaya adaleti getirecektir. Bu yorumun tarih boyunca, radikal Şii akımları apolitik hale getirmesi ya da politik açıdan sükûneti sağlaması bakımından önemli etkileri olmuştur. İmamiyye fırkası, 1979 Devrimi ile birlikte, ileride temas edeceğimiz bazı yeni yorum ve içtihatlarla siyasal iktidarın ideolojik görüşü olmuştur.

Çalışmanın önceki kısmında kısaca temas edildiği üzere, İran'ın hem devlet rejimi hem de toplumsal açıdan küllî olarak Şiileşmesi, 16. yüzyılda olmuştur. Bu dönemde Safevîler, 'Sünnî Osmanlı'ya karşı politik bir araç' olarak Şii düşüncesini benimsediler.⁷⁴ Ancak, daha eskiye gidilecek olursa İslam'dan önceki yönetim şekillerinde var olan kast sisteminden bıkan İranlı yerli halkın, İslam'ı kabul etmede direnç göstermelerine rağmen inandıkları yeni dinin eşitlikçi ve kucaklayıcı mesajlarının heyecanını çok az sürdürdüğü söylenebilir. Zira, Emevîler'in etnik kibri ve yönetsel ayrımcılıkları halkta tam bir travma oluşturmuştur. Emevîler'in, İranlı Müslümanları 'mevâlî'⁷⁵ statüsünde görmeleri, siyasî sultas, fikrî propagandaları ve askerlerin görev sahalarında uyguladıkları ayrımcı ve baskıcı politikaları gibi nedenler, İran halkını, Müslüman-Arap dünyasında Kerbela hadisesi sonrasında yaşanan keskin ayrışmada taraf olmaya itti. İranlı Müslümanlar zamanla Emevî iktidarını ve halifesini tanımayan muhalif 'Hz. Ali taraftarlarının' yanında yer aldı ve onlara destek verdi.

Burada belirtmekte fayda olan bir husus da İran halkının Şii anlayışı benimsemelerinin inanç ve akide temelli değil, milliyetçi reflekslerin tezahürü olduğudur. İslamiyet'i kabul etme hususunda en çok direnç gösteren milletlerin başında gelen İranlılar, Müslüman olduktan sonra, Arap ve Türk devletlerinin hükümlerine altında millî şahsiyetlerini ve kültürlerini kaybetme endişesi duymaya başladılar. Bu açıdan Şia düşüncesinin İran'da yaygınlaşmaya başlaması, yeni dini

⁷⁴ Akyol, *a.g.e.*, s.11

⁷⁵ Mevâlî, azat edilmiş köle, sahip, veli, hâmi, yardımcı, efendi, nimet veren, tabi olan, kendisine nimet verilen, kölenin efendisi gibi anlamlara gelen mevlâ sözcüğünün çoğuludur. Bu anlamlardan farklı olarak, İslâm'ın ilk dönemlerinden başlayarak Arap kökenli Müslümanlar "hür/özgür", Arap kökenli olmayan Müslümanlar ise "mevâlî" olarak isimlendirilmiş ve bu kullanım yaygınlık kazanmıştır. Mevali hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Aydın, (2003). 'Mezheplerin Oluşum Sürecinde Mevali'nin Rolü', *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 2, sayı 3, s.1-26.

benimseyen yerli halka, millî duygularını muhafaza etme adına ümit verdi. Saray'ın ifadesiyle, “İranlılar için millî bir din haline gelen Şia, bir nevi Fars kültürünün ve milliyetçiliğinin sığındığı bir istinatgâh haline geldi.”⁷⁶ Bu bağlamda İran Şiiileri, kendi toplumsal değerlerinin ve alışkanlıklarının korunması anlamına gelen ‘Şuubilik’ akımını ortaya çıkarmışlardır. Şuubiye hareketinin ilk ilkesi ‘İslam’ı Arap’tan ayırma’ şeklinde kavramsallaştırıldı.⁷⁷ İkinci olarak ise İslam sonrası İran’da ‘millî bilinç’ oluşturmayı temel aldı. Görüldüğü gibi İran Şiiliğinin gelişimi, başından itibaren siyasî bir tarz olarak benimsenmiş ve milliyetçilik zemininde yeşeren isyan kültürü de bu anlayışın temel nesnelereinden biri olmuştur.

1.2.2. Şii Doktrinin Ehl-i Sünnete Uymayan Tarafları

Sünnî anlayışın önde gelen Ehl-i sünnet âlimleri, Şia doktrininin Kuran-ı Kerim ve Hz. Peygamber’in sünnetine uymayan taraflarını tahlil eden birçok görüş beyan etmişlerdir. Bu konuların başında ‘İmamet’ meselesi gelir. Ehl-i sünnet âlimleri, toplumu yönetenlerin nasıl belirleneceği hususunda Kuran’ın açık, kesin ve bağlayıcı bir emri olmadığını belirterek, İmamet’in, Şii âlimlerin iddiasının aksine olarak imanın bir esası olmadığını belirtirler. Ehl-i Sünnet görüşüne göre, Kuran’da müminlerin aralarındaki işleri ‘şûra’ ile yapmaları emredilmiş, yöneticilerin nasıl belirleneceği konusu ilahi nas ve tayinle değil ‘örf’e, yani toplumlara bırakılmış, ‘adalet ve iyilikle hükmetmek’ gibi her yönetici için geçerli olan kaideler getirilmiştir.⁷⁸ Sünnî ulemanın üzerinde ittifak ettiği bir başka konu ise Allah’ın elçisinin kendisinden sonra yönetimle ilgili herhangi bir vasiyetinin olmadığıdır. Ayrıca İmamet’in, nübüvvetin yani peygamberliğin devamı olmadığı belirtilerek, Son Peygamber’le birlikte İslam mesajlarının sona erdiği üzerinde durulur. Şii âlimlerinin iddialarına yapılan bir diğer muhalefet de İmamların ‘masum’ yani hatasız ve günahsız olduğu şeklindeki yorumdur. Bu açıdan imamların fazilet sahibi

⁷⁶ Saray, *a.g.e.*, s.169.

⁷⁷ Şeriati, *a.g.e.*, s.165.

⁷⁸ Akyol, **Harcılık ve Şia...**, s.187.

kimseler olabileceği ancak kendilerine ‘ismet’ sıfatı izafe edilemeyeceğine dikkat çekilmiştir.⁷⁹

Başka bir iddia da Kuran-ı Kerim’in kelimelerinin ve ayetlerinin değiştirilmesi hususudur. Şiiler, Kuran’ın yalnız ‘mâsum’ imamların rivayetleri ile anlaşılabilirliğini ve ayetlerin Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer tarafından değiştirildiğini ileri sürerler. Kuran’ı tahrif etme ve ayetleri değiştirme işinin Hz. Osman döneminde de devam ettiğini söyleyerek özellikle Hz. Ali ile ilgili kısımların bu devrede dışarıda bırakıldığına inanırlar.⁸⁰ Ehl-i Sünnet âlimleri ise Kuran’ın Allah tarafından indirilip O’nun tarafından korunacağını vurgulayan ayetin⁸¹ bu iddiaları boşa çıkardığını öne sürerler. Bütün bunların yanı sıra günümüzde Mûsa el Mûsevî gibi bazı Şii âlimleri de ilk halifelere dil uzatma, takiye, gaybet, rec’at; fikhî olarak mut’a nikâhı, bazı namazların sürekli cem edilmesi, namazlarda Kerbela toprağından yapılan mühre secde edilmesi, gaybette yani Kayıp İmam’ın olmadığı devirlerde Cuma namazının farziyetinin düşmesi gibi konuların ilk dönem Şiiliğinde olmadığını belirterek ağır tenkitlerde bulunur.⁸²

Tarihsel süreçte kendi içinde bir çok fraksiyon üreten Şii anlayışı, dönemsel şartlara ve konjonktürel duruma göre dinin hükümlerinde, Kuran ve Hz. Peygamber’in sünnetinin çizdiği ana akideyle çelişen birçok yorumun gelişmesine zemin oluşturmuştur.

1.2.3. Şii Doktrininde ‘Sünnî Tehdit’ İçin Başvurulan Çare: ‘Takiye’

İran’ın bugünkü iç siyasetinde câri olan politikaları ve dışa yönelik sürdürdüğü siyasî paradigmaları anlayabilmek için dinî terminolojiden referans aldığı bazı kavramların bilinmesi gerekmektedir. Bu açıdan Şii doktrinde önemli bir yer tutan ‘takiye’ kavramı bu başlık altında incelenecektir. Çalışmanın ilerleyen

⁷⁹ Öz, *a.g.e.*, s.120.

⁸⁰ Saray, *a.g.e.*, s.12.

⁸¹“O Zikr’i de [Kuran’ı] indiren elbette yine Biziz ve Biziz O’nun koruyucuları.” Ali Ünal, (2006) **Allah Kelamı Kur’an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali**, İstanbul, Define Yayınları, Hicr Suresi, 9. Ayet, s.562.

⁸² Öz, *a.g.e.*, s.121.

başlıklarında ise ‘takiye’ anlayışının İran’ın dış politikasına yansımaları somut örneklerle ortaya konulacaktır.

Sözlük anlamı olarak ‘bir kimseyi tehlikeden korumak’ anlamındaki ‘vaky’ (vikaye) kökünden türeyen takiye, ‘kendini korumak, sakınmak’ anlamına gelir.⁸³ Kavram, Oxford İslam Sözlüğünde ise ‘potansiyel bir eziyet bağlamında önlem olarak dinî inancın inkârı’ olarak tanımlanmaktadır.⁸⁴ Takiyeyi meşru gören ulema, görüşlerine dayanak olarak, Kur’an-ı Kerim’de Al-i İmran Suresi’nin 28. ayetini⁸⁵ ve Nahl Suresi’nin 106. ayetini⁸⁶ gösterirler. Bu ayetlerde takiye, müminlerin kâfirlere sakınıp korunma halini temin etme maksadıyla zorunlu durumlarda başvurabilecekleri bir kolaylık olarak ve kalbinde iman olduğu halde küfür ve inkâr zorlanan bir kimsenin mazur görülebileceği şekilde ifade edilir. Yine Mümin Suresi’nin 28. ayetinde⁸⁷ geçen, Firavun’un tebaasından olup imanını gizleyen kimseden övgü ile bahseden ayet de takiyeye cevaz olarak yorumlanmıştır. Kur’an’daki bu ayetlerin yanı sıra Hz. Peygamber zamanında yaşanan bazı olaylar da takiye kavramı altında değerlendirilmiştir. Buna örnek olarak, müşriklerin, ilk Müslümanlardan Ammar’ın kendisiyle birlikte babası ve annesine işkence yapmak suretiyle dinlerinden dönmeye zorlamaları, bunun neticesinde babası ve annesi öldürülen Ammar’ın, işkenceye dayanamayıp sözlü olarak inkârda bulunması

⁸³ Mustafa Öz, (2010). “Takiyye”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 39. Cilt, İstanbul, TDV Yayın Matbaacılık ve Tic. A.Ş., s.453.

⁸⁴ John L. Esposito, (2013). **Oxford İslâm Sözlüğü**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, s.338.

⁸⁵ “Müminler, müminleri bırakıp da kâfirlere (işlerine vekil, müsteşar, başlarında idareci ve küfürleri sebebiyle) dost edinmesinler. Kim böyle yaparsa (bilsin ki o), kaynağı Allah olan bir yol, bir sistem üzerinde değildir ve Allah’tan göreceği bir yardım, sahiplenme de yoktur; ancak (hâkim konumunda bulunan) o kâfirlere (dininize, toplumunuza, mukaddeslerinize ve canınıza gelecek önemli bir tehlikeden) bir şekilde korunmanız hali müstesna. Her halükarda Allah, sizi Kendisi’ne karşı gelmekten sakındırır. (Başkasına değil) ancak Allah’adır nihai varış.” Ünal, *a.g.e.*, s.141

⁸⁶ “İnkâr mecbur bırakılıp da bunu yalnızca diliyle yapan, fakat kalbi imana dopdolu ve doygun olandan başka her kim iman ettikten sonra Allah’ı inkâr eder ve gönlünü küfre açarsa, böylelerinin üzerine Allah’tan çetin bir ceza iner ve onlar için çok büyük bir azap vardır.” Ünal, *a.g.e.*, s.602.

⁸⁷ “Firavun hanedanına mensup olup, (onun en yakınları arasında yer alan,) fakat o ana kadar imanını gizlemiş bulunan yiğit bir mümin, (en kritik noktada ortaya atıldı ve) ‘Ne o, bir insanı, hem de sizin Rabbinizden apaçık deliller getirmiş bulunduğu halde, sadece ‘Rabbim Allah’tır’ dediği için öldürecek misiniz?’ dedi.” Ünal, *a.g.e.*, s.1016.

gösterilir. Daha sonra durum Hz. Peygambere aktarılınca, cebir karşısında böyle davranılabileceğine dair verdiği ruhsat, takiye olarak değerlendirilmiştir.⁸⁸

Görüldüğü üzere takiye, İslam'ın ilk yıllarında müşriklerin yaptığı eziyetlere dayanacak gücü olmayan Müslümanlar için verilmiş büyük bir kolaylık ve ruhsattı. İlk dönem Müslümanlarının karşılaştıkları eziyet ve işkencelere karşın zahiren dilleri ile yapacakları inkârın, onların kalplerinde bulunan imanlarına hanel getirmeyeceği hususu, bizzat Kuran ve Hz. Peygamberin sözleri ile teyit ediliyordu. Takiye anlayışı bu haliyle, Sünnî fıkıh kitaplarında 'Azîmet ve Ruhsat' bâbı altında ele alınır.⁸⁹ Ancak zaman içinde takiye olgusunun, akaide ait bir mesele gibi Şiiler tarafından katı bir şekilde benimsendiği ve önemli oranda yaygınlık kazandığı yadsınamaz bir gerçektir. Şiilerin tarih içinde muhtelif yönetimler altında maruz kaldıkları baskı ve takibatlar onları kendi inançlarını gizlemeye itmiştir. Türlü türlü tarif ve tefsire uğramış olan takiye prensibi, bu nedenle en çok Şiiler tarafından kullanılmıştır.⁹⁰ Emevî ve Abbasî devrinde Şii imamların oldukça 'edilgen dindarlıkları ve uysal tutumları' takiye prensibinin bir gereği olarak yorumlanmıştır.⁹¹

Bununla birlikte, Şia'nın hemen hemen bütün fraksiyonlarınca uygulanan bir esas olan takiye, daha çok İsmailiyye, özellikle de İmamiyye tarafından kullanılmıştır. Konuya ilişkin yetkin ve kapsamlı değerlendirmeleri bulunan Öz'ün aktardığına göre⁹², İmamiyye'de, muhaliflerin baskısından kurtulmak amacıyla ve isyan etmeye elverişli bir ortam çıkıncaya kadar toplumun ve yöneticilerin dikkatini çekmemek için takiye yöntemine başvurulmuştur. Günümüz İrani'nin da benimsediği fırka olan İmamiyye fırkası, bu anlamdaki takiye uygulamasının ilk dönemlerden itibaren başladığını ileri sürer. Onlara göre, Hz. Peygamber'in vefatından sonra ilk üç halife döneminde, hilafet Hz. Ali'nin hakkı olduğu halde, Hz. Ali'nin sükût etmesi bir takiye olduğu gibi, oğlu Hz. Hasan'ın da Muaviye ile anlaşma yapması da aynı kapsamda değerlendirilmiştir. İlerleyen dönemlerde ise adı 'Masum İmamlar'

⁸⁸ Öz, *a.g.e.*, s.453.

⁸⁹ Bulaç, *a.g.e.*, s.50.

⁹⁰ Bernard Lewis, (2014). **İslam'da Radikal Bir Tarikat: Haşhaşîler**, çev. Kemal Sarısözen, İstanbul, Kapı Yayınları, s.53.

⁹¹ Lewis, *a.g.e.*, s.52

⁹² Öz, *a.g.e.*, s.453.

arasında sayılan Cafer es-Sadık zamanında, aşırı Şii ihtilalci hareket mensupları takiyeyi daha çok kullanmışlardır. Ancak bu tür bir takije, Sünnî anlayışta dinin kâfirler karşısında bir mümine tanıdığı ruhsatın çok ötesinde, belirli bir siyasî, iktisadî ve içtimaî amaca ulaşmak için uygulanan bir yöntem olarak göze çarpmaktadır. Zamanla çarpıtılan ve siyasî bir mahiyete bürünerek uç noktalara vardırılan takije olgusu, birçok olumsuz durumun doğmasına da sebebiyet vermiştir. Cafer es-Sadık'tan nakledildiğine göre, Kuran'da yer alan 'takva' kelimesinin takije anlamına da gelebileceği yorumunda bulunulmuş ve 'Sizin Allah katında en üstünüz en çok sakımanızdır' ayetindeki⁹³ 'etka' kelimesi 'en çok takije uygulayanınızdır' şeklinde tefsir edilmiştir.⁹⁴ Hatta Cafer es-Sadık'ın 'Takiye benim ve atalarımın dinidir, takiyeye uymayanın dini yoktur' sözü Şiilerce çok itibar edilen bir söz olmuştur.⁹⁵ Takiye inancının ilk dönem Şii imamı açısından büyük önemi olmasına karşın, ilk İmamlar takije uygulanmasının ne zamana kadar devam edeceği konusunda herhangi bir görüş belirtmemişlerdir.⁹⁶ İbn Babeveyh gibi yorumcular, takiyeyi on ikinci imam ve onun gaybetiyle direkt ilişkilendirme yoluna giderek onun uygulanma süresini, Kayıp İmam'ın ortaya çıkması gibi belirsiz bir zamana, bir anlamda kıyamete kadar uzatmıştır. Ona göre, Kayıp İmam ortaya çıkıncaya kadar takije vaciptir. Kayıp İmam'ın ortaya çıkışından önce takiyeyi terk eden kimse Allah'ın dininden ve İmamiyye inancından çıkmış olur.⁹⁷

Bütün bu tekellüflü (zorlama) yorumların hepsi, hiç kuşkusuz Şiilerin kendi üzerlerinde hissettikleri sosyal ve idarî baskılara karşı geliştirdikleri bir tür savunma mekanizmasıydı. Bu yaklaşım, aynı zamanda zulüm görmekte olan azınlığın korunmasına yönelik alınan tedbirdi. Dolayısıyla bu anlayışın neticesinde Şiiler, kendilerini tehlikelere karşı korumanın bir yolu olarak 'yalan' söylemeyi meşru

⁹³ "Ey insanlar! Sizi bir erkek ile bir kadından yarattık ve (birbirinize karşı soy ve renginizle övünesiniz, birbirinize düşman olasınız diye değil, bilakis) birbirinizi (karakter ve kabiliyetlerinizle) tanıyıp kaynaşasınız (ve dostane sosyal münasebetler içinde yardımlaşasınız) diye ayrı kaimler ve kabileler haline getirdik. Bilin ki Allah katında en şerefli, en değerli, takvada (O'na saygıda iman ve itaatte) en ileri olanınızdır. Muhakkak ki Allah, her şeyi hakkıyla görendir, her şeyden hakkıyla haberdar olandır." Ünal, *a.g.e.*, s.1119.

⁹⁴ Öz, *a.g.e.*, s.453.

⁹⁵ Keneş, *a.g.e.*, s.54.

⁹⁶ Cemil Hakyemez, (2009). **Şia'da Gaybet İnancı ve On İkinci İmam**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yayınları, s.208.

⁹⁷ Hakyemez, *a.g.e.*, s.208.

gördüler ve Şii düşüncesine bağlı olduklarını gizlediler. Şiiilerin, sadece siyasal olarak değil, ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerde de takiye yönetime sıkça başvurmaları onları büyük ölçüde yalana sevk etti. İnsanlar arası ilişkilerde ve devletlerarası yürütülen diplomaside dürüstlüğü ortadan kaldıran bu tür takiye, Sünnî ekol tarafından eleştirildiği gibi bazı çağdaş Şii uleması da ortaya çıkan bu çarpık tabloya ciddi olarak karşı çıkmıştır.

Takiyenin ifrat derecesine vardırılmasının en önemli nedeni ise Sünnîlerin hem mezhep bakımından hem de sayısal olarak Şiiilerden fazla olması ve Şiiilerin kendilerini sürekli baskı altında hissetmeleridir. Ancak Şiiilerin tarihsel süreçte hep siyasî bir mezhep olmaları ve iktidarda oldukları dönemlerde bile istediklerini tam olarak gerçekleştirememelerinin onlarda psikolojik çöküntüye yol açtığı söylenebilir. Bu nedenle ortaya çıkan siyasal ve sosyal tatminsizlik takiye yöntemi ile kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.⁹⁸ Şii doktrinin neredeyse vazgeçilmez bir unsuru haline gelen takiye, günümüz İran dış politikasını da büyük ölçüde etkilemiştir. Bu konuya ayrı bir başlık altında sonraki bölümlerde temas edilecektir.

Şia'daki takiye olgusunun Alman sosyolog E. Noelle-Neumann'ın 1980'li yıllarda kuramsallaştırdığı 'Suskunluk Sarmalı' teorisiyle⁹⁹ örtüştüğü söylenebilir. İnsanların azınlıkta olduklarını hissettiklerinde fikirlerini, eylemlerini neden gizlediklerini açıklayan kuram, temelde şu varsayımlara dayanır: İnsanlar çoğunluk tarafından hangi fikirlerin tutulduğunu ya da kuvvet kazandığını, hangi fikirlerin azınlıkta olduğunu görmek için çevreyi gözlemlerler. Toplumdaki çoğunluk tarafından benimsenmeyen tutumlarını, inançlarını ve fikirlerini bir kenara bırakırlar. Çünkü tecrit edilmekten ve sosyal izolasyondan korkarlar. Kendi düşüncelerinin egemen kamuoyu ile benzer olduğunu düşündüklerinde ise fikirlerini ifade ederler. Kuramdaki varsayımlardan yola çıkarak Şiiilerin de tarihsel süreç içinde bu türden bir Suskunluk Sarmalı içine girdiğini söyleyebiliriz. Kendilerini azınlıkta hissettikleri her dönemde takiyeye başvuran Şiiiler 'Sünnî tehdide' karşı böyle bir önlem ve tedbir geliştirmişlerdir.

⁹⁸ Öz, *a.g.e.*, s.454.

⁹⁹ İrfan Erdoğan, Korkmaz Alemdar, (2002). **Öteki Kuram- Kitle İletişimine Yaklaşımların Tarihsel ve Eleştirel Bir Değerlendirmesi**, Ankara, Erk Yayınları, s.237.

1.3. Şia Doktrininin 1979 İran Devrimine Etkisi ve ‘Velayet-i Fakih Teorisi’

İran’ın, Müslümanlaşma ve Şiileşme sürecinin birbirinden farklı iki ayrı tarihsel vaka olduğunu ve ilerleyen dönemlerde Şiiliğin, ‘akidevî başkalaşım’ geçirerek egemen dinî anlayış haline geldiğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda İran’da Şiiliğin, 1979 Devrimine giden yolda nasıl bir rol üstlendiğini anlamak için, devrimin kendi içinde tutarlı ve meşrû bir siyaset teorisinin oluşmasına zemin hazırlayan Şia siyaset geleneğini incelemek gerekmektedir.

Önceki bölümlerde değinilen ‘Gaybet-i Kübra’ zamanında, yani beklenen Mehdi’nin yokluğunda, ‘toplumun kimin tarafından yönetileceği’ sorunsalı, Şia siyaset doktrininde önemli bir yer tutar. ‘Hâkimiyet kimin elinde olmalıdır? Sünnî imama biat edilir mi? Siyasî iktidar meşruiyetini nereden almalıdır?’ gibi sorular Şii âlimler tarafından yüzyıllar boyunca tartışılmıştır. Bu açıdan özellikle Safevîler’in çöküşünden sonra iktidar boşluğunun doğurduğu fetret devrinde, Şii siyaset doktrinini temelinden sarsan iki ana akım oluşmuştur: ‘Usûlîler ve Ahbarîler.’ Bu iki akım, günümüz İranı’nın yönetim felsefesini doğru anlamak için iki kilit kavramdır. Safevî devrinde kurumsallaşan Şii ulemasını fetret devrinde bekleyen iki önemli sorun vardı.¹⁰⁰ İlki, halkın din ve hukuk sorunlarına çözüm bulmak için eskisinden daha fazla ulemaya yönelmesi. İkincisi ise, devletle bağı kopan ulemanın kaynak arama ihtiyacı. Usûlîler, halkın zekât ve humus gibi maddi desteğine ihtiyacı olan ulemanın, gündelik sorunlara kayıtsız kalmamaları gerektiğini, dolayısıyla ‘içtihat’ müessesesinin daha dinamik bir hale getirilmesini ileri sürdüler. Şeriatın hükümlerini idrak konusunda Kuran ve Sünnet’ten sonra, aklın yeterliliğini savundular. Böylelikle Şia’nın ana kaynaklarının tartışmasız kabulünü öngören geleneksel görüşe itiraz ettiler. Ayrıca, ölmüş imamların içtihatlarının da sorgusuz-sualsiz kabul edilmesinin reddine ilişkin tezler ortaya attılar. Bu kapsamda ‘yaşayan müçtehidin içtihadına uyulması’ gerektiğini şart koşular. Yaşayan müçtehidin görüşünün esas alınması, Şia fihhına ayrı bir dinamizm kattı. Özellikle siyasî ve idarî sahada oldukça reformist ve radikal içtihatlar için kapı aralanmış oldu. Böylelikle ulemanın, ‘politize

¹⁰⁰ Bulaç, *a.g.e.*, s.40.

edilmiş elit bir zümre' olarak toplumun lideri ve devletin yöneticisi olması için ideolojik dayanak oluşturuldu.

Ahbarîler ise, 'İmam'ul-Muntazar'ın yani beklenen Mehdi'nin yokluğu zamanında, aklın işletilemeyeceğini ve geleneğe sıkı sıkı bağlı olmak gerektiğini savundular. İmam'ın zuhuruna kadar kendilerine ulaşan her rivayetin yeterli olduğunu ileri sürerek, içtihat yapmayı yasak saydılar. Bir hükmün doğruluğunun, o hükmü ortaya koyanın ölmesiyle ortadan kalkmayacağını söyleyerek, ölmüş otoritelerin birebir taklit edilmesi gerektiğini belirttiler.¹⁰¹ Bu şu anlama geliyordu: Güncel hukuki sorunlar ve politik meseleler için yeni bir söz söylemeye gerek yoktur. Dolayısıyla meşru siyasal yönetici sadece Gaib İmam olmalıdır. Ulemanın asıl görevi ise siyaset dışı kalarak Kuran, hadis ve imamların sözleri ile iştiğal etmektir. Ahbarî ekol, Şia düşüncesini yönetim erkinin dışında tutmuş ve takipçilerini bu konuda pasif alana taşımıştır.

Bu iki tartışma oldukça önemlidir. Zira İran Devrimi, Usûlî kanadın görüşlerinin bir adım ileri götürülmesi ile gerçekleşmiş ve Mehdi'nin zuhurunu beklemeden ulema siyaseti ve ülke idaresini ele geçirmiştir. Hiç şüphesiz İran'da, ulemanın siyasal iktidarına giden yol, Usûlî ekolden gelen Ayetullah Humeynî'nin, yeniden formüle ettiği 'Velayet-i Fakih' kavramından geçmektedir. 'Velayet-i Fakih', kelime olarak 'fakihin tasarruf yetkisi' anlamına gelse de siyasi bağlamda fakihin yönetim yetkisini ifade eder.¹⁰² İlk kez 19. yüzyılın başlarında Molla Ahmet Naraki tarafından ortaya atılan daha sonra Şeyh Murtaza Ensari ile Şeyh Muhammed Hasan tarafından geliştirilen teori, ulema arasında yıllarca tartışılan ana konulardan birisi olmuştur.¹⁰³ Ancak Şia siyaset doktrinini yaşadığı tikanıklık/kabz durumundan çıkarması ve mevcut rejime karşı alternatif bir yöntem olarak gelişmesi Humeynî ile olmuştur. 1969-1970 yılları arasında, sürgünde bulunduğu Necef'te, talebelerine verdiği dersleri 'Hükümet-i İslamî' adlı kitabı ile neşreden Humeynî, velayet-i fakih kavramının kapsamını genişleterek, fakihlerin yetkisini daha da ileri götürmüş, 'on

¹⁰¹ Bülent Keneş, (2013). **İran Siyasetinin İç Yüzü**, İstanbul, Timaş Yayınları, s.37.

¹⁰² İsmail Safa Üstün, (2013). "Velayet-i Fakih", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 43. cilt, TDV Yayın Matbaacılık ve Tic. A.Ş ., İstanbul, s.19.

¹⁰³ Caner, *a.g.e.*, s.88.

ikinci imam olan Mehdi'nin gaybeti döneminde adil bir fakihin devleti yönetmesi gerektiği' tezini ortaya atmıştır. Daha önce Şiiler arasında yaygın olan 'Kayıp İmamın' yokluğunda işbaşında olan siyasal iktidarların meşru olmadığı, bu yönetimlerin altında sessiz kalınması gerektiği ve Mehdi'nin zuhur edeceği ana kadar sabır ve sükûnetle intizar edilmesi şeklindeki inanç Humeynî ile birlikte tersine çevrilmiştir. Humeynî, İmam'ın gelmesini, zulüm ve baskı altında acı çekerek ve sabrederek değil, onun zuhurunu çabuklaştıracak adil bir siyasal sistem tesis ederek olması gerektiğini ileri sürmüştür. Buna göre, gaybubet zamanında İmam'ın naiplerini, fakihler/ulema olarak görmüştür. Ona göre, fakihlerin, 'tıpkı velisi bulunmayan küçüğün üzerinde velayeti bunulması gibi' halkın üzerinde de bir velayeti vardır. Bu velayet hükümet ve devlet idaresi anlamına gelmekle beraber, bir imtiyaz değil, vazifedir. Peygamber ve İmam'lar, hükümet işlerinde hangi yetkiye sahipse ulema da o yetkiye sahiptir.¹⁰⁴ Devrime giden yolda, Humeynî'nin Hükümet-i İslamî kitabı adeta, devrimin ideolojik referans kaynağı olmuştur. Humeynî kitabında, Kuran modeline dayanan bir İslam devletinin kurulabileceğini ve İslami hukuk bilgileriyle din adamlarını devleti idare edebileceklerini savunmuştur.¹⁰⁵

İslam'ı sadece ibadetten meydana gelen bir din olarak değil, ideolojik ve siyasî bir din olarak gören Humeynî, hukuktan doğan sorunların çözüm makamı olarak da fakihleri/ulemayı gördü. Bu açıdan fakihleri, İslam'ı yorumlayan ve onu halka doğru bir şekilde aktaran 'rehber' kimseler olarak tanımladı. Siyasî otoritenin, hakikatte ulemaya ait olması gerektiği fikrini daha da politize ve realize eden Humeynî, ulemanın 'veliy-ül emr' olduğunu, yani Peygamber'in 'tüm dünyevî ve ilahî hükümler yetkisine' sahip bulunduğunu savundu.¹⁰⁶

Humeynî'nin, velayet-i fakih kavramına getirdiği bu radikal yorum, Şii ulemayı siyasî pasiflik konumundan, kamusal alanın aktif sahasına çekmiş ve din adamlarını siyasallaştırmıştır. İmamı, bütün toplumun ve devletin lideri sayan Humeynî, devlet otoritesinin birinci elden ulemaya ait olması gerektiği konusunda oldukça katı bir tutum sergilemiştir. Bu durum, ulemanın Katolik inancına benzer

¹⁰⁴ Üstün, *a.g.e.*, s.20.

¹⁰⁵ Adıbelli, *a.g.e.*, s.114.

¹⁰⁶ Akyol, *a.g.e.*, s.134.

şekilde ‘ruhban sınıfı’ gibi algılanmasına da sebebiyet vermiştir. Burada dikkat çekmek istediğimiz konu, Humeynî’nin bu yorumunun ulemayı, tarihte olmadığı kadar kutsadığı ve neticede devrim sonrası kurulan rejimin ruhban sınıfının iktidarına dayanan totaliter bir karakter arz ettiğidir. Zira velayet-i fakih teorisi, Mehdi’ye naiblik yapan fukahayı da Peygamberlere has bir mertebe olan ‘Masumiyet’ makamına taşımıştır.¹⁰⁷ Ulemanın, ‘her şeyi bilmesi ve yanılmaz oluşları’, İran Anayasası ile tahkim edilmiştir. Anayasa’ya göre İran’daki nizamın temellerinden biri de ‘fakihlerin, kitap ve mâsumların sünneti esasına dayanan sürekli içtihatlarıdır.’ Akyol’un dikkat çektiği gibi, İran Anayasası, Kuran ve Peygamber sünnetinden başka ‘On iki İmamın sünnetine’ dayanmakta ve bu İmamlar, İlahi görevleri gereğince İslam inkılabını yerleştirmekle görevli oldukları için masum yani günahsız sayılmaktadırlar.¹⁰⁸ İmamların günahsız sayılmaları ve ‘sürekli içtihat müessesesi’ ile toplumun fikir, düşünce ve hukuk hayatı mollaların denetim ve yönetim altına girmesi, Ayetullahları kuvvetli bir politik elitizm duygusuna itmiştir. Böylelikle hukukî, sosyal ve ideolojik bütün otoriteler Ayetullah denen elitin toplanmıştır. Bu anlamda 1979’dan sonra Humeynî’nin şahsında bütün dini liderler, hem dinsel meşruiyeti (Tanrının egemenliği) hem de siyasal meşruiyeti(halkın egemenliği) temsil eden bir konuma yükseldi.¹⁰⁹

Şii siyaset doktrininin Humeynî tarafından bu şekilde reforme edilmesi, 1979 Devrimi’ne giden yolda önemli rol oynadı. Öte yandan ulemanın halk üzerindeki nüfuzu, geniş halk kitlelerini Şah rejimine karşı ayaklandırdı. Elbette ki Şah’ı deviren güç, sadece din paradigması değildi. Yerli halktaki kuvvetli milliyetçilik duygusu, bir din adamının ateşli muhalefeti etrafında büyük bir sosyal patlamaya dönüşmüştü.

¹⁰⁷ 1979 Devrimi’nden sonra yapılan Anayasada, velayet-i fakih teorisi çerçevesinde İran’ın en üst yöneticisi olarak tanımlanan ‘Veliy-i Fakih/Dini Lider’in görev ve yetkileri ortaya kondu. Anayasanın 5. maddesinde sadece İslam Cumhuriyeti’nin değil bütün ümmetin yöneticiliğinin, Kayıp İmam zamanında Dini Lider’in uhdesinde olduğu belirtilerek “Hz. Veliy-i Asr’ın (Mehdi’nin) gaybeti döneminde İran İslam Cumhuriyeti’nde velayet-i emr ve ümmetin imameti, adil, takvalı, çağının gereğini bilen, cesur yönetici ve tedbirci fakihin sorumluluğundadır” denilmektedir. Görüldüğü gibi bu makamda bulunan kişi ‘Veliy-i Emr-i Müminin’ olarak vasıflandırılmakta ve tüm dünya Müslümanlarının lideri olarak görülmektedir. Abdullah Yegin, (2013), **İran Siyasetini Anlama Kılavuzu**, Ankara, Siyaset, Ekonomi ve Toplumsal Araştırmalar Vakfı (SETA) Yayınları XXV, s.53-54.

¹⁰⁸ Akyol, **Haricilik ve Şia..**, s.203.

¹⁰⁹ Khosrokhavar, Roy, *a.g.e.*, s.41.

Yine de ana faktör olarak Şiiiliğin kitleleri mobilize ettiğini ve adeta katalizör etkisi yaptığını söylemek mümkündür. Bu açıdan, ulemaya siyasal iktidarın yolunu açan Humeynî'nin, devrim sonrasında yürüttüğü dış politika retorığının de ele alınması gerektiğini düşünüyoruz. Böylelikle asıl konumuz olan takiye anlayışının İran dış politikasındaki yansıması daha açık bir şekilde anlaşılacaktır.

1.3.1. Devrim Sonrası İran Dış Politikasında Dinî/İdealist Söylem

Humeynî'nin 1960'lı yıllardan beri kullandığı milliyetçi/İslamî retorik, Şah rejimini ve onu uluslararası müttefiklerini 'şeytanlaştırma' üzerine kurulmuştu. Bu retorikte ABD 'Büyük Şeytan', Sovyet Rusya 'Küçük Şeytan', Şah ise ABD ve Batı'nın kuklası olarak adlandırıldı. İç politik konulara ilişkin olarak ise Şah'ın ülkede zengin ve fakir arasındaki uçurumu büyüttüğü, halkın büyük bir kısmının yoksulluk sınırında yaşarken petrol gelirlerinin ordunun modernizasyonuna ve silahlanmaya aktarıldığı ve üretim yapan sanayi yerine montaj esasına dayalı bir sanayi anlayışının hâkim olduğu gibi sosyoekonomik problemler, halk üzerinde büyük etki uyandırıyor. Ancak asıl sert muhalefet, dış politika ve uluslararası ilişkilerde İran aleyhine görünen konularda yapılıyordu. Humeynî, bu dönemde Şah'ın, ABD ve İsrail'le kurduğu sıkı ilişkilerini, İran'ı toplumsal mühendislik yöntemleri ile Batılılaştırma çabalarını, ülkeyi hem ekonomik hem de kültürel olarak Batı'ya bağımlı hale getirmesini şiddetle eleştiriyordu. Humeynî'nin kullandığı retorığın arka planında, İran halkı üzerinde etkileri çok kuvvetli olan Şii tarihinin sembolik olayları yer alıyordu. Şehid Hüseyin, Kerbela, Hz. Ali, Ehli Beyt, Yezid, Hz. Fatıma gibi Şiiilerin önemli saydığı isim ve olaylar gösterişli bir belagatle, kitlelerde duygusal travmalar oluşturuyordu.¹¹⁰

Humeynî'nin, 1960'lı yıllardan beri sistematik bir şekilde yürüttüğü örgütlü muhalefet, meyvesini takriben 20 yıl sonra verdi. Humeynî tarafından ideolojik

¹¹⁰ Ünal Gündoğan, (2011). "Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, sayı 48, s.94.

çerçevesi çizilen İslamî hükümet nosyonu, İran İslam Cumhuriyeti Anayasası ile hayata geçirildi.¹¹¹ Bu süreçte bizatihi devrimin ideolojisi, İran dış politikasını etkileyen en önemli etken olarak göze çarpmaktadır. Humeynî, dini motiflerle bezediği dış politika söylemini, dünyayı iki sınıfa bölen bir temel üzerine inşa etti: Müstekbirler ve Müstazaflar.¹¹² Bu kavramsallaştırmaya göre, insanlığı sömürmeye çalışan, milletlerin ulusal ve kişisel çıkarlarında gözü olan ABD, Sovyet Rusya ve birçok Batılı devlet zalim ve mağrur olarak adlandırılıyor, özel olarak ise ‘Müstekbir’ şeklinde tesmiye ediliyordu. Buna karşın, başta yoksul Müslüman ülkeler olmak üzere, zayıf bırakılmış, hakları ellerinden alınmış, yeraltı ve yerüstü kaynakları ‘Müstekbirlerce’ sömürülmüş milletler ise ezilenler sınıfında yer alıyor ve ‘Müstazaf’ olarak isimlendiriliyordu. Bu durum İran Anayasası’nın 152. ve 153. Maddelerinde şu şekilde kanunlaştı:

“İran İslam Cumhuriyeti’nin dış politikası; her türlü egemenlik kurmak ve egemenlik altına girmeyi reddetmek, ülkenin her alanda bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak, bütün Müslümanların haklarını savunmak, egemenlik peşindeki güçlere karşı hiçbir taahhütte bulunmamak ve savaş açmayan devletlerle barışçı ilişkiler kurmak esasına dayanır.”(Madde.152)¹¹³

“Ülkenin doğal kaynakları ile ekonomi, kültür, ordu ve ulusal hayatın diğer alanları üzerinde yabancı tahakkümüne yol açan her türlü anlaşma yasaktır.”(Madde.153)¹¹⁴

Anayasadaki bu maddelere göre İran, dış politikada her türlü baskının uygulanmasını ya da baskıya boyun eğilmesini reddini ve dünyadaki tüm Müslümanların haklarını korumayı ve ezenlere karşı ezilenlerin yanında yer almayı dış politikasının ana argümanları olarak belirledi. Görüldüğü gibi İran, oldukça ‘idealist’ bir dış politika anlayışı benimsedi.¹¹⁵ Ancak ütopyaya yakın idealize edilmiş olan bu dış politika perspektifi, İran’ın ulusal çıkarları söz konusu olduğunda birçok sapma göstererek ilerleyen yıllarda takiye anlayışının kurbanı oldu. İran’ın kendi ulusal menfaatleri söz konusu olduğunda, Anayasa ile idealize edilen bu dini söylemin yerini, çağdaş diplomasinin argümanlarına bıraktığını söyleyebiliriz.

¹¹¹ Caner, *a.g.e.*, s.89.

¹¹² Adıbelli, *a.g.e.*, s.169.

¹¹³ Adıbelli, *a.g.e.*, s.169.

¹¹⁴ Adıbelli, *a.g.e.*, s.169.

¹¹⁵ Mehmet Şahin, (2011). “İran: ‘Dini/İdealist’ Bir Devletin ‘Realist’ Dış Politikası”, *Analist*, Sayı 8, s.42.

Örneğin, Azerbaycan'ın büyük çoğunluğu mezhep olarak Şii olmasına rağmen Azerbaycan-Ermenistan anlaşmazlığında açık olarak Ermenistan'ın yanında yer almıştır. Azerbaycan topraklarının beşte birini oluşturan Dağlık Karabağ'ı işgal eden Ermenistan'a destek vermiş, Azerileri haklı ve meşru davalarında yalnız bırakmıştır.¹¹⁶ Yine halkının tamamı Müslüman olmasına rağmen ve Rusya tarafından açık bir şekilde hakları gasp edilen Çeçen savaşçılara hiçbir destek vermemiş, aynı dili konuştuğu Tacikistan'daki iç savaş sırasında Tacik halkının başına gelenler konusunda da Rusya'da rahatsızlık oluşturacak tavır takınmamıştır.¹¹⁷

Devrim sonrası İran dış politika uygulamaları Orta Doğu'da başka, Kafkasya ve Orta Asya'da başka bir görünüm arz etmektedir. Orta Doğu sorunları söz konusu olduğunda Anayasadaki dini retoriği pratiğe döken İran 'şahin' gibi davranırken, Orta Asya ve Kafkasya'daki problemlerde takındığı barışçıl söylemlerle adeta 'güvercin' rolü üstlenmektedir.¹¹⁸ Dini önceleyen idealist dış politika retoriğinin ulusal çıkarlara tercih edilmesi, Suriye'deki iç savaşta takındığı tutumda, PKK terör örgütü konusunda Türkiye ile olan ilişkilerinde ve Filistin meselesinde de aynıdır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde 'Takiye' kavramı altında tartışılacak bu ikircikli dış politika anlayışı, İran'ın ulusal çıkarları için dini bir araç olarak kullanmaktan çekinmediğini de göstermektedir. Bu açıdan dinin, dış politikada sadece retorikten ibaret kaldığını ve bir nevi 'meşruiyet aracı' olarak istismar edildiğini söylemek mümkündür.

İran'ın bir diğer dış politika ilkesi ise bizzat Humeynî tarafından sloganlaştırılan, 'Ne Şarkî, Ne Garbî! Cumhur-i İslamî' yani 'Ne Doğu Ne Batı, Sadece İslam' idealidir. Bu ilke, Şah'ın dış politika anlayışını ifade eden 'hem Batı hem Doğu' ilkesinin de anti-tezi olarak meydana çıktı. Soğuk Savaş yıllarının jargonunun hatırlatan bu slogan, ABD ve Sovyet Rusya tarafından iki kutuplu hale getirilmiş dünyada, İran için 'üçüncü yol' olarak ortaya kondu. Buna göre İran, her iki devletinde yanında olmayacak, dış politikada devletler yerine halklarla yakın ilişkiler kuracak, ekonomik çıkarları birinci amaç yapmayacak ve tam bağımsızlık

¹¹⁶ Doster, *a.g.e.*, s.253.

¹¹⁷ Keneş, **İran: Tehdit mi..**, s.17.

¹¹⁸ Şahin, *a.g.e.*, s.43.

ilkeleri ile hareket edecekti.¹¹⁹ Günümüze değin bu ideolojik devrimci söylemin, zamana ve şartlara göre birçok kez tevil¹²⁰ edildiğini söylemekle beraber retorik bazında hala dillendirildiği de ifade edebilir. Bu bağlamda, devrimden tam 31 yıl sonra İran'ın Ankara Büyükelçisi Bahman Hosseinpour, bir mülakatında¹²¹ İran'ın dış politikasının üç temel ilkeye dayandığını ifade etmiştir: 'Bağımsızlık, Özgürlük, İslam Cumhuriyeti.'

'Ne Doğu Ne Batı, Sadece İslam' sloganı, İran'a deyim yerindeyse 'cüssesinin üzerinde dev elbisesi' giydirmektedir. Dış politikadaki bu anlayışın İran'ı kendi isteği ile içine kapattığını, hiçbir devlete bağımlı olmama düsturunun İran'ı küresel sistemden tedrici olarak izole ettiğini söylemek mümkündür.

1.3.2. Rejim İhracı Politikası ve Şii Hilali Oluşturma Mefkûresi

Devrimin ardından dış politika perspektifinde radikal değişiklikler yapan 'İslam teokrasisi'nin en büyük amaçlarından biri de 'İslam Devrimi'nin korunması olmuştur. Bu nedenle ilk on yıl boyunca 'rejimin ihracı' çabaları dış politikada ana gündem maddelerinin ilk sıralarında yer almaktaydı.¹²² Zira rejim ihracı, küresel sistemde gittikçe yalnızlaşan İran'ın, dış güvenliğini sağlama alma amacıyla devreye sokulmak istenmişti. Humeynî'nin dediği gibi, 'İslami rejimin İran sınırları içinde kalması, rejimin Fatihasının okunması' yani sonunun gelmesi anlamına gelebilirdi.¹²³ Şah rejiminin, bölgeyle ve uluslararası sistemle olan entegrasyonunun çok iyi

¹¹⁹ Abdullah Yegin, (2014). "Devrimin 35. Yılında İran Dış Politikası", *Siyaset, Ekonomi ve Toplumsal Araştırmalar Vakfı (SETA) Perspektif*, sayı 31 s.1.

¹²⁰ Tevil, bir söz veya davranışa bilinen anlamından başka bir anlam verme, başka bir mana ile yorumlama demektir. İlhan Ayverdi, (2005) **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, Cilt III, s.3152

¹²¹ Hasan Kanbolat, Bayram Sinkaya, (2010). "Röportaj-İran İslam Cumhuriyeti Ankara Büyükelçisi Bahman Hosseinpour: 'İran-Türkiye İşbirliği Bölgesel Sorunları Çözebilir'", *Ortadoğu Analiz*, Cilt II, Sayı 14 s.87.

¹²² İran Devrimi sonrasında yeni yapılan Anayasa'da 'rejim ihracını' öngören maddeler yer aldı. İran'daki dini rejim, 'dünyadaki bütün Müslüman halkların savunucusu' olduğunu, anayasanın bir kuralı haline getirdi. Böylelikle İran'daki yeni rejim kendisini sadece İran halkına sorumlu olarak tanımlamadı, aynı zamanda dünyadaki bütün Müslümanların da hamiliğini üstlendiğini beyan etti. Bu sorumluluğun bir gereği olarak da rejim ihracı politikasını dış politikasının en önemli unsuru haline getirdi. Mehmet Şahin, (2008), "İran Dış Politikasının Dini Retoriği", *Akademik Orta Doğu*, Cilt 2, Sayı 2, s.7-17.

¹²³ Şahin, "İran: Dini/İdealist.", s.42.

olmasına karşın, devrim sonrası İran'ı bekleyen önemli tehlikelerden biri yeni rejimin yalnız kalma ihtimaliydi. Dolayısıyla küresel sistemden izole edilmenin en büyük sıkıntısı, rejimin ve yöneticilerin gayr-i meşru ilan edilmesiyle neticelenebilirdi. Bunu önlemenin ise iki yolu vardı.¹²⁴ Birincisi, bölgede, özellikle komşu ülkelerde kendisine benzer bir rejimin kurulması. İkincisi ise egemen güçlere karşı duran irili ufaklı her ülke ve grupla ittifaklar oluşturulması. İran her iki seçeneği de her fırsatta denedi. Ancak gelinen noktada, devrim ihracı çabalarının sınırlı kaldığını ve kendi rejiminin meşruiyetini ve politikalarını uluslararası sisteme benimsetmekte de başarılı olamadığını söylemek mümkündür. Zira İran devriminin başka bir İslam ülkesinde tekrarlanması ve rejimin bütünüyle ihraç edilme çabalarının başarılı olması, Humeynî'nin nev'i şahsına münhasır özellikleri ve Şii doktrinin İran için belirleyici bir paradigma arz etmesi nedeniyle mümkün gözükmemektedir.¹²⁵

Bunun yanı sıra, devrim ihracı çabalarında, dış politikada retoriksel olarak benimsenen dini/idealist anlayışın da katkısı büyüktür. Devrimciler, Anayasal bir vazife ve sorumluluk olarak gördükleri ezilen halkların ve dünya Müslümanlarının yanında yer almak ve İslami devrimci hareketlerin hâmilliğini üstlenmek için devrimin ana ideolojisinin dalga dalga bütün İslam ülkelerine yayılmasını istiyorlardı. Bu amaçla Humeynî, devrim sonrası konuşmalarında İslam Birliğinin gerekliliğine yönelik birçok konuşma yaptı. Konuya ilişkin yaptığı açıklamalarda genel olarak, İran ile Arap dünyası arasındaki husumetin yapay olduğunu; Müslüman halkların İran'daki gibi halka yabancılaşmış ve duyarsızlaşmış yönetimlere karşı ayaklanmaları gerektiğini; ezilen Doğu halklarının tamamının Batı karşısında ayağa kalkarak güç merkezi oluşturmalarını, bunun da yolunun İran merkezli bir İslam Birliği'nden geçtiğini anlattı.¹²⁶

Bütün bunlara karşın İran'ın karşısında mezhep temelli önemli bir sorun vardı. Zira kendisini çevreleyen bütün komşuları Sünnî Müslüman devletlerdi. Arap dünyası ile özellikle Suudi Arabistan'la, İslam'da siyasal otoritenin meşruiyeti ve

¹²⁴ Gündoğan, *a.g.e.*, s.99.

¹²⁵ Bulaç, *a.g.e.*, s.53.

¹²⁶ Adıbelli, *a.g.e.*, s.164-166.

Vahhabilik gibi konularda sıkıntılar yaşıyordu. Bu nedenle Humeynî'nin İslam Birliği'ne ilişkin söylemleri, birçok İslam ülkesince samimi bulunmadı. 'Şiiliğin yaygınlaştırılması propagandası' olarak algılandı ve tepki gördü. Durumu fark eden devrimci kadro, rejim ihracı çabalarının ilk yıllarında Şiiliğe özel kavram ve sembollerden mümkün olduğunca uzak durdu.¹²⁷ Ancak İran'ın devrim ihracı konusunda takındığı katı tutumun hem kendisinin hem de İslam'ın imajına büyük zarar verdiğini söylemek mümkündür. Keneş'in, Kemal Karpat'tan aktardığına göre, Humeynî devrim sonrasında bir ayda İslam'ın imajına 15 yıllık aleyhte propagandadan daha fazla zarar vermiştir.¹²⁸

Rejim ihracı çabalarının ve devrimin yapacağı olası domino etkisinin, komşu ülkelerin yanı sıra Orta Doğu coğrafyasında istenen düzeyde başarılı olmaması üzerine, İran'ın dış politikasında paradigma değişikliğine gitti. İran, mezhep ayırt etmeksizin idealize ettiği devrim ideolojisini ihraç etme düşüncesini, ilerleyen yıllarda sadece bölge ülkelerindeki Şii gruplarla ilgilenmek şeklinde revize etmiştir. Bu bağlamda İran'ın Irak, Afganistan, Pakistan ve Suriye üzerinden Lübnan'a kadar olan coğrafyada Şiiler üzerinden etki alanı yaratmaya çalışması, 'Şii Hilali' oluşturduğu şeklinde yorumlanmıştır. İlk defa 2004 yılında Ürdün Kralı Abdullah tarafından ifade edilen 'Şii Hilali' kavramı, 2006 yılında Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek ve ardından Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Suud al-Faysal tarafından kullanılmıştır.¹²⁹

Şii Hilali kavramı, Şiilerin ABD'nin 2011 yılında Irak'a müdahalesi sonrası bölgede güç kazanmaya başlamaları; 2006 yılında Lübnan'da Hizbullah-İsrail çatışmasında Şii grupların itibarının artması ve Şiilerin buldukları ülkelere daha çok İran'a aidiyet hissetmeleri nedeniyle Arap coğrafyasındaki liderlerde büyük bir tedirginliğin yaşanmasına neden olmuştur. Zira Araplara göre İran, İslami kimliğini bölgede etnisiteye dayalı emperyal yönelimlerinin üzerini örtmek için bir maske olarak kullanmaktadır. Şiilik ise Araplar tarafından, İran'ın bölge ile birleşmesine

¹²⁷ Gündoğan, *a.g.e.*, s.98.

¹²⁸ Keneş, *a.g.e.*, s.69.

¹²⁹ Emin Salihi, (2011). "Orta Doğu'da Oluşan Yeni Dengeler ve 'Şii Hilali' Söylemi", <http://www.bilgesam.org/tr/index.php?> Erişim Tarihi: 19.03.2004

engel olacak bir kalkan ve içinde Şii azınlık bulunan ülkelerin iç işleri karışma olarak algılanmaktadır.¹³⁰

Şii Hilali'nin Arap ülkelerinde uyandırdığı tedirginliğin bir sebebi de Sünni Arap elitlerin kendi ülkelerindeki Şiileri bir nevi 'truva atı' olarak görmeleridir. Bu açıdan Şii'ler çoğu kere buldukları ülkelerde İran ajanı olarak algılanmışlardır. Bu ülkeler içinde Şii jeopolitiğinin uyandırdığı korkuyu en fazla hisseden ülke Suudi Arabistan olmuştur. Zira Şiiler, Suudi Arabistan'da toplam nüfusun ancak onda birini oluşturmasına karşın buldukları bölgede, zengin petrol yatakları yer almaktadır.¹³¹

Jeopolitik etkisi açısından, Şii Hilali'ni daha iyi anlamak için dünyadaki Şii nüfusunun hangi ülkelerde yaşadığına, yüzde kaçlık dilim oluşturduğuna bakmak yerinde olacaktır. (Bkz. Harita-1) 1,3 milyarlık Müslüman coğrafyasının yaklaşık 130 milyonu Şii'dir. Keskin'in verdiği bilgilere göre¹³², Şiiler İran'da yüzde 90, Azerbaycan'da yüzde 74, Bahreyn'de yüzde 70 ve Irak'ta ise yüzde 65 oranları ile çoğunluğu oluşturmaktadır. Buna karşın, Yemen'in yüzde 45'i, Lübnan ve Kuveyt'in yüzde 35'i, Pakistan ve Afganistan'ın yüzde 20'si, Birleşik Arap Emirlikleri'nin yüzde 18'i, Arnavutluk ve Suriye'nin yüzde 14'ü, Suudi Arabistan, Amman ve Katar'ın ise yüzde 10'u Şii'dir. (Bkz. Harita-2)

¹³⁰ Ali Hüseyin Bekir, (2011). "Arapların Gözünden İran", *Analist*, sayı 8, s.39.

¹³¹ Keskin, *a.g.e.*, s.42, 60.

¹³² Keskin, *a.g.e.*, s.42

Harita-1 Şii Hilali¹³³

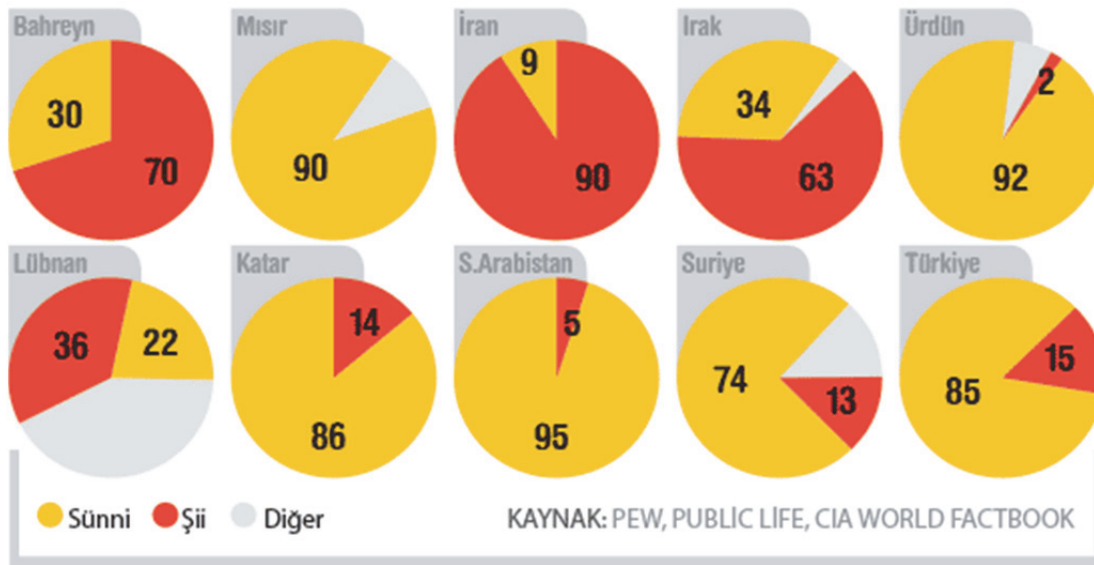
İran, oluşturmaya çalıştığı Şii Hilali ile Orta Doğu'dan Körfez'e kadar olan bu bölgede siyasal bir egemenlik kurma amacı gütmektedir.¹³⁴ Ayrıca, Şii jeopolitiğin, İran için bu kadar önem arz etmesinin en önemli sebeplerinden biri de dünya enerji kaynaklarının üçte birinin yer aldığı Basra Körfezi'nde 14 milyon Şii'nin bulunmasıdır. Bu durumu kendi ulusal çıkarları için büyük bir avantaj olarak gören İran, Şii mezhebini ve İslam dinini açık bir şekilde araçsallaştırma eğilimindedir. Türkiye'de Şii jeopolitiğini çalışan önemli isimlerden biri olan Şadi Aydın'a göre¹³⁵, Şii Hilali, inanç ve maneviyat temelli işlememektedir. Coğrafyada mezhebi kullanarak diplomasi yürüten tek ülkenin İran olduğunu belirten Aydın, rejimin Şii

¹³³ Mesut Çevikalp, "Küresel Güçler İran'ı Dengeliyor", *Aksiyon*, 13-19 Ocak 2014, sayı: 997 s.29.

¹³⁴ Taha Akyol, "İran ve Öbürleri", *Hürriyet*, 20 Eylül 2012, s.33.

¹³⁵ Çevikalp, *a.g.e.*, s.28.

Hilali'ni ayakta tutabilmek için manevi değerleri suiistimal ettiğine dikkat çekmektedir.

Harita-2 Orta Doğu Ülkelerinde Sünni-Şii Oranı¹³⁶

Bütün bu tartışmalara karşın, İranlı politik elitler, Şii Hilali kavramını kabul etmemektedir. İran'ın ruhani lideri Ali Hamaney, Şii Hilali söyleminin Batı kaynaklı olduğunu ve İslam ümmetini bölmek ve ülkeler arası dostluğu yok etmek amacıyla üretildiğini aktarmıştır. Hamaney'in yanı sıra birçok İranlı yetkili de Şii Hilali söylemi ile bölgede İran ve Şiiilerin tehdit unsuru olduğu yönünde bir kanaat oluşturulmaya çalışıldığını belirtmiştir.¹³⁷ Ancak yakın zamanda İran Devrim Muhafızları Kudüs Kuvvetleri Komutanı Korgeneral Kasım Süleymani, bir demecinde, Şii Hilali'nin sadece siyasi hilal değil, ekonomik hilal olduğunu da belirterek, kavramın İran dış politikasındaki yerini ortaya koymuştur.¹³⁸

¹³⁶ Çevikalp, *a.g.e.*, s.29.

¹³⁷ Emin Salihi, (2011). "Orta Doğu'da Oluşan Yeni Dengeler ve 'Şii Hilali' Söylemi", http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=989:ortadouda-oluan-yeni-dengeler-ve-ii-hilali-soylemi&catid=77:ortadogu-analizler&Itemid=150 , Erişim Tarihi: 19.03.2004

¹³⁸ "Suriye'de Tüm Dünya İran'a Karşı Birleşti", <http://www.haberturk.com/dunya/haber/922404-suriyede-tum-dunya-irana-karsi-birlesti> Erişim Tarihi: 19.03.2014

Bununla birlikte, İran'ın Arap Baharı olarak adlandırılan süreçte Suriye hariç Mısır, Tunus ve Yemen gibi ülkelerde iktidara karşı ayaklanan halk hareketlerini destekleyen tutumunun, Şii Hilali perspektifinde şekillendiğini söyleyebiliriz. Bölgedeki ayaklanmaları 'İslami uyanış' olarak niteleyen İran, bu durumun 1979 Devrimi'ne benzediğini ileri sürmüştür.¹³⁹ Ancak İran'ın ana amacının Şii eksenini muhafaza etmek, Orta Doğu ülkelerindeki istikrarsızlıklardan beslenmek ve kendisini sınırlarının oldukça uzağında kurmaya çalıştığı bir savunma hattı ile korumak olduğu söylenebilir.

İran'ın Şii Hilali mefkûresinden en çok rahatsızlık duyan ülkelerden biri de İsrail'dir. 11 Eylül saldırılarından sonra 2003 yılında ABD'nin Irak'a müdahalesi, Baas rejimi altında sindirilmiş olan Iraklı Şiiileri daha da güçlendirmiş ve iktidara taşımıştır. Ayrıca 2006 yılının yazında ve 2008 yılının baharında Lübnan'daki siyasi gelişmeler İran'ın bölgedeki rolünü artırmış ve Şii faktörünün önemini artmasını sağlamıştır.¹⁴⁰ Şiiilerin Irak'ta iktidara gelmesi ve Lübnan'da Şii Hizbullah grubunun güç kazanması, İran'ı Irak-Suriye-Lübnan hattında oldukça güçlü ve etkili bir konuma getirmiştir. Bu ülkelerin yanı sıra Yemen, Afganistan ve Körfez ülkelerinde de 'Şiilik kartını' kullanarak etkinliğini artırmanın yollarını arayan İran'ın bu kadar güç kazanması, İsrail için büyük bir endişe kaynağı olmuştur.

1.3.3. Takiye Anlayışının İran Dış Politikasına Yansımaları

Dini, kendi ulusal çıkarları için bir araç olarak kullanan İran'ın dış politika uygulamalarını analiz ederken ileri sürülen 'takiye' kavramı, reel-politik düzlemde birçok eleştiriye açıktır. Hiç kuşkusuz, Şii terminolojisine ait bir kavramla, İran dış politikasını birebir örtüştürmenin zorluğu ortadadır. Ancak çalışmanın buraya kadar olan kısmında yer yer temas edildiği gibi, Şia inancının ve din adamlarının, İran'ın devlet ve toplumsal hayatında çok önemli bir yer kapladığı gerçeği göz önüne

¹³⁹ Ali Hüseyin Bekir, Osman Bahadır Dinçer, (2011). "Ortadoğu'da Sıfır Toplamlı Bir Oyun: 'Arap Baharı' ve İran-Türkiye Rekabeti", *Analist*, sayı 8, s.25.

¹⁴⁰ Kayhan Bargezar, (2010). "İran, Ortadoğu ve Uluslararası Güvenlik", *Ortadoğu Analiz*, cilt II, sayı 21, s.84.

alındığında, Şiiliğe ait belli paradigmaların İran'ın iç ve dış siyasetinde ana belirleyici enstrüman olarak öne çıktığını söylemek mümkündür.

İran dış politikasının ana ilkelerinden birinin 'takiye' olduğunu söylerken, kavrama yüklenen anlam, Sünni âlimlerin bu kavramın 'yalan, ikiyüzlülük ve fırsatçılık şeklinde istismar edildiğini' söyledikleri takiye yorumudur. Bu açıdan İran dış politikasında takiye ile gerçeğin tam aksini açıklamak maksadıyla, yalanın din kisvesi altında meşrulaştırıldığı 'ikiyüzlü' siyaset anlayışı kast edilmektedir.

Ayetullah Humeynî'nin velayet-i fakih yorumundan sonra Şii mezhebine yaptığı önemli içtihatlardan biri takiye yorumudur. İronik şekilde bu çalışmada eleştirilen 'suiistimal edilmiş takiye anlayışı'na karşı çıkan ve bu olguyu tadil eden en önemli Şii âlimi Humeynî olmuştur. Bir zaruret hali olmadığı sürece takiyeye başvurulmasının insanı (daha geniş manada devlet gibi yönetsel mekanizmaları) ikiyüzlü ve sözüne güvenilmez yaptığını fark eden Humeynî, takiyeye ilişkin şu iki önemli hükmü getirmiştir:¹⁴¹ Birincisi, takiye yalan, ikiyüzlülük ve fırsatçılık gibi hileli gayelerle yapılıyorsa, Sünni olsun Şii olsun hiçbir Müslümana karşı yapılamaz. İkincisi, eğer İslam'ın varlığı tehlike altında ise ve fiili olarak ortadan kaldırılmak isteniyorsa takiyeye başvurulmaz. Takiyenin sadece dini ritüellerde yerinin olduğunu ve İslam'ın ana prensiplerinden biri olmadığını savunan Humeynî, dini liderlerin takiye yapamayacağını, takiye olsun diye de adil olmayan bir yönetime hizmet edemeyeceklerini belirten bir içtihatla bulunmuştur.¹⁴² Humeynî'nin bu yorumlarının ilerleyen yıllarda İran'ın iç ve dış siyasetinde ne ölçüde hayata geçirildiği tartışmalıdır. Ancak gerçek olan şudur ki İran bölgede ebedi dost-düşman edinme şeklinde ifade edilebilecek ana hatları oldukça keskin dış politika yönteminden ziyade, ulusal çıkarları doğrultusunda zamana ve şartlara göre değişen pragmatist tutum takınmıştır. Aslında bu türden bir pragmatizm, başta ABD olmak üzere birçok Batı ülkesinin benimsediği bir diplomasi anlayışıdır. Burada bir parantez açıp Batı ülkelerinin dış politikada benimsediği pragmatizm ile İran'ın takiye uygulamaları arasındaki farka kısaca göz atmak yerinde olacaktır. Kökenleri Machiavelli ve

¹⁴¹ Bulaç, *a.g.e.*, s.50.

¹⁴² Keneş, *a.g.e.*, s.58.

Hobbes'a kadar giden realist bakış açısına göre uluslararası yapı "herkesin herkesle savaştığı bir dünya"; uluslararası politika ise "güç mücadelesidir."¹⁴³ Bu kapsamda bütün devletler kendi ulusal çıkarlarını ikame etmek için politika üretirler. Savaş ve güvenlik konuları yüksek politika; kültür, sanat ve ekonomi gibi olgular alçak politika olarak değerlendirilir. Bu nedenle devletlerin kendi çıkarlarının zıddına olarak hukuk ve moral değerlere bağlanması beklenmez. Günümüzde ABD ve Batı devletleri realist bakış açısına göre uluslararası ilişkilerde oldukça rasyonel hareket etmektedirler. İran'da ise durum biraz daha kompleks ve karışık bir görünüm arz etmektedir. İran gibi iç ve dış siyasetinin merkezine din olgusunu yerleştiren bir ülkenin devletlerarası münasebetlerde izlediği politika, realistlerin öngördüğü ulusal çıkar ve pragmatizmden ziyade asırlar boyunca kendi iç dinamiğinde ürettiği takiye anlayışının tezahürüdür. Zira İran, Kayıp İmam'ın ortaya çıkacağı ana kadar yeryüzündeki bütün yönetimleri gayrimeşru saymaktadır. Dolayısıyla bu gaybubet devresinde devletlerarası ilişkilerde kendi menfaatlerini ikame etmek için her türlü ikiyüzlü politika üretmekte herhangi bir mahzur görmemekte ve bunu inanç sisteminin bir gereği olarak kabullenmektedir. Batı pragmatizmi ile İran'ın takiye anlayışını ayırt ederken önemle üzerinde durulması gereken bir diğer husus da İslam devleti olduğunu ileri süren İran'ın takiye uygulamalarının ne kadar İslami olduğudur.

Takiye kültürünün İran dış politikasına etkisi son zamanlarda bilimsel çalışmalara da konu olmaya başlamıştır. Özellikle Bülent Keneş'in konu hakkındaki kitabı¹⁴⁴ bize hayli geniş bir bakış açısı kazandırmaktadır. Keneş, İran rejiminin en temel dış politika yönelimlerinde bile takiyenin ve çifte standardın izlerine rastlamanın mümkün olduğunu söyleyerek şunları ifade etmektedir:

"Tahran, devrimden hemen sonra, bir taraftan 'büyük şeytan' dediği ABD'ye karşı mücadele verirken, öte yandan kapalı kapılar ardında anlaşmalar yapmıştır. Bir taraftan 'Kudüs'e giden yol Bağdat'tan geçer' söylemini kullanmış, öte yandan İsrail'den silah almıştır. Bir taraftan Pan-İslamizm idealine bağlılığını ilan etmiş, öte yandan İslami hareketleri vahşice ezen Suriye rejimi ile işbirliğinden geri durmamıştır. Bir taraftan Amerikan ve Fransız hedeflerine karşı terörist eylemlere

¹⁴³ Arı, *a.g.e.*, s.59.

¹⁴⁴ Bülent Keneş, (2012). **İran: Tehdit mi, Fırsat mı?**, 2.bs., İstanbul, Timaş Yayınları

destek vermiş, diğer taraftan silah alımı ve borçlarının geri ödenmesi karşılığında bu terör hareketlerini sona erdirmiştir.”¹⁴⁵

Hiç kuşkusuz Keneş’in verdiği bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. İran, Dağlık Karabağ sorunu nedeniyle Azerbaycan’ı değil Ermenistan’ı; Rusya’ya karşı savaştan Müslüman Çeçenleri değil Rusya’yı; Tacikistan iç savaşı sırasında İslami direnişe karşı laik yönetimini; 30 milyon Müslümanın yaşadığı Doğu Türkistan’da ise Müslümanları değil Çin’in politikalarını desteklemesi ‘ikiyüzlü/takiyeci diplomasisi’ için bize önemli ipuçları vermektedir.¹⁴⁶ İran dış politikasının takiye anlayışı çerçevesinde şekillendiği yönündeki iddiayı, birkaç örnek üzerinden somutlaştırmak konuyu daha anlaşılır kılacaktır.

1.3.4. İrangan Olayı ya da İran-Kontra Skandalı

1941 yılında iktidara gelen Şah Rıza Pehlevi, 1979 İran Devrimi’ne kadar ABD ile iyi ilişkiler içinde olmuştur. İran, ABD kanalı ile ordusunu güçlendirmiş; ABD ise İran’a Sovyetler Birliği ile olan uzun sınırı ve zengin petrol kaynaklarına sahip olması nedeniyle büyük önem vermiştir.¹⁴⁷ ABD, İran’ı Soğuk Savaş boyunca Sovyet Rusya’yı kuşatma politikasının bir parçası olarak kullanmıştır. ABD’nin Orta Doğu’daki emperyalist politikaları ve İran’ın yeraltı kaynaklarından büyük çıkar elde etmesi Humeynî’nin başını çektiği toplumun kanaat önderleri tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. Devrimin hemen akabinde pan-İslamist bir dış politika benimseyen İran, rotasını ‘Bağlantısızlık’ yönelimine çevirmiştir. Bu süreçte ABD ‘Büyük Şeytan’ olarak nitelenmiş ve Şah’ın ABD’nin kuklası olduğu ileri sürülmüştür. Ayrıca devrim boyunca sloganlaştırılan ‘ABD’ye ölüm’ söylemi, iç ve dış politikada birçok olayın da temelinde yer almıştır.¹⁴⁸ Humeynî’nin ABD’yi hedef alan dini motiflerle süslenmiş bu anti-emperyalist söylemleri devrimden bir kaç ay sonra Tahran’daki ABD Büyükelçiliği’nin basılması ve ‘Rehine Krizi’ olarak

¹⁴⁵ Keneş, *a.g.e.*, s.60.

¹⁴⁶ Sinan Oğan, (2008). “11 Eylül Sonrası İran-Rusya İlişkileri”, ed. Mehmet Tuncel, **Ortadoğu’da Güç Savaşları: Hedef Neden İran**, İstanbul, Etkileşim Yayınları, s.215-216.

¹⁴⁷ Evren Altınkaş, (2012). “Tarih Boyunca İran-ABD İlişkileri”, ed. Barış Adıbelli, **Doğu Batı Yol Ayrımında İran- İdeoloji, Devlet ve Dış Politika**, İstanbul, Bilim+Gönül Yayınları, s.276.

¹⁴⁸ Keskin, *a.g.e.*, s.112.

adlandırılan 52 ABD’li diplomatın 444 gün boyunca rehin tutulması olayı ile sonuçlanmıştır. Rehine Krizi, aynı zamanda ABD-İran ilişkilerini de fiili olarak sonlandırmıştır.

İran’ın devrim sonrası yaşadığı önemli olaylardan biri, kapı komşusu Irak’la tam sekiz yıl boyunca sürdürdüğü savaştır. Bu savaşta ABD, doğrudan olmasa da dolaylı olarak Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak’a büyük yardımlarda bulunmuştur. Çünkü ABD, eski müttefiki İran’ın radikalize olmuş dış politika uygulamalarını, Orta Doğu istikrarına yönelik büyük bir tehlike olarak algılamıştır. Ayrıca 1979 yılında Afganistan’ı işgal eden Sovyetler’in İran’la yakınlaşabileceğini ve ittifak oluşturabileceklerini düşünmüştür.¹⁴⁹ Savaş süresince İran’ın en büyük sıkıntısı ise Şah döneminde son teknoloji askeri araçlarla donattığı ordusunun, hem yeni silahlarla takviye edilmesi hem de mevcut silahlarının yedek parça sorunudur. Humeynî rejiminin askerî zafiyet yönünden sıkışması, onu ABD’den İsrail aracılığıyla gizlice silah satın almaya itmiştir. ABD’nin ilişkilerinin son derece kötü olduğu ve bölge için büyük bir tehdit olarak algıladığı Humeynî rejimine silah satmasının nedeni ise o sırada Nikaragua’da sol Sandinista yönetimine karşı savaşan anti-komünist ‘kontra’ gerillalarını finanse etmek olduğu ortaya çıkmıştır.¹⁵⁰

Tarihe ‘İrangate’ olarak geçen bu skandal pazarlık, Kasım 1986’da Lübnan’da Şiilerin çıkardığı *Eş-Şira* dergisinde dünya kamuoyuna ifşa edildi.¹⁵¹ İran, görüşmeleri dergiye sızdıranları, rejimin varlığına zarar verdiği gerekçesiyle idam ederken, ABD Başkanı Ronald Reagan söz konusun pazarlığı, yapmış olduğu televizyon konuşmalarında inkâr etme yolunu seçti.¹⁵² Reagan, bir televizyon konuşmasında ‘gizli istişareler neticesinde az miktarda savunma silahı ve yedek parçaların İran’a gönderilmesi için yetkilendirme yaptığını, talimat verdiğini’ kabul etti.¹⁵³ Bu açıklamasına karşın Reagan, satıştan elde edilen gelirin Nikaragua’daki

¹⁴⁹ Efeğil, *a.g.e.*, s.66.

¹⁵⁰ İlhan Uzgel, (2006). “İrangate Olayı” Kutusu, ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, II.Cilt, 9.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, s.51.

¹⁵¹ Mustafa Özcan, (2008). “Büyük Pazarlık ya da Üçüncü Savaş”, ed. Mehmet Tuncel, **Ortadoğu’da Güç Savaşları: Hedef Neden İran**, İstanbul, Etkileşim Yayınları, s.135.

¹⁵² “Reagan İnanıramadı”, *Milliyet*, 14 Ağustos 1987, s.21

¹⁵³ <http://www.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1986/111386c.htm> Erişim Tarihi: 21.03.2014

kontra gerillalarına aktarıldığını bilmediğini ifade etti. Amerikan *Associated Press*, Reagan'ın açıklamalarının çelişkilerle dolu ve kamuoyunu iknadan uzak olduğu iddia etti. Dünya kamuoyunda çok tartışılan bu olay, ABD'nin Orta Amerika'da yasadışı faaliyetlerde bulunan kontra gerillalarını desteklemek için İran'a bile silah satabileceği şeklinde yorumlar yapılmasına neden oldu.

İran-kontra skandalı ABD açısından değerlendirildiğine oldukça pragmatist bir görünüm arz eder. Oysa var olma sebebini ABD ve İsrail karşıtlığı üzerine bina eden ve dini terminolojiden aldığı kavramla ABD'ye 'Büyük Şeytan' nitelemesi yapan İran'ın bu siyaseti, takiye esaslı üzerinde şekillenmektedir. Kendi kamuoyuna ve dış dünyaya ABD'nin 'zalim, mağrur ve müstekbir' bir devlet olduğunu ifade eden İran'ın, kapalı kapılar ardında ABD ile gizli gizli flört etmesi, bu tezde ileri sürülen 'takiyeci/ikiyüzlü diplomasi' anlayışının en somut örneklerinden biridir. Humeynî, her ne kadar ABD için 'Büyük Şeytan' terimini kullansa da ilişki kurmayacağını hiçbir zaman söylemedi. Hatta kapıyı her zaman açık tuttu.¹⁵⁴ Humeynî'nin ABD'ye karşı izlediği politika, 'ABD'nin İran'a karşı tutumunu değiştirmesi halinde İran'ın da tutumunun değişeceği' şeklindeydi. İran, her fırsatta İslam'ı referans alan bir devrim gerçekleştirdiğini ifade etse de, özünde, kendi ulusal çıkarlarını her şeyin üzerinde gören ve Makyavelist politikaların hükümferma olduğu bir devlettir. Bu bakımdan takiye esaslı diplomasi yürüten İran için, devletin moral ilkelere bağlanması ya da ahlâkî hareket etmesi gerekmemektedir. İran için önemli olan neyin devletin çıkarına olduğudur. Dolayısıyla İran'ın uluslararası politikayı, realistler gibi tamamı ile güç mücadelesi içinde gördüğünü ve temel amacının ulusal çıkarının peşinde koşmak olup tüm diğer amaçların ikinci derecede kaldığı ortadadır.¹⁵⁵

¹⁵⁴ Özcan, *a.g.e.*, s.43

¹⁵⁵ Arı, *a.g.e.*, s.59.

1.3.5. İran'ın İsrail ile Gizli Silah Ticareti

İran ile İsrail, Orta Doğu'nun iki Arap olmayan ülkesi olarak öne çıkmaktadır. Coğrafi olarak bakıldığında Şii İran, Sünni Müslüman devletler tarafından, İsrail ise kendisini bölgede istemeyen Arap devletleri tarafından kuşatılmış durumdadır. İki ülkenin, birbirlerinin toprağında gözü yoktur.¹⁵⁶ Devrim öncesinde İsrail, Arap olmayan İran ile sıkı ilişkiler içine girerek kendisini çevreleyen ve birçoğu ile savaştığı Arap ülkelerinin izolasyoncu politikalarına karşı İran kartını kullanmıştır. İsrail aynı zamanda bu dönemde Pehlevi rejiminin en önemli silah kaynağıdır. Bacık'ın aktardığına göre¹⁵⁷, devrimden önceki dönemde silah ticaretinin hacmi yıllık yarım milyar dolara kadar yükselmiştir. İki taraf bu hacmi bir milyar dolara kadar çıkarmayı hesap etmektedir. İstihbarat paylaşımı noktasında da önemli ilişkilerin yürütüldüğü İran ve İsrail arasındaki bu karşılıklı çıkar paydasında birleşen birlikteliğin, 1979 Devrimi'nden sonra devam edip etmeyeceği (ya da devam edip etmediği) sorusunun cevabını net olarak vermek mümkün değildir. Zira İran ve İsrail'in Humeynî döneminden günümüze değin gizli silah ticareti yaptıklarına ilişkin önemli deliller mevcuttur. 1980 yılında Paris'te bir araya gelen İsrail Savunma Bakanı Yardımcısı Mordechai Zipori ile Humeynî'nin temsilcisi arasında yapılan silah anlaşmasına göre, İsrail, İran'a ABD yapımı F-4 savaş uçakları için gerekli olan 250 çift lastik satmıştır. Yine ilerleyen dönemlerde ABD yapımı M-48 yapımı tankların parçaları da İran'a satılmıştır.

Devrim sonrasında her ne kadar iki ülke arasındaki ilişkiler gerginleşmiş hatta tamamen kopmuş gibi görünse de perde arkasında özellikle askeri konularda yapılan gizli anlaşmalar ve silah alışverişi artarak devam etmiştir.¹⁵⁸ Önceki bölümde temas edilen 'İrangate Skandalı'nda ABD, 1980-1987 yılları arasında İran'a sattığı 500 milyon dolar tutarındaki silahı İsrail aracılığıyla gerçekleştirmiştir. İrangate skandalından sonra ABD ve İsrail karşı karşıya gelmiştir. İsrail Başbakanı İzak

¹⁵⁶ Gökhan Bacık, (2008). "İran ve İsrail: Motivasyonel Yapılar ve Dış Politika (1979-2008)", ed. Mehmet Tuncel, **Ortadoğu'da Güç Savaşları: Hedef Neden İran**, İstanbul, Etkileşim Yayınları, s.91.

¹⁵⁷ Bacık, *a.g.e.*, s.102.

¹⁵⁸ Cumali Önal, "Düşmanlık mı Danışıklı Dövüş mü?", *Aksiyon*, 11 Haziran 2011, sayı:862, s.28.

Şamir, ABD basınında çıkan Amerika'yı İran'a silah satmaya İsrail'in zorladığı yönündeki haberleri yalanlamak durumunda kalmıştır.¹⁵⁹

ABD merkezli *Executive Intelligence Review* dergisi, Eylül 1985'deki sayısında İsrail-İran ilişkileri üzerine diplomatik kaynaklara dayanarak verdiği haberinde, İsrail'in, Humeynî yönetimindeki İran'ın en büyük silah tedarikçisi olduğu kaydedilir.¹⁶⁰ İsrail ve İran arasındaki silah ticareti Humeynî dönemine has bir politika değildi. Birbirlerini düşman olarak gören ancak perde arkasında silah ticareti yapmaktan kaçınmayan iki ülke arasındaki bu 'tuhaf ilişki', 1997 yılında *Jerusalem Post*'ta Steve Roden imzalı bir haber analizle iyice gün yüzüne çıktı. Yazıya göre, İsrail şirketleri, İsrail Savunma Bakanlığı'nın resmi onayıyla İran'a çok uzak mesafelerden kimyasal silahları gözleyebilen yüksek teknolojiye sahip askeri cihazlarla, değeri milyon dolarlarla ifade edilen lazer savunma sistemleri satmak için anlaşmaya varmıştı.¹⁶¹ Daha yakın tarihte ise İsrail'in en zengin işadamlarından biri olan Sami Ofer'in, İran'la yaptığı gizli ticaretin ortaya çıkması ise İran-İsrail flörtünün 'en güzel' örneğidir. Dünyanın en zengin 79. kişisi olan Ofer, İran'a 8,6 milyon dolarlık petrol tankı sattığının ortaya çıkması üzerine, ABD tarafından kara listeye alınmıştır. İsrail basını ise son on yıl içinde Ofer Brothers grubuna ait 13 geminin İran limanlarına uğradığını yazmıştır.¹⁶² Sami Ofer, olayın ifşa olmasından hemen sonra Tel Aviv'deki evinde esrarengiz bir şekilde ölü bulundu. Ofer ailesi, İran'la kurulan ticari ilişkilerin İsrail gizli servisinin bilgisi dâhilinde yapıldığını açıkladı, ancak kısa bir süre sonra bu durum yine kendileri tarafından yalanlandı.¹⁶³

İki ülke arasında gizli bir şekilde devam eden ve kamuoyuna çok az bir kısmı sızan bu girift ilişkilere ve silah ticaretine rağmen, İran ve İsrail'in dünya kamuoyuna karşı birbirleri hakkında söyledikleri sözler oldukça ilginçtir. Uluslararası ilişkiler literatüründeki tanımlamayı esas alarak ve 'savaşın düşmanlığın yegâne somut delili olmadığı' gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, iki ülkenin 1979 devrimi

¹⁵⁹ "İsrail Kurtulma Çabasında", *Milliyet*, 12 Ocak 1987, s.5.

¹⁶⁰ Gültekin Avcı, "İran İsrail İçin Hiçbir Zaman Düşman Değil", *Bugün*, 24.Ekim 2013, s.3.

¹⁶¹ Avcı, a.g.e., s.3.

¹⁶² "Sami Ofer Öldü", <http://gundem.milliyet.com.tr/sami-oferoldu/gundem/gundemdetay/03.06.2011/1398282/default.htm> Erişimi: Tarihi: 24.03.2014

¹⁶³ Önal, a.g.e., s.28.

sonrasında birbirlerini ‘düşman’ olarak gördükleri söylenebilir. Buna göre, İsrail, İranlılara göre düşman bir ülkedir ve İsraililer İran’ın bir fırsat bulursa kendilerini yok edeceğine inanmaktadırlar.¹⁶⁴ İsraililerin İran hakkındaki bu algısına rağmen, İsrail eski Başbakanlarından İzak Rabin, 1987 yılının Ekim ayında yaptığı basın açıklamasında ‘İran’ın İsrail’in en iyi dostu olduğunu’ söylemiştir.¹⁶⁵ Buna karşın İran cephesinden İsrail hakkında ‘diplomasi dilinin’ sınırlarını aşan daha sert açıklamalar yükselmektedir. Örneğin, Humeyni’nin ‘Küçük Şeytan’ dediği ve emperyalizm tarafından Müslümanları bastırmak ve sömürmek için kurulduğunu öne sürdüğü İsrail’in ‘yok edilmesi’ fikri, 2008 yılında İran’ın Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad tarafından sert bir şekilde alenî olarak ifade edilmiştir. Ahmedinejad, Humeyni’nin ölümünün 19. yıldönümünde, mezarının başında düzenlenen anma töreninde yaptığı konuşmada, zalimlerin egemen olduğu dönemin sona erdiğini belirterek, “Artık Siyonist rejim, kendi varlık felsefesini yitirmiştir. 60 yıldır cinayet ve işgal üzerine kurulan bu Siyonist rejim yeryüzünden silinecek” ifadelerini kullanmıştır.¹⁶⁶ İran Cumhurbaşkanı’nın İsrail’e karşı kullandığı sert ifadeler bununla sınırlı kalmamış, İsrail’i ‘kanserli bir ura’ benzeterek, işgal ettiği Filistin topraklarından Avrupa, Amerika, Kanada veya Alaska’ya taşınmasını önermiştir. Benzer şekilde İran’ın dini rehberi Ali Hamaney de 11 Eylül saldırıları sonrasında İsrail’e yönelik ağır ifadelerle yüklenmiştir.

İran ile İsrail arasında hiçbir resmi diplomatik temas olmadan verilen bu sert mesajların ‘inandırıcılığı ve samimiyeti’ tartışmalıdır. İki ülke arasında devrim öncesinde aleni olarak, devrim sonrasında ise gizli bir şekilde yapılan silah ticareti göz önüne alındığında bütün dünyanın gözü önünde cereyan eden bu restleşmelerin başka icraatları gizlediğini ileri sürmek mümkündür. İki ülke arasında gerçekten bir düşmanlık var mıdır? Yoksa bütün dünya kamuoyu, danışıklı bir dövüşe mi tanıklık etmektedir? Bu soruların cevabı İran’ın takiyeci diplomasi anlayışında saklıdır. İran, aşırı bir şekilde silahlanarak kendisini Orta Doğu’nun rakipsiz süper gücü yapma iddiasında olan bir devlettir. Bu amacına ulaşmak ve ulusal çıkarlarını deruhte etmek

¹⁶⁴ Bacık, *a.g.e.*, s.89.

¹⁶⁵ Avcı, *a.g.e.*, s.3.

¹⁶⁶ <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/448689.asp#storyContinues> Erişim Tarihi: 24.03.2014

için, retorikte en kötü düşman bellediği ve ‘şeytanlaştırdığı’ ülkelerle bile gizli anlaşmalar ve silah ticareti yapmayı gayr-i ahlaki bulmamaktadır. Yürüttüğü ikiyüzlü diplomasi, Filistin davası üzerinden İsrail’e yönelik sert mesajlar verecek kadar ‘şahin’, buna karşın yeri geldiğinde İsrail’den silah satın almakta beis görmeyecek kadar takiyeci bir karakter taşımaktadır.

1.3.5.1. Filistin Davasını ‘Sözde Sahiplenme’ ve Gazze’ye Gönderilmeyen Yardım Gemileri

İran’ın Orta Doğu’da yürüttüğü takiyeci diplomasi anlayışının en somut örneklerinden biri de ‘Filistin davasının’ söylemsel olarak hâmilliğini üstlenmesidir. Humeynî’nin ana çerçevesini çizdiği dış politika ilkelerinin başında İsrail’in şeytanlaştırılması ve Filistin’e sahip çıkılması gelir. Hiç kuşkusuz, Humeynî’nin ölümünün ardından ılımlı yöneticiler işbaşına gelse bile İranlı politik elitlerin vazgeçmediği iki ilke budur. Humeynî, devrimden en az 15 yıl önce Filistin meselesini temel meselelerinden biri olarak konumlandırmış ve ‘müstekbir İsrail devletinin’ ‘mazlum ve müstazaf Filistin halkının’ topraklarını gasp eden ‘gayr-i meşru bir devlet’ olduğunu her fırsatta dile getirmiştir. Humeynî, Filistin meselesini o kadar savunur hale gelmiştir ki “Bugün Filistin yarın İran” diyerek, kitlelerin bilinçaltına, İran ulusunun İsrail tarafından yok edileceği korkusunu ustalıkla işlemiştir. Hatta devrimden 11 yıl önce ‘müminlerin Filistinli mücahitlere yardım etmek için humusun¹⁶⁷ belli bir kısmını, bir kenara ayırmakla sorumlu olduğunu’ şart koşan fetva vermiştir. Bu fetvayı diğerlerinden ayıran en önemli nokta ise humusun verildiği kişilerin Şii olmamaları ve laik bir karakter arz eden Filistin Kurutuluş

¹⁶⁷ Şiiliğe göre humus, mükellef olan her Müslümanın zekâtın ayrı olarak belirli bazı mallardan belli oranda vermesi gereken dini bir vergidir. Şii imamları humusa delil olarak Kur’an-ı Kerim’in Ali İmran Suresi’nin 123-124 ayetlerini delil olarak getirirler. Şiilere göre, Allah, Hz. Peygamber’in nesline zekât verilmesine razı olmamış, zekât yerine kendilerine bir ikram olsun diye humus verilmesini emretmiştir. Bu açıdan humus vermeyen kimsenin Ehl-i Beyt’in hakkını gasp ettiği ileri sürülmüştür. Günümüzde humus Şii ulema tarafından toplanmaktadır. Mehmet Keskin, (2012). **Caferi İlmihali**, Ankara, Diyanet İşleri Başkan Yayınları, s.303.

Örgütü mensupları olmalarıydı.¹⁶⁸ Humeynî'nin Filistin meselesini sahiplenen bu söylemlerine ilişkin attığı tek somut adım ise devrimden hemen sonra İsrail Büyükelçiliği'nin kapatılarak yerine bölgedeki ilk Filistin Büyükelçiliği'nin açılması olmuştur. Humeynî'den sonra gelen dini lider Ali Hamaney de devrimden önce ve sonra sıkça kullanılan bu retoriği devam ettirmiş ve Filistin meselesini İslam dünyasının 'en önemli meselesi' ilan etmiştir.

Filistin, (daha özde Kudüs) aynı zamanda İran'ın İslam dünyasına yönelik siyasetinin söylem ve eylem zeminlerini de teşkil eder. Ersoy'un yaklaşımıyla¹⁶⁹, Kudüs'ün İranlı politik elitlerin resmî söylemlerince, Filistin-İsrail sorununda, Filistinli Müslümanların İsrail işgaline ve zulmüne karşı mücadelesinde başlıca simge olarak gösterilmesi de İran siyasetini belirleyen etkenlerden biridir. Söylem bazında, İran Devrim Muhafızları Ordusu'nun, gayr-i nizami harpte uzmanlaşmış, sınırötesi gizli harekât ve operasyonlardan sorumlu birimlerine 'Kudüs Gücü' verilmesi de Kudüs'ün İran'ın İslam dünyasına yönelik siyasetindeki sembolik konumuna örnek olarak gösterilebilir.¹⁷⁰

Humeynî'nin 1960'lı yıllardan beri hararetle bir şekilde savunduğu ve günümüze değin İran dış politikasının ana hatlarından birini oluşturan Filistin meselesinde, İran ne kadar samimidir? Devrim ihracı politikasını bir kenara bırakıp Şii yayılcılık mefkûresine kilitlenen İranlı politik elitler neden hâlâ 'Sünni Filistinlilerin' haklarını savunmaya devam etmektedir? İran, İsrail ile Filistin arasında devam eden savaşı kendi ulusal çıkarlarına ve hatta toprak bütünlüğüne bir tehdit olarak mı algılamaktadır? İran'ın Filistin meselesine 'ideolojik ve stratejik adanmışlığının' sebebi nedir? İran'ın Filistin politikasını anlamak için yönelttiğimiz bu soruları çoğaltmak mümkündür. Ancak en önemlisi soru, İran'ın Filistin meselesinde ne kadar samimi olduğudur. İran'ın Filistin meselesinde 'samimi

¹⁶⁸ Amal Saad-Ghorayeb, (2011), "İran'ın Filistin'e Adanmışlığının İdeolojik ve Stratejik Nedenleri", <http://medyasafak.com/haber/994/dosya--iran-in-filistin-davasina-adanmisliginin-ideolojik-siyasi-ve-s> Erişim Tarihi: 23.03.2014

¹⁶⁹ Eyüp Ersoy, (2014), "Dini Jeopolitik ve İran'ın Orta Doğu Siyaseti", ed. Engin Akçay, Erkan Ertosun, Mahmut Akpınar, **Dini Jeopolitik Yaklaşımıyla Ortadoğu**, 2.bs., Ankara, Akçağ Yayınları, s.171.

¹⁷⁰ Ersoy, *a.g.e.*, s.171

olmayan' politikasını en veciz ifadelerle İran asıllı yazar Amir Tâhiri dile getirmiştir.¹⁷¹ İran'ın Kudüs'ü kurtarmak için sözde Kudüs birlikleri oluşturduğunu belirten Tâhiri, Tahran'da hiçbir Sünni camiye dahi izin vermeyen İran'ın, Kudüs'le simgeleşen Mescid-i Aksa gibi bir Sünni camiini kurtarmaya çalışmasını anlayamadığını belirtmektedir. Tâhiri'ye göre, Mescid-i Aksa'nın İran için dinî ya da millî herhangi bir anlamı bulunmamaktadır. Görüldüğü gibi kendi ulusal menfaatleri doğrultusunda Şiiliği araçsallaştırmaktan çekinmeyen İran Devleti'nin, Sünni bir mabedi bu kadar savunması ve Filistin meselesini bu ölçüde içselleştirmesi reel-politik açıdan oldukça sorunludur. Tâhiri'nin tespitleri akıllara ister istemez İran'ın başka hesaplar içinde mi olduğu sorusunu getirmektedir. İran, İsrail-Filistin gerginliğinden kendi ulusal çıkarları için maksimum fayda sağlama gayretindedir. Örneğin, Orta Doğu'da yaşanan her gerginliğin petrol fiyatlarını artırdığı gerçeği göz önüne alındığında Filistin-İsrail çatışmasından İran'ın ekonomik olarak kazançlı çıktığı söylenebilir.

İran'ın Filistin meselesine söylemsel olarak bu kadar sahip çıkmasının bir diğer nedeni de Şii Hilali mefkûresini, en ileri uçta diri tutmaktır. Bu kapsamda kendisini, sınırlarının dışında kurduğu bir savunma hattı ile korumak istemektedir. Bekir ve Dinçer'in değerlendirmelerine göre¹⁷², İran, bölgesel istikrarsızlıklardan olumsuz etkilenmemektedir. Hatta kimi zaman bilinçli bir şekilde istikrarsızlığı desteklemektedir. Zira Orta Doğu bölgesinde istikrarsızlıklardan beslenen iki ülkeden biri İran, diğer İsrail'dir. Bu nedenle güvenliğin azaldığı bir ortam İran'ın aleyhine değil, lehine sonuç doğurmaktadır. Bu bağlamda İran, Filistin meselesinden siyasi olarak büyük ölçüde nemalanmaktadır. Burada temas edilmesi gereken önemli noktalardan biri de İran'ın Filistin meselesini Arap halkları nezdinde, sempati toplamak amacıyla kendi lehine kullanmaya çalışmasıdır. İran, başından beri Arap ülkelerindeki Sünni liderlerle uyuşamamış ve onları Filistin konusunda sessiz kalmakla suçlamıştır. Arap kamuoyunda İran algısını konu edinen bir çalışmaya göre¹⁷³, Arap halkları İran'ı bölgede mezhep temelli siyaset yaptığını ve dinî

¹⁷¹ Önal, *a.g.e.*, s.29.

¹⁷² Bekir ve Dinçer, *a.g.e.*, s.27.

¹⁷³ Bekir, *a.g.e.*, s.40.

değerleri istismar ettiğini düşünmektedir. İran, Arap halkları nezdindeki bu negatif imajını düzeltmek için bazı girişimlerde bulunmuştur. Arap kamuoyunun Batı karşıtlığını ve İsrail'e olan öfkelerini iyi bilen İran, İsrail'e karşı geliştirdiği demagojik söylemlerle Arap kamuoyunu kazanmaya çalışmıştır. İran, İsrail ile mücadele zemininde yürüttüğü bu sert söylem ile Arap dünyasındaki İslamcılara, solculara hatta Arap milliyetçilerine de etki etmeyi başarmıştır. Özellikle 2006 yılı sonu itibarıyla Arap kamuoyu İran'a oldukça sempati duymaya başlamıştır.¹⁷⁴

İran'ın, Filistin meselesindeki takiyeci diplomasisi, İsrail'in 2009 yılında Gazze'yi işgal ettiği dönemde iyice belirginleşmiştir. İran, İsrail'e karşı retorikte kullandığı sert ifadelerin hiçbirini Gazze'nin işgali sırasında fiiliyata dökmemiştir. Tahran, Türkiye'nin Gazze'ye yapılan saldırıdan sonra takındığı tutumdan, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Davos'ta İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres'e karşı sergilediği duruştan ve Filistinli grupların Türkiye'nin öncülüğünde uzlaşma arayışı çabalarından dolayı bölgede pasif ve silik kalmıştır. Özellikle, Gazze'nin İsrail tarafından işgal edilip abluka altına alınması üzerine 31 Mayıs 2010 tarihinde Türkiye'den yola çıkan insani yardım malzemesi taşıyan Mavi Marmara gemisi liderliğindeki yardım filosuna düzenlenen saldırıdan sonra Türkiye'nin bölgesinde öne çıkan bir aktör durumuna gelmesi, İran'da deyim yerindeyse alarm zillerinin çalmasına sebebiyet vermiştir. Uluslararası sularda Gazze yardım filosuna İsrail komandolarınca düzenlenen kanlı baskından sonra İran, alelacele Gazze'ye savaş gemileri eşliğinde yardım gemisi göndermeye karar vermiştir. İran devlet radyosu, yiyecek, inşaat malzemeleri ve oyuncak yüklü bir geminin İran'dan yol çıktığını ve başka bir yardım gemisinin de arkasından demir alacağını duyurmuştur.¹⁷⁵ Tahran yönetimi daha önce yaptığı açıklamada ise dokuz kişinin hayatını kaybettiği 'Mavi Marmara' baskınından sonra İsrail ablukasındaki Gazze'ye yardım taşıyan gemilere, İran Devrim Muhafızları'nın eşlik edeceğini açıklamıştı. Ancak daha sonra yapılan açıklama ile Devrim Muhafızları'nın Başkan Yardımcısı Hüseyin Salami böyle bir şeyin söz konusu olmadığını belitti. İlerleyen günlerde, İran'ın Gazze'ye yardım gemisi göndermekten tamamen vazgeçtiği açıklandı. İran'ın yarı resmi haber

¹⁷⁴ Bekir, *a.g.e.*, s.40.

¹⁷⁵ "Akdeniz ısınyor: İran gemisi Gazze yolunda", *Zaman*, 15 Haziran 2010, s.21.

ajansı IRNA'nın duyurduğuna göre, milletvekili Mahmud Ahmedi Bigaş, Gazze'ye yardım gemisi gönderme planından İsrail'in 'kısıtlamaları' yüzünden vazgeçtiğini söyledi.¹⁷⁶ İran'ın bu ikircikli tavrı Arap kamuoyunda büyük tepkilere neden oldu. Gelişmelerden iki yıl sonra İran Meclis Başkanı Ali Laricani, Gazze saldırısından sonra kendilerine yöneltilen eleştirileri cevaplayarak, İran'ın Gazze'ye Lübnan kanalı ile askeri yardım gönderdiklerini ifade etti.¹⁷⁷

Mavi Marmara saldırısının İran'ın Filistin politikası için turnusol kâğıdı etkisi yaptığını söylenebilir. Türkiye'nin Orta Doğu'ya ilişkin aktif dış politikasının İran'ın salt retorikte kalan imajını sarstığını ve Filistin meselesinde samimiyetten uzak, son kertede kendi ulusal çıkarlarının temadisi üzerine kurulu olduğunu söylemek mümkün. Tezimizde ileri sürdüğümüz gibi İran'ın Filistin politikasının da takiye anlayışı etrafında şekillendiğini ve ikiyüzlü dış politika retoriği ürettiğini belirtebiliriz.

1.3.5.2. Suriye Açmazı: 'Ezilen Müstazafların' Yanında Değil, 'Ezen Müstekbirlerin' Safında

İran dış politikası, Orta Doğu'da rejimlerin halk eliyle yeniden dizayn edildiği ve 'Arap Baharı' olarak adlandırılan süreçte kritik bir tecrübe ile karşı karşıya kalmıştır. 17 Aralık 2010 tarihinde Tunuslu bir seyyar satıcı gencin ülkesindeki işsizliği ve baskıcı yönetimi protesto amacıyla kendini yakması ile başlayan ve kısa sürede Mısır, Yemen, Libya, Ürdün, Bahreyn, Fas, Cezayir'de alevlenen ve son olarak Suriye'ye sığınan halk ayaklanmaları bütün dünyada 'Arap Baharı' olarak adlandırılmıştır. Birçok ülke gibi İran da gösterilerin bu kadar büyüyeceğini ve protestoların 'kendi kapısının önüne' kadar uzanacağını hesaplayamamış, olaylara

¹⁷⁶ "İran Gazze'ye yardım gemisi göndermiyor", <http://www.dunya.com/iran-gazzeye-yardim-gemisi-gondermiyor-92550h.htm> Erişim Tarihi: 26.06.2010

¹⁷⁷ "İran: Gazze'ye Askeri Yardım Gönderdik", <http://www.haber7.com/dunya/haber/955031-iran-gazzeye-askeri-yardim-gonderdik>, Erişim Tarihi: 22.11.2012

hazırlıksız yakalanmıştır.¹⁷⁸ Olayların başlangıcında net bir tavır göstermekte zorlanan Tahran, ayaklanmanın kendi ulusal güvenliği için bir tehdit oluşturmayacağını anlayınca bu ülkelerdeki süreci ‘İslami Uyanış’ olarak nitelemiştir. Böylelikle bu halkların Batı yanlısı ve diktatör rejimleri devirmek için ayaklandığını ileri sürmüştür.

İran, Arap Baharı sonrası dış politikada eylem ve söylem bazında yeni bir revizyon geliştirmiştir. Her şeyden önce Tahran, kavramdaki ‘Arap’ ifadesinin ‘Acem’i dışladığını, ‘Bahar’ kelimesinin ülkedeki ‘Yeşil Hareket’i çağrıştırdığını varsayarak süreci ifade eden yeni kavram ve tabirleri kullanmaya özellikle dikkat etmiştir.¹⁷⁹ İranlı resmi makamlar, yaşanan süreci, kendi pragmatist politikaları çerçevesinde ‘İslami Uyanış’ kavramı ile değerlendirmişlerdir. Ayrıca, İranlı politik elitler, halk ayaklanmalarını ‘Batı destekli laik diktatörlüklere’ karşı bir tepkiden kaynaklandığını ileri sürmüş ve bu yüzden 1979 İran Devrimi ile benzer özellikler taşıdığını ifade etmişlerdir. Hatta bölgedeki gelişmelerin 1979 Devrimi’nin devamı olduğu yönünde yorumlar yapılarak, İran yönetiminin devrim ihracı konusunda başarılı olduğu ve olayların devrim başında Humeynî tarafından müjdelenen ‘büyük uyanıştan’ başka bir şey olmadığı şeklinde değerlendirilmiştir.¹⁸⁰

İran, devrim öncesinde ve sonrasında Humeynî tarafından sıkça dile getirilen Arap ülkelerinin Batıya kuklalık yapan monarşik rejimlerinin halk tarafından gerekirse ‘darbe’ ile devrilebileceği fikrini de her daim canlı tutmuştur. Bu nedenle Suriye hariç bütün ülkelerdeki rejime muhalif grupları desteklemekten çekinmemiştir. Aslında bu fikriyatın temeli devrimden hemen sonra İran Anayasası ile tahkim edilmişti. Zira İran Anayasası’nın 3. ve 154. maddeleri¹⁸¹ İran’a ‘dünya ezilmişlerini koruma’ ve ‘müstazafların/ezilmişlerin, müstekbirlere/ezenlere karşı

¹⁷⁸ Hakkı Uygur, (2012). “İran ve Arap Baharı”, *Siyaset, Ekonomi ve Toplumsal Araştırmalar Vakfı (SETA) Analiz*, sayı 52, s.11.

¹⁷⁹ Eyüp Ersoy, (2013). “İran ve Arap Baharı”, *Analist*, sayı 30, s.52.

¹⁸⁰ Uygur, *a.g.e.*, s.12

¹⁸¹ “İran İslam Cumhuriyeti’nin insan topluluğu üzerinden kendi insanlık için saadet ideali vardır. Bağımsızlığa, özgürlüğe ve hukukun üstünlüğüne ulaşılmasını ve hakikatin dünyadaki bütün insanların hakkı olduğunu göz önünde bulundurur. Bununla beraber diğer milletlerin işlerine her tür müdahaleden tam olarak çekinmekle beraber, mazlumların zalimlere karşı haklı mücadelelerini dünyanın neresinde olursa olsun himaye eder.” (Madde-154). Adıbelli, *a.g.e.*, s.169.

yürüttüğü meşru mücadeleyi destekleme' hakkı vermektedir.¹⁸² Bu açıdan İran, Arap Baharı sürecinin Batı ve İsrail karşıtı bir İslami uyanış olarak değerlendirerek her platformda desteğini yinelemiştir.

Arap Baharı'nın 17 Mart 2012'de Suriye'nin güneyindeki Der'a kentine sızması İran'ı hem tedirgin etmiş hem de bölgeye yönelik diplomasi dilinde 'radikal değişime' neden olmuştur. Olayların Suriye'de patlak vermesi üzerine ABD, Batı ülkeleri, Türkiye ve Suudi Arabistan gibi ülkeler, muhalif gruplara destek vermekle kalmamış Cumhurbaşkanı Beşar Esed'in iktidardan çekilmesi yönünde baskıda bulunmuşlardır.¹⁸³ Arap Baharı'nın başından beri sürece destek veren İran ise, Suriye'de tam tersi bir tutum takınmıştır. Tunus ve Mısır gibi ülkelerdeki gösterileri 'İslami uyanış' kapsamında değerlendiren İran, Suriye'deki olayları bu kapsama almamıştır. Ayrıca Suriye topraklarına yapılacak bir saldırıda Esed rejiminin yanında olduğunu ve iki ülke arasındaki karşılıklı savunma anlaşmaları çerçevesinde gereken yanıtın verileceğini söylemiştir. Esed rejimini finansal ve askerî açıdan destekleyen İran'ın, Devrim Muhafızları'na bağlı olarak oluşturduğu Kudüs Tugaylarının bir bölümü de Suriye'de bulunmaktadır.¹⁸⁴

Öte yandan İran'ın Suriye'deki rejimi bu şekilde desteklemesi Türk kamuoyu ve siyasi elit tarafından da şaşkınlıkla ve tepkiyle karşılanmıştır. 31 Mayıs 2013 tarihinde OECD toplantıları nedeniyle gittiği Paris'te, bir grup gazeteciye özel demeç veren Başbakan Yardımcısı Ali Babacan, İran'ın Suriye tutumunun kendileri için 'tam bir hayal kırıklığı' olduğunu söylemiştir. Babacan, Suriye'ye destek veren İran'la ilgili olarak şu açıklamalarda bulunmuştur:

"İran'ın Suriye konusundaki tutumu bizim için tam bir hayal kırıklığı. Nasıl oluyor da böylesi bir rejime destek veriyorlar anlamak mümkün değil. İran rejiminin devrim kodlarına bakıyoruz, bir İslam cumhuriyeti. Ama nasıl oluyor da sivil, kadın, çocuk demeden her gün katleden bu rejime destek veriyorlar hayret ediyoruz doğrusu. Sürekli gelip gidiyorlar, görüşüyoruz. Açıkta hiçbir şey söylemiyorlar. Büyük bir hayal kırıklığı. Çünkü biz İran'a çok destek çıktık. Bütün dünyada neredeyse

¹⁸² Bekir ve Dinçer, *a.g.e.*, s.25.

¹⁸³ Barış Doster, (2012). "Arap Baharı Sonrasında İran-Suriye İlişkileri", ed. Barış Adıbelli, **Doğu Batı Yol Ayrımında İran- İdeoloji, Devlet ve Dış Politika**, İstanbul, Bilim+Gönül Yayınları, s.269.

¹⁸⁴ Ali Hussein Bakeer, (2013). "İran'ın Suriye Politikası Başarısız Devlet Senaryosu", *Analist*, sayı 24, s.50.

avukatlığını yaptık. BM’de, AB’de ve ABD’de sürekli savunduk. Niye? Çünkü komşumuz. Esed’in içinde olduğu hiçbir çözüm olmaz diyoruz. Gönül arzu eder ki bu işler bir an önce çözümlensin.”¹⁸⁵

Babacan’ın bu açıklamalarına karşın, İran’dan da Türkiye’nin Suriye politikasından duyulan rahatsızlıklar askerî yetkililer tarafından dile getirilmektedir. Meclis Güvenlik ve Dış Politika Konseyi Başkanı Alaaddin Burucerdî’nin, Türkiye temalarının değerlendirildiği haberde, Türkiye’nin Suriye politikasını ağır bir şekilde eleştiren ifadeler yer almıştır.¹⁸⁶

İran ‘seküler, sosyalist ve Arap milliyetçisi olan Suriye’deki Baas rejimini neden desteklemektedir? Bu destek, Arap kamuoyu tarafından ve hatta kendi halkından bile ciddi olarak tepki görmesine rağmen neden devam etmektedir? İran, Arap dünyasındaki halk hareketlerini destekleyen ‘olumlu imajı’nın yara aldığı öngörememekte midir? Son kertede bu destek ne zamana kadar sürecektir? Bu sorulara farklı bakış açıları ile cevap verdikten sonra bu çalışmanın tezi ortaya konmaya çalışılacaktır.

Uygur, Suriye’deki olayların özellikle İran’daki güvenlik bürokrasisi tarafından, bir halk hareketi olmaktan çok İran’a yönelik bir hareketin öncü saldırısı olarak değerlendirildiğini aktarmaktadır.¹⁸⁷ Suriye’nin ‘düşmesi’ halinde ise önce Lübnan’daki Hizbullah’ın sonra İran’ın doğrudan hedef olacağını ileri sürüldüğünü belirtmektedir.

Doster’e göre¹⁸⁸, İran şunu görmüştür: Orta Doğu’da ABD tarafından uygulamaya sokulan Büyük Orta Doğu Projesi(BOP), İran, Irak, Suriye ve Türkiye’nin bölünmesine ve küçültülmesine zemin hazırlamaktadır. Bu dört ülkenin bölünmesiyle kurulacak olan Kürt devleti, ABD ve İsrail’in güdümünde olacak ve

¹⁸⁵ İran’ın Suriye tutumu bizim için tam bir hayal kırıklığı’
<http://haber.stargazete.com/ekonomi/iranin-suriye-tutumu-bizim-icin-tam-bir-hayal-kirikligi/haber-758967> Erişim Tarihi: 28.01.2014

¹⁸⁶ Söz konusunun haber metninde şu ifadeler yer verilmiştir: “Türkiye, Suriye konusunun İran için taktiksel bir konu değil, doğrudan kendi millî güvenliğini ilgilendiren bir mesele olduğunu anlamalıdır.” Uygur, *a.g.e.*, s.21.

¹⁸⁷ Uygur, *a.g.e.*, s.20.

¹⁸⁸ Doster, *a.g.e.*, s.270.

özellikle İsrail'in bölgedeki etkisi artacaktır. İran, Suriye'deki rejimi destekleyerek bu projeye direnmekte ve cephe gerisini sağlama almaya çalışmaktadır. Bu açıdan İran, Arap Baharı'nın Suriye'deki yansımalarının, BOP'un hedefleri ile örtüştüğünü düşünmektedir.

Sinkaya ise, İran'ın Suriye rejimine verdiği kayıtsız-şartsız desteğin altında yatan en önemli nedenlerden birinin, 'isyanın yabacı güçler tarafından, İran-Suriye eksenine karşı tezgâhlanan bir komplo olarak görülmesinin belirleyici olduğunu' öne sürmektedir.¹⁸⁹ Buna göre, Esed rejiminin düşmesi ile İran, bölgedeki en önemli müttefikini kaybedecek, aynı zamanda dış politikada ve savunma stratejisinde önemli bir yeri olan Hizbullah ile bağlantısından da mahrum kalacaktır. Bu nedenle İran, Suriye'deki halk ayaklanmasına sessiz kalmakta ve bütün enerjisini Suriye'deki rejimin istikrarı istikametinde sarf etmektedir. Yine Sinkaya, İran'a göre, Suriye'deki muhalif grupların homojen olmadığını, içlerinde özellikle Suudi Arabistan'ın her türlü lojistik sağladığı Selefi grupların bulunduğunu, dışarıdan destek alarak halk hareketlerini yönlendirmeye çalışan bu grupların, Suriye'ye dış müdahale için zemin oluşturmaya çalıştıklarını ifade etmektedir. Baas rejimine desteğin bir diğer nedeni ise, İran'ın uluslararası rakiplerinin, Suriye'deki krizden istifade ederek salt Esed rejimini baskı altında tutmayı değil, İran'ın Suriye'deki çıkarlarını sonlandırmayı hedeflemesi şeklindeki İranlı yöneticilerde olan kanaattir. Ayrıca Esed rejiminin devrilmesinden sonra İran üzerinde uluslararası baskının artacağı yönündeki kaygılar, İran'ı Suriye'ye destek vermeye mecbur kılmaktadır.

Ali Hussein Bakeer, İran'ın Suriye'ye olan desteğini anlamak için yapılacak olan en makul yorumu, 'Şayet İran, her hâlükârda Esed'i kaybedecekse, en iyisi sonuna kadar ona destek vermektir' şeklinde özetlemektedir.¹⁹⁰ Buna göre, İran, bölgede başarısız bir Suriye Devleti senaryosu üzerinde çalışmaktadır. Söz konusu senaryo dâhilinde İran mutlak kaybeden olmayacaktır. Aksine, Suriye'nin 'başarısız bir devlet' haline gelmesi İran'ın mevcut nükleer programı konusunda daha fazla zaman kazanmasını, özellikle de İsrail'e karşı ulusal güvenliğini korumasını

¹⁸⁹ Bayram Sinkaya, (2011). "İran-Suriye İlişkileri ve Suriye'de Halk İsyanı", *Ortadoğu Analiz*, cilt III, sayı 33, s.43-46.

¹⁹⁰ Bakeer, *a.g.e.*, s.50.

sağlayacaktır. Zira İran, sınırları dışında Filistin, Lübnan, Irak, Bahreyn gibi pek çok Arap ülkesinde bir güvenlik kordonu oluşturarak kendini savunmaktadır.

Bulaç, İran-Suriye ilişkilerini açıklarken, İran'ın bölgedeki ikircikli durumunu izah etmek için 'reel politiğin ilkelerin önüne geçtiğini' belirtir.¹⁹¹ Devrimin 'İslam için İran' ve 'İran için İslam' ikilemini gündeme getirdiğini kaydeden Bulaç, Humeyî'nin 'İslam için İran' formülasyonundan yana olduğunu ancak zamanla ideal politiğin reel politiğin gerisinde kaldığını öne sürer. Buna göre, Suriye'nin 1982 yılında Hama, Halep, Lazkiye ve Şam'da yaptığı katliamlara İran'ın neden sessiz kaldığı ve mazlum halkın yanında yer almadığı gibi sorular bugün bile hala cevapsızdır.

Hiç şüphesiz bütün bu gerekçeler kendi içinde oldukça tutarlı bir zemine sahiptir. İran'ı, Arap Baharı sürecinde Tunus ve Mısır gibi ülkelerde farklı, laik Suriye'de farklı davranmaya iten saiklerden biri de İran dış politikasında derin izleri olan takiyeci diplomasi anlayışıdır. Anayasası'nda dünyada ezilen bütün Müslüman hakların savunucusu olduğu yazan ve hatta retorikte mazlum halkların hamiliğini üstlenen bir ülkenin, bölgedeki bütün halk ayaklanmalarına destek vermesine mukabil, kapı komşusu Suriye'de gösterileri kanlı bir şekilde bastıran ve yüzbinlerce kişinin ölmesine bir o kadarının da ülkesini terk etmesine neden olan Baas rejimini desteklemesi, İran dış politikasının gerçek yüzünü ortaya koymaktadır. Ayrıca yukarıda anlatıldığı gibi, Başbakan Yardımcısı Babacan'ın Suriye'ye destek konusunda İranlı yetkililerin kendilerine 'açıktan hiçbir şey söylemedikleri' şeklindeki açıklamasını 'takiye' zihniyetinin ikili ilişkilere yansımaları olarak da okumak mümkündür.

Humeynî'nin ütopya ölçüsünde idealize ettiği ve İslami esaslara dayandığını ileri sürdüğü dış politika anlayışı, 1979'dan bugüne, ulusal çıkarlar söz konusu olduğunda birçok kez sapma göstermiştir. Burada devrimin ne kadar 'İslamî' olduğu da ayrı tartışma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerçekten İran'da devrimle birlikte, Hz. Peygamber'in öngördüğü bir devlet ve toplum düzeni mi hayata

¹⁹¹ Bulaç, *a.g.e.*, s.141-142.

geçirilmiştir? Yoksa ulemanın siyasal iktidarın sahibi olması ile birlikte ortaya çıkan teokratik yapı, tutucu mezhepsel tavrı ile İslam'ı bir kılıf olarak kullanıp milli çıkarlarını mı ikame etmeye çalışmaktadır? Çalışmanın buraya kadar olan kısmında yer yer temas edildiği gibi İran için birinci öncelik Şiiliği ulusal çıkarları için bir araç olarak kullanmaktadır. Şia anlayışı İran'ın iç ve dış siyasetinde o kadar baskın bir unsurdur ki, Humeynî 1988 yılında bir bildiriye “Bizim hükümetimiz, bütün İslami ibadetlerin karşısında öncelik sahibidir, namazdan da, oruçtan da ve hacdan da” demiştir.¹⁹² Bu sözden de anlaşılacağı üzere İran kendi ulusal menfaatlerini, İslam'ın beş temel esası sayılan ibadetlerden daha üstün tutmaktadır. Bu bağlamda İran'ın, Suriye'deki Baas rejiminin laik ve Arap Milliyetçisi karakterini hiç sorun etmeden, iktidarda bulunan Nusayrilere destek vermesine pek şaşırılmaması gerekir. Zira bu durum kendi inanç anlayışı açısından bir sorun teşkil etmemektedir. Dolayısıyla İran'ın Suriye rejimini desteklemesi ve müstazafların değil de müstekbirlerin yanında saf tutmasının bir nedeni de ‘takiye’ anlayışını caiz gören inanç sisteminden ve bu ilkeyi uluslararası ilişkilerde ‘ikiyüzlülüğe’ kadar vardırmasından kaynaklanmaktadır.

¹⁹² Doster, **İran Dış..**, s.252.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ: İRAN; EZELİ DOST MU EBEDİ RAKİP Mİ?

Türkiye-İran ilişkilerine tarihsel perspektifle bakıldığında, asırlardır aynı coğrafyada bulunan Orta Doğu'nun kadim iki medeniyetinin, çoğu zaman 'çatışma/gerilim ve karşılıklı rekabet' içinde olduğunu söylemek mümkündür. İki ülke arasında zaman zaman işbirliği gerçekleşmese de 'çatışma' değişik düzeylerde seyretmiş, bu gerginliğin kimi dönemlerde 'sıcak/yüksek yoğunluklu' bir seviyeye ulaştığı¹⁹³ ve rekabet unsurlarının daha önde olduğu bir süreç söz konusudur. 1501 yılında İran'da Safevî Devleti'nin kurulmasından sonra iki komşu ya savaştı (1514-1639, 1723-1746, 1776-1779, 1812-1823) ya da zayıf buldukları anda (iç ve dış sorunlarla meşgulken) birbirlerinin üzerine gitmekten çekinmedi.¹⁹⁴ 1473'ten 1825'e kadar geçen süre zarfında iki ülke arasında irili-ufaklı en az 22 savaş yaşandı.¹⁹⁵ Batıdaki Sünni Osmanlı Devleti'ne karşı doğuda, alternatif bir dini otorite tesis etme gayretinde olan İran, Osmanlı Halifesi'ni tanımamış, hatta Osmanlı'ya karşı Batılı Hıristiyan devletlerle ittifak kurmanın yollarını aramıştır.¹⁹⁶ Osmanlı'nın 'Sünni Halifesi'ne biat etmeyen İranlı yöneticiler, 'Kayıp İmam'ın yokluğundaki yönetimlerin meşru olmadığı inancından hareketle İslam dünyasında otorite tanımayan tutumlarına meşru bir zemin oluşturmuşlardır. Şii İran ile Sünni Osmanlı arasında var olan bu teolojik ve ideolojik bölünmüşlük, günümüze değin uzun bir mücadeleyi içeren ve adeta 'dini bir soğuk savaş hüviyeti' arz eden görünümü ile süregelmiştir.

¹⁹³ Bayram Sinkaya, (2008). "Türkiye-İran İlişkilerinde Çatışma Noktaları ve Analizi", *4. Türkiye-İran İlişkileri Sempozyumu: Küreselleşmenin Türkiye-İran Üzerindeki Etkileri ve Toplumların Karşılaşabileceği Problemler*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, s.43.

¹⁹⁴ Gökhan Çetinsaya, (2008), "Cumhuriyet Dönemi Türkiye-İran İlişkileri", ed. Mehmet Tuncel, **Ortadoğu'da Güç Savaşları: Hedef Neden İran**, İstanbul, Etkileşim Yayınları, s.157.

¹⁹⁵ Keneş, *a.g.e.*, s.88.

¹⁹⁶ Saray, *a.g.e.*, s.29.

Çetinsaya'nın aktardığına göre¹⁹⁷, iki ülke arasındaki ilişkiler, bazılarının göre 1639 yılında imzalanan Kasr-ı Şirin Anlaşması ile belirlenen sınırlar çerçevesinde, son 400 yıldır 'ebedi dostluk' çizgisine oturdu. Bu süre zarfında iki ülke, aralarındaki muhtelif sorunları barışçıl yollarla çözdü. Buna karşın kimilerine göre ise iki ülke arasında 'ebedi düşmanlık' sonlanmadı. Türkiye için Şii İran tehlikesi hiçbir zamana bitmedi ve İran Türkiye'ye asla dost olmadı. Birbirine zıt bu iki uç söylem, bize Türk-İran ilişkilerinin oldukça girift ve karmaşık bir yapı arz ettiğini göstermektedir. Türkiye-İran siyasi ilişkileri konu alan, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın resmi internet sitesinde yer alan bilgilere göre¹⁹⁸, iki ülke arasındaki ilişkiler, 1979'dan itibaren genel olarak istikrarlı bir yükseliş izledi. Bu hususta, iki ülke arasındaki 'iyi komşuluk ilişkileri' önemli rol oynadı. Keneş, bu ilişkiyi 'kontrollü gerilim' olarak betimlerken¹⁹⁹, Fuller ise²⁰⁰ bu süreçte her iki ülke birbirlerine karşı oldukça pragmatik davrandığını öne sürmektedir. Fuller, ufak tefek diplomatik krizlere rağmen, Ankara ve Tahran'ın dini ve ideolojik farklılıklarını bir kenara bıraktığını, karşılıklı endişelere temas etme ve 'ihtiyatlı biçimde birlikte var olma' durumlarını sürdürdüğünü belirtmektedir.

Bütün bu bilgilerin ışığında Türkiye-İran ilişkileri tarihin hiçbir döneminde üst düzey bir işbirliği biçiminde olmadığı ve ilişkilerin daha çok 'karşılıklı çıkar' esasına göre devam ettiği söylenebilir. Ancak çalışmanın son bölümünde ele alınacağı üzere, 1979 Devrimi sonrasında, Kürt sorunu ve PKK terör örgütünün iki ülke ilişkilerine olan etkisi incelendiğinde farklı bir tablo ortaya çıkmaktadır. Bu dönemde, kadimden beri bölgesel üstünlük kurma arzusunda olan İran'ın, Orta Doğu coğrafyasında en büyük rakibi olarak gördüğü Türkiye'ye karşı PKK terörünü 'kart' olarak kullanmaktan çekinmediği söylenebilir. İran'ın bu tutumunun önceki bölümde değindiğimiz gibi 'pragmatizm' kavramı ile değil, 'takiyeci diplomasi' anlayışı çerçevesinde şekillendiğini ileri sürmek mümkündür. PKK terörünün Türk-İran

¹⁹⁷ Gökhan Çetinsaya, (2006). "Nükleer Kriz Kavşağında Türkiye-İran İlişkileri", *Anlayış*, sayı: 37, Haziran, s.28.

¹⁹⁸ "Türkiye-İran Siyasi İlişkileri", http://www.mfa.gov.tr/turkiye-iran_siyasi-iliskileri.tr.mfa Erişim Tarihi: 14.04.2014

¹⁹⁹ Keneş, *a.g.e.*, s.87.

²⁰⁰ Graham E. Fuller, (2008). *Yeni Türkiye Cumhuriyeti-Yükselen Bölgesel Aktör*, çev. Mustafa Acar, 3.bs., İstanbul, Timaş Yayınları, s.203.

ilişkilerine etkisine geçmeden önce iki ülke ilişkilerinde etkili olan bazı unsurları irdelemek ufuk açıcı olacaktır.

2.1. Türkiye-İran İlişkilerini Belirleyen Faktörler

2.1.1. Ortak Coğrafya, Tarih ve Kültür Havzası

Fuller'in dediği gibi tarih boyunca Türkler'in, başka hiç kimse ile Farslar'la olduğundan daha eski veya daha karmaşık kültürel etkileşimi yoktur.²⁰¹ Yüzyıllardır aynı tarih ve kültür havzasında iç içe bulunan iki devletin birbirleri ile olan ilişkilerinde en belirleyici etkenlerden biri 'jeopolitik' etkileşimin doğurduğu coğrafi özelliklerdir. Hiç şüphesiz coğrafi özelliklerin sağladığı avantaj ülkeler için önemli bir güç unsurudur. Büyük denizlere komşu olan ve ulaşım yolları üzerinde denetimi ele geçiren ülkeler tarih boyunca dünyanın güçlü devletleri olmuşlardır.²⁰² Bu açıdan İran ve Türkiye sahip oldukları coğrafi özellikler ile Orta Doğu'nun iki ayrıcalıklı devletidir.

İki ülkenin de bölgeler ve kıtalar arası geçiş niteliğine sahip olması İran ve Türkiye arasındaki benzerliklerin temelini oluşturmaktadır. Davutoğlu'na göre²⁰³, Türk ve İran jeopolitiği arasında yapılacak bir mukayese iki ülke arasındaki ilişkilerin coğrafi zorunluluk alanlarını ortaya koyacaktır. Buna göre,

“(i) İran da Türkiye gibi Asya-Avrupa güney bağlantısının ana geçiş hattı üzerinde bulunmaktadır. Bu iki ülke kuzeyde Rusya'nın tek başına sağladığı step geçişinin alternatifini güneyde ılıman iklim kuşağındaki daha girift bir tabii coğrafya üzerinden birlikte sağlamaktadır. (ii) Her iki ülke de Avrasya ana kıtasının kuzey-güney merkezî geçiş hattını oluşturan Kafkaslarla doğrudan sınıra sahiptir. Türkiye, bu kuzey-güney geçiş hattının batı yakasını oluşturan Balkanlar'a, İran'da doğu yakasını oluşturan Orta Asya-Afgan-Hint hattına komşudur. (iii) Avrasya kıtasının dört önemli iç deniz ve körfezinden ikisinin bağlantısı Türkiye (Karadeniz ve Akdeniz), diğer ikisinin bağlantısı ise İran (Hazar ve Basra Körfezi) üzerinden sağlanmaktadır. (iv) Her ikisi de temel özellikleri itibarıyla Batı Asya gücü olan bu iki ülkeden Türkiye, Güney Avrupa, İran ise Güney Asya ile doğrudan irtibatlıdır ki

²⁰¹ Fuller, *a.g.e.*, s.199.

²⁰² Arı, *a.g.e.*, s.87-88.

²⁰³ Davutoğlu, *a.g.e.*, s.426.

bu Avrasya ana kıtasının güney bağlantıları açısından büyük bir önem taşımaktadır.”²⁰⁴

Davutoğlu, bu jeopolitik özelliklerin Anadolu coğrafyası ile İran’ı stratejik açıdan birbirine bağımlı kıldığını ileri sürmektedir.²⁰⁵ İran, bulunduğu konum itibarıyla Türkiye için Orta Asya’ya karayolu ulaşımı fırsatı sunarken, Türkiye ise İran için Avrupa’ya açılan kapı mesabesinde.²⁰⁶ Bu durumu en net bir şekilde ifade eden Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, 2010 yılında ‘Türk-İran Forumu’nda yaptığı konuşmada, “Biz İran için nasıl Avrupa’ya açılan kapıysak, İran da bizim Asya’ya açılan en önemli kapımızdır” demiştir.²⁰⁷

İki ülke arasında kültürel bağların boyutunu gösteren bir diğer gösterge de karşılıklı turistik ziyaretlerdir. İran’ın eski Ankara Büyükelçisi Bahman Hosseinpour’un verdiği bilgilere göre²⁰⁸ 2009 yılında İran’dan Türkiye’ye 1 milyon 200 000 turist gelmiş ve bir milyar dolardan fazla para harcamışlardır. Buna karşın aynı yıl Türkiye’den İran’a giden turist sayısı ise 22 000 kişi düzeyinde kalmıştır. Büyükelçi aynı röportajda, Türkiye’de 200-250 000 civarında İranlı’nın ikamet ettiğini, bunlarını üç-dört tıp alanında iş yaptığını; büyük çoğunluğunun ise sanayici ve işadamı olduğu bilgisini vermiştir. Ancak tahminlere göre devrimden sonra 600 000 ile 2 milyon arasında İranlı rejim muhalifi Türkiye’ye kaçmıştır.²⁰⁹ Bu kadar yoğun bir nüfusun kısa süre içinde Türkiye’ye akın etmesi her iki ülkeyi de tedirgin etmiştir. Türkiye, gelen kişilerin arasında İranlı ajanların bulunabileceği endişesini taşıırken, İran, bu kişilerin içinde rejim muhaliflerinin varlığından rahatsızlık duymuş ve bunların Türkiye’nin yardımıyla örgütlenerek kendisi için tehdit unsuru olacağından çekinmiştir.²¹⁰ Buna karşın İran’da yaşayan Türk sayısı ise daha fazladır. İran’da bulunan 30 milyona yakın Türk’ün büyük kısmını Azeriler oluşturmaktadır. Türklük, İran’da o kadar önemli bir damardır ki Saray’ın ifadesiyle,

²⁰⁴ Davutoğlu, *a.g.e.*, s.426.

²⁰⁵ Davutoğlu, *a.g.e.*, s.427.

²⁰⁶ Keneş, *a.g.e.*, s.90.

²⁰⁷ “İran Asya’ya çıkan en önemli kapı”

http://www.sabah.com.tr/Gundem/2010/09/16/iran_asyaya_cikan_en_onemli_kapi# Erişim Tarihi: 17.04.2014

²⁰⁸ Kanbolat ve Sinkaya, *a.g.e.*, s.89.

²⁰⁹ Keneş, *a.g.e.*, s.111.

²¹⁰ Sinkaya, *a.g.e.*, s.47.

“Türklerin ve Türk kültürünün en kesif olduğu ülkelerin başında İran gelmektedir.”²¹¹ İran nüfusunun neredeyse yarısını Türkler oluşturmasına rağmen, İran’ın aşırı milliyetçi politikaları neticesinde dil ve tarihlerini öğrenmede çok geri kalmışlardır. Zira İran, Azeri/Türk unsurunu toprak bütünlüğü ve ulusal güvenliği için bir tehdit olarak algılamaktadır. Saray, bu durumu ağır bir şekilde eleştirmektedir. Ona göre, “Bin yıla yakın Türk idaresi altında yaşamının verdiği eziklik yüzünden İranlılar, belki de Türklere en kötü muameleyi yapan milletlerin başında gelmektedir.”²¹²

Türkiye-İran ilişkilerinin, yüzyılın ilk yarısında iki ülke arasında ciddi huzursuzluk kaynağı olan sınır sorununun 1932’de çözüldükten sonra İkinci Dünya Savaşı’na kadar yaşadığı ‘altın çağ’ın²¹³ benzerinin, 2002 sonrası AK Parti iktidarı ile tekrarlandığını söylemek mümkündür. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, İran ile ilişkiler söz konusu olduğunda bulunduğu her platformda iki ülke arasındaki kültür ve medeniyet ortaklığına özellikle vurgu yapmaktadır. Erdoğan, İstanbul’da düzenlenen ‘Türk-İran İş Forumu’nda yaptığı konuşmada şunları söylemiştir:

“Kültür ve medeniyet dünyamızın her alanında ortak değerlerimiz var. Mevlana’dan Hayyam’a, Fuzuli’den Şehriyar’a kadar pek çok isim hem sizlerin hem bizlerin gönül tellerini aynı şekilde titretmiştir. Dünyada nice devirler açılmış, nice çağlar kapanmış, nice çalkantılar olmuş ancak aramızdaki komşuluk münasebetlerimiz, kültürel birlikteliklerimiz, ticari ilişkilerimiz hiçbir zaman sekteye uğramamıştır.”²¹⁴

Görüldüğü üzere, Erdoğan’ın dış politika vizyonunda İran ile ilişkiler özel bir yer tutmaktadır. Erdoğan’ın İran’a yönelik bu yaklaşımı, 2014 yılının Şubat ayında İran’a yaptığı ziyarette sarf ettiği “Kendimiz ikinci evimizde gibi hissediyoruz” ifadesi ile farklı bir boyuta ulaşmıştır.²¹⁵

²¹¹ Saray, *a.g.e.*, s.263.

²¹² Saray, *a.g.e.*, s.263.

²¹³ Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.357.

²¹⁴ “İran Asya’ya çıkan en önemli kapı”

http://www.sabah.com.tr/Gundem/2010/09/16/iran_asyaya_cikan_en_onemli_kapi#Erişim

Tarihi:17.04.2014

²¹⁵ “Erdoğan: Kendimizi ikinci evimizde hissediyoruz” http://www.zaman.com.tr/dunya_erdogan-kendimizi-ikinci-evimizde-hissediyoruz_2196351.html Erişim Tarihi: 17.04.2014

2.1.2. İdeolojik Uyuşmazlık

Türkiye-İran arasındaki ‘ideolojik uyuşmazlığın’ temellerini, Safevî Devleti’nin kurulduğu 1501 yılına kadar götürmek mümkündür. Safevîlerle birlikte geniş halk yığınları sistematik olarak Şiileştirilmiş ve Anadolu’da Türkmenler arasında yaygın olan ‘heterodoks Alevilik’ anlayışı, İran’da ‘Ortodoks On İki İmam Şiiliğine’ dönüşerek yeni bir doktrin olarak kurgulanmıştır. Şiiliğin, bu şekilde doktrine edilmesinin altında yatan en önemli sebeplerden biri, Sünni Osmanlı Halifeliği’ne karşı alternatif bir otorite tesis etmektir. Çalışmanın birinci bölümünde değinildiği gibi, siyasal meşruiyet bağlamında Sünni-Şii ihtilafı arasındaki en önemli fark, ‘devleti kimin yöneteceği ve bu yönetimin meşruluğu’dur. Sünni anlayış, halifelik müessesesinin geçici-dünyevi bir makam olduğunu, dolayısıyla halife olacak kişinin ideal uzlaşma ile seçilen ‘eşitler arasında birinci’ tarafından işletileceğini öne sürer. Din adamı ise ‘müftü’dür, yani hukuk adamıdır. Devlet başkanı neticede bir siyasetçidir ve insanüstü hiçbir özelliği yoktur. Buna karşın Safevîlerle birlikte yaygınlık kazanan Şii siyaset doktrininde ise ‘İmamlık makamı’ geçici-dünyevi olmayıp bizzat Allah tarafından tayin edildiği görüşü vardır.²¹⁶ İmamet, seçimle değil, nübüvvet ve risalet gibi İlahi nassla, yani Allah’ın tayiniyledir. Hilafet de imametın buudu veya fonksiyonlarından biri olarak, yine nassla belirlenir.²¹⁷ İmamları’ aşırı derecede kutsayan bu anlayış, Sünni gelenek ve onun en güçlü damarı olan Osmanlı siyasal erki tarafından şiddetle ret edilmiştir. Saray, İran’ın Şii inancının en büyük rakibinin Sünni Müslümanlar olduğu fikrinden hareketle, İslam âleminin büyük çoğunluğunun Sünni olması ve Türklerin 1517 yılından beri Hilafet makamına sahip lider ülke konumunda olmaları nedeniyle İran’ın son derece rahatsız olduğunu aktarmaktadır.²¹⁸ Bu bağlamda tarihsel süreç içinde Türkiye-İran münasebetlerinin dini/teolojik anlamda en büyük kırılmayı, bu dönemde yaşadığı ve bu durumun uzun asırlar boyunca devam ettiğini söylenebilir.

²¹⁶ Akyol, **Osmanlı’da ve İran’da..**, s.114.

²¹⁷ Ali Ünal, (2007). **Din Etrafında**, İzmir, Yeni Akademi Yayınları, s.205.

²¹⁸ Saray, *a.g.e.*, s.169.

Sünni-Şii bölünmesine rağmen her iki devletin de dini farklılıkları görmezden gelmeyi büyük ölçüde başardığını ileri sürenler de olmuştur. Fuller'e göre²¹⁹, özellikle Osmanlı'nın son dönemlerinde bu durum daha da belirginleşmiştir. Örneğin Sultan II. Abdülhamid, Avrupa'nın emperyal meydan okumaları karşısında bütün Müslümanları birleştirmeyi amaçlayan Pan-İslamcı politikalarına İran'ın desteğini 'kolayca' isteyebilmiştir. Fuller, Osmanlı yöneticilerinin, Sünni-Şii farklılıklarının teolojik açıdan marjinal olduğunu düşündüklerini, jeopolitik menfaatleri ise daha önemli gördüklerini belirtmiştir. Saray ise 'her iki devletin de dini farklılıkları görmezden gelmeyi büyük ölçüde başardığı' fikrinde değildir.²²⁰ Ona göre, Pan-İslamizm fikrinden, Rusya, Fransa ve İngiltere gibi devletlerin yanı sıra İran da hoşnut olmamıştır. Müslüman bir ülke olmasına ve o dönemde Safeviler devrindeki gibi 'militanlaşmış bir Şii' anlayışından –görece- uzaklaşmasına rağmen, İran, İslam birliği fikrine şiddetle karşı çıkmıştır. Bunun bazı sebepleri olmakla birlikte en göze çarpanı İran'ın, böyle bir İslam birliği içinde erimekten ve milli kimliklerini kaybedip Sünni dünya içinde asimile olmaktan korkmasıdır.

Öte yandan 1979 Devrimi sonrasında ise iki ülke arasındaki ideolojik uyuşmazlıklar farklı bir düzleme taşınmıştır. Geçmişte olduğu gibi İran'ın Şii siyasal erkinin karşısında, tamamı ile Sünni/dini karakterde bir Türk idaresi yoktur. Devrim sonrası 'mollaların' siyasal idareyi ele geçirdiği İran'ın karşısında, 1923 yılında cumhuriyet rejimini ilan etmiş, bir yıl sonra Halifelik makamını kaldırmış, laikleşmiş ve yüzünü her yönü ile Batıya dönmüş bir Türkiye vardır. Üstelik Osmanlı Devleti'nin sinesinden çıktığın kabullenen ancak arada kökten bir kopuş olduğunu ileri süren ve geçmişe yönelik 'redd-i miras' anlayışında olan Kemalist elit zümre,²²¹ ülke siyasetindeki seçkinci ve belirleyici konumunu hâlâ devam ettirmektedir. Esasen, benzer durum aynı yıllarda İran için de söz konusuydu. Rıza Şah idaresindeki İran da Türkiye'dekine benzer bir şekilde geniş kapsamlı reformlar yapmış ve Batılılaşma politikaları çerçevesinde sıkı bir laikleşme programı benimsemişti. Bunun sonucu olarak her iki ülkede de 'İslam' kamusal hayattan

²¹⁹ Fuller, *a.g.e.*, s.202.

²²⁰ Saray, *a.g.e.*, s.98.

²²¹ Taner Timur, (2003). "Osmanlı Mirası", der. İrvın C. Schick, E. Ahmet Tonak, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, 4. bs. İstanbul, Belge Yayınları, s.14.

tedrici olarak izole edilerek keskin bir şekilde aşağı çekilmiştir.²²² Aslında devrim sonrasında, iki ülke arasında keskin bir şekilde gün yüzüne çıkan ideolojik çatışma, ‘Şii İran’ ile ‘Sünni Türkiye’ arasında değil, ‘fundamentalist İran’ ve ‘seküler Türkiye’ arasındadır.²²³

Ayetullah Humeyni, Kemalist rejimin halifeliği kaldırmasını ve laikleşme politikalarını devam ettirerek ‘emperyalist Batı’ ile sıkı ilişkiler içinde olmasını sert bir şekilde eleştirmiş ve bunu ‘İslam’a karşı bir vefasızlık’ olarak değerlendirmiştir. 1979 sonrasında dış politikasını çevre ülkelere ‘devrim ihraç etme’ ideali üzerine bina eden Humeyni, Türkiye Cumhuriyetini hedef alan sözlerini açıkça dile getirmekten çekinmemiştir. Humeyni, laik Türkiye Cumhuriyeti’nin İslam Birliği’ne sırtını döndüğünü, kendisinin bu ideali gerçekleştirme amacıyla olduğunu ifade etmiştir.²²⁴ Humeyni, Türkiye aleyhindeki sözlerini daha da ileri götürerek, 1986 yılının Ağustos ayı başında yaptığı bir konuşmada ‘Allah ve Peygamberin emirleri dururken Türkiye’de Atatürk’ün emirlerine itaat edildiğini’ ileri sürmüştür. İran’ın dini bayramı dolayısıyla ülkenin üst düzey yöneticilerini kabul ettiği törende bir konuşma yapan Humeyni, İslam düşmanlarına çatmış, bunlara arasında Atatürk’ün de bulunduğunu öne sürmüştür. İran radyosunda yayınlanan konuşmasında, Atatürk’ü din düşmanlığı ile suçlayarak şunları söylemiştir: “Peygamber, İslam’ın hükümlerini mahveden Atatürk’e itaat edin diye hükümler gönderebilir mi? Hangi akliselim sahibi bunu kabul edebilir ki, Allah u Teâla bir yandan namaz kılın derken, namaz kılmayın diyen Atatürk’e itaat edin diye hüküm göndersin.”²²⁵ Humeyni’nin bu açıklamaları Türk resmi makamları tarafından tepkiyle karşılanmış ve dönemin Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu Tahran’a giderek bu açıklamaların Türkiye-İran dostluğuna yakışmadığını ve her iki ülke idarecilerinin birbirlerinin içişlerine karışmamaları gerektiğini hatırlatmıştır.²²⁶ Bu dönemde Türkiye-İran arasında ilişkiler karşılıklı basın kampanyaları ile daha da gerginleşmiştir. Humeyni’nin Atatürk aleyhine yaptığı konuşmadan bir yıl sonra Türkiye’ye ziyarete gelen İran

²²² Fuller, *a.g.e.*, s.202.

²²³ Sinkaya, *a.g.e.*, s.47.

²²⁴ Turgut Tülümen, (1998). **İran Devrim Hatıraları**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, s.90.

²²⁵ “İran, İçişlerimize Karışamaz”, *Milliyet*, 27 Ağustos 1986, s.11.

²²⁶ Saray, *a.g.e.*, s.167.

Başbakanı Mir Hüseyin Musavi, ziyaret öncesi Tahran’da gazeteci Mehmet Ali Birand’a özel açıklamalarda bulunmuştur. Musevi, Atatürk’e İran basınından hiçbir ‘müstehten saldırı’ gelmediğini, yapılanların fikir düşeyinde eleştiriler olduğunu belirterek şunları söylemiştir: “Biz Türkiye’nin içişlerine karışmıyoruz. Sadece kendi görüşlerimizi, ideolojimizi bütün dünyaya olduğu gibi size de açıklıyoruz.”²²⁷

Devrim sonrası iki ülke arasındaki ‘ideolojik gerginlik’ basın yoluyla da dile getirilmiştir. Bu yıllarda tartışmalar daha çok ‘Atatürk’, ‘Humeyni’, ‘Anıtkabir’, ‘başörtüsü’, ‘laiklik’ gibi kavramlar üzerinde yoğunlaşmıştır.²²⁸ Türk basınında İran’daki rejim ‘irtica yuvası’ olarak nitelendirilirken, İran basını Türkiye’yi ‘şeytanın uşağı’ olarak suçlamaktaydı.²²⁹ Humeyni’nin Atatürk aleyhindeki sözleri kendisinden sonraki siyasi elitlerce de benimsenmiş ve Ankara’ya gelen İranlı yöneticiler, Türkiye’deki resmi protokol kuralları çerçevesinde uygulanan Anıtkabir ziyaretini yapmamışlardır. 1980’lerin sonunda Türkiye’deki başörtüsü yasağı da İranlı yöneticilerin eleştirilerine hedef olmuştur. Türkiye’de başlayan protesto eylemleri İran’da da büyük yankı bulmuş, İranlı kadınlar yükseköğrenim hakları ellerinden alınan Türkiye’deki başörtülü genç kızları desteklemek için sokaklara dökülmüştür. İranlı yetkililerin başörtüsü yasağını kınayan açıklamalar yapması iki ülke ilişkilerini gerginleştirmiş ve her iki taraf da karşılıklı olarak büyükelçilerini istişareler için geri çağırmışlardır.²³⁰

Türkiye-İran ilişkilerinde yakın tarihteki en önemli gerginliklerinden biri de İran’ın Ankara Büyükelçisi Bagheri’nin, Ankara Sincan’da düzenlenen Kudüs gecesinde sarf ettiği sözler oldu. Bagheri’nin, Türkiye’nin İsrail ile kurduğu ilişkileri sert bir şekilde eleştirmesi ilişkileri kopma noktasına getirdi.²³¹ Konuşmadan sonra İran’a gizlice bir mesaj gönderen Türk Dışişleri Bakanlığı, Büyükelçi Bagheri’nin

²²⁷ “Atatürk’ü Eleştirebiliriz”, *Milliyet*, 14 Haziran 1987, s.6.

²²⁸ Keneş, a.g.e., s.106.

²²⁹ Atay Akdevelioğlu, Ömer Kürkçüoğlu, (2006) “İran’la İlişkiler (1980-2001)”, ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, II.Cilt, 9.bs., İstanbul, İletişim Yayınları s.153.

²³⁰ Keneş, a.g.e., s.106.

²³¹ Mehmet Tan, Pelin Aliyev, (2013). “2002 Sonrasında Türk Dış Politikası Bağlamında Türkiye İran İlişkilerinin Değerlendirilmesi”, ed. Ahmet Hamdi Aydın vd., **II. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu Yönetim-Ticaret-Siyaset Bildiriler Kitabı**, KSÜ Basımevi, s.105.

‘persona non grata’ olmasını istemediklerini söyleyerek elçinin Tahran tarafından geri çevrilmesini talep etti. Büyükelçi’nin sınır dışı edilmesi durumunda, Türkiye’nin Tahran Büyükelçisi Osman Korutürk’ün de misilleme olarak sınır dışı edilmesini beraberinde değerlendiren Dışişleri Bakanlığı, böyle bir sonucun Türk-İran ekonomik ilişkilerine büyük bir darbe vuracağını düşündü.²³² Ancak, ortamın iyice gerilmesi üzerine her iki tarafta büyükelçilerini karşılıklı olarak geri çekti.

Humeyni sonrası Türkiye-İran ilişkilerini incelerken, asırlardan beri iki kadim ülke arasında var olan ancak zaman zaman etkisizleşip kim dönemlerde iyice alevlenen ‘ideolojik uyuşmazlık’ olgusunun, devriminin ilk 20 yılında tekrar kızıştığını söyleyebiliriz. Bu durumun ortaya çıkmasında hiç kuşkusuz Türkiye’nin kendi iç siyasetine özgü rejim tartışmalarının da payı da vardır. Kemalist rejimin en keskin savunucusu olan askerinin, uzun yıllar Türk siyasetini vesayet altına alması ve dış politika paradigmalarının bu doğrultuda belirmesi, İran ile ilişkiler söz konusu olduğunda daha da belirginleşmiştir. Ancak 2002 yılında iktidara gelen AK Parti hükümetinin yönetimde kaldığı 10 yılı aşkın zaman zarfında her iki ülkenin de ideolojiden kaynaklanan anlaşmazlıklarını büyük ölçüde bertaraf ettiğini ve ülkelerin iç işlerini ilgilendiren konulara ilişkin daha hassas bir tavır takındıklarını söylemek mümkündür.

2.1.3. Ekonomik Açıdan ‘Karşılıklı Bağımlılık’

İslam devrimini izleyen 20 yıl boyunca hemen hemen hiç yabancı sermaye alamayan İran için²³³ Türkiye, önemli bir çıkış kapısı olmuştur. İki ülke arasındaki ticari ilişkiler devrim sonrasında olumlu seyretmiş, 90’larda artış göstermiş, 2002 sonrasında ise büyük bir ivme kazanmıştır. Türkiye’nin İran ile 1996 yılında 1 milyar dolar seviyesinde olan dış ticaret hacmi, 2008 sonrasında 10 milyar doların üstüne

²³² “İran’a Bagheri’yi Çek Dedik”,(09.02.1997) <http://arsiv.sabah.com.tr/1997/02/09/f03.html> Erişim Tarihi: 19.04.2014

²³³ “Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı İhracat Bilgi Platformu- İran” <http://www.ibp.gov.tr/pg/section-pg-ulke.cfm?id=E843AC8E4B> Erişim Tarihi: 18.04.2014

çıkmiştir.²³⁴ 2009 yılında küresel ekonomik krizin etkisiyle iki ülke arasındaki ticaret hacmi yaklaşık yüzde 47 civarında düşerek, 5,43 milyar dolara gerilemiştir. 2012 yılında ise bir önceki yıla göre yüzde 96'lık bir artış gösteren Türk-İran ticari ilişkileri 10,69 milyar dolarlık bir hacme ulaşırken, bu miktarın 3,04 milyar doları Türkiye'nin ihracatı, 7,64 milyar doları ise ithalatı şeklinde gerçekleşmiştir.²³⁵(Tablo-1) 2010 yılında Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu'nun (DEİK) düzenlediği Türk-İran İş Forumu'nda konuşan Başbakan Erdoğan, iki ülke arasındaki ticaret hacminin 30 milyar dolar seviyesi çıkması yönünde hedefleri olduğunu ifade etmiştir.²³⁶

Türk-İran ilişkilerinde geçmişten bugüne birçok çatışma yaşanmasına ve ideolojik uyuşmazlık bulunmasına rağmen, ekonomik ilişkilerinin bu kadar iyi performans göstermesinin çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Her şeyden önce her iki ülke de ticari münasebetler söz konusu olduğunda, oldukça pragmatist davranarak aralarındaki muhtelif problemleri görmezden gelmeyi başarabilmektedir. Türkiye, İran için bir geçiş noktasıdır. Özellikle devrim sonrasında İran'ın ilk yıllarda Irak ile yaptığı savaş esnasında ihtiyaç duyduğu her türlü lojistiğin transfer üssü Türkiye olmuştur. İran, Türkiye kapısının kapanmasının kendisi için yıkıcı sonuçlar doğurabileceğini hesap etmiştir. Ayrıca, ABD ve Batıyla siyasi diyalogu kesmiş bir ülke olan İran, Türkiye üzerinden bu türden bir iletişim sağlamayı pragmatik bir gereklilik olarak görmüş ve bu ilişkiyi kesin bir şekilde sonlandırmayı hiçbir zaman için istememiştir.²³⁷

²³⁴ “Yıllara göre ihracat rakamları”, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1545
Erişim Tarihi: 18.04.2014

²³⁵ Keneş, *a.g.e.*, s.223.

²³⁶ “İran Asya'ya çıkan en önemli kapı”

http://www.sabah.com.tr/Gundem/2010/09/16/iran_asyaya_cikan_en_onemli_kapi# Erişim Tarihi: 17.04.2014

²³⁷ Ünal Gündoğan, (2011). “1979 İran İslam Devrimi'nin Ortadoğu Dengelerine Etkisi”, *Ortadoğu Analiz*, cilt III, sayı 30, s.69.

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticari Hacim	Açık
2000	235785	815730	1051515	579945
2001	360536	839800	1200336	479264
2002	333962	920972	1254934	587010
2003	533786	1860683	2394469	1326897
2004	813031	1862059	2775090	1149027
2005	912940	3469706	4382646	2556709
2006	1066932	5626610	6693512	4559709
2007	1441190	6615394	8056584	5174204
2008	2029760	8199689	10229449	6169929
2009	2024778	3402103	5426881	1377325
2010	3042957	7644782	10687739	4601825
2011	3590410	12461359	16051769	8870949
2012	9992688	11964613	21957301	1972000
2013*	3673426	8793529	12466955	5120103

Tablo-1 Türkiye-İran dış ticaret verileri.²³⁸

Türkiye-İran ticari ilişkilerinin, 2002 sonrasında deyim yerindeyse ‘patlama’ yapmasının bir diğer nedeni de önceleri Başbakan’ın danışmanlığını yapan daha sonra ise Dışişleri Bakanlığı koltuğuna oturan Ahmet Davutoğlu’nun yürüttüğü ‘ritmik diplomasi’ anlayışıdır. Davutoğlu’nun, bakanlık görevine atandıktan sonra yaptığı konuşmadaki “Komşular arası sıfır problem ilişkisini, maksimum çıkar ilişkisine dönüştürme gayreti içinde olmalıyız” şeklindeki ifadelerinin pratiğe döküldüğü en iyi alanın Türkiye-İran ilişkileri olduğu söylemek mümkündür.²³⁹ Türk dış politikasına yeni bir vizyon çizen Davutoğlu, Türkiye’nin uluslararası sistemdeki yeri tanımlanırken kullanılan ‘köprü olma’ rolünü revize ederek ‘Türkiye köprü değil merkez ülke olmalıdır’ demiştir.²⁴⁰ Bu açıdan Türkiye’nin Orta Doğu politikasındaki paradigma değişikliğine dikkat çeken Zengin, Davutoğlu’nun benimsediği yeni diplomasi anlayışı için şu tespitte bulunmuştur: “Her türlü tecrit uygulamasına karşı çıkıp ülkeler ve bölgeler arasında karşılıklı ekonomik bağımlılık oluşturmak, devlet ya da devlet dışı bütün bölgesel aktörlerle diyalogu hiçbir koşulda kesmemek,

²³⁸ “İstanbul Ticaret Odası verileri”, Grafik: <http://cdncms.zaman.com.tr//2013/12/21/grafikbuyuk.jpg>
Erişim Tarihi: 19.04.2014

²³⁹ Kemal İnat, (2009). “Türkiye’nin Son Dönem İran Politikası: Barış ve Kalkınma İçin Karşılıklı Bağımlılık”, *Ortadoğu Analiz*, cilt I, sayı 10, s.9

²⁴⁰ ‘Türkiye merkez ülke olmalı’ (26.02.2004) <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=107581>
Erişim Tarihi: 19.04.2014

bölgedeki çok kültürlü dokuyu korumak, dolayısıyla etnik ve dini çeşitliliğe sahip çıkmak.”²⁴¹ Davutoğlu’nun, Türkiye’nin gerek komşularıyla gerekse bölgedeki diğer ülkelerle özellikle ekonomik işbirliğinin geliştirmesine yönelik yürüttüğü diplomasi anlayışının altında yatan anahtar kavram ‘karşılıklı bağımlılıktır.’ Bu açıdan bölgenin iki büyük ve köklü devleti olan Türkiye ve İran’ın aralarındaki ilişkiyi son dönemde ‘çatışma’ merkezli değil, karşılıklı bağımlılık esasına göre maksimum çıkara dönüştürme gayretinde olduklarını söylenebilir.²⁴²

Türkiye-İran ticari ilişkilerinde önemli bir konu da petrol ve doğalgaz meselesidir. Enerji açısından dışa bağımlı olan Türkiye, petrol ve doğalgaz ihtiyacının büyük kısmını İran’dan karşılamaktadır. Türkiye, doğalgazının²⁴³ beşte birini ve petrolün üçte birini İran’dan ithal etmektedir.²⁴⁴ Bu nedenle iki ülke arasındaki ticaret dengesi İran lehinedir. Enerji ithalatında büyük çapta İran’a güvenen Türkiye, uzun süredir ticaret dengesindeki bu açığı kapatmak için İran piyasasına daha fazla girmeye çalışmaktadır.²⁴⁵ İki ülke arasındaki ticarete, Türkiye aleyhine olan bu dengesizlik İranlı turistlerin Türkiye ziyaretleriyle nispeten dengelenmiştir. 2008 yılında 1 milyon İranlı Türkiye’yi ziyaret etmiş ve İran Ticaret Bakanı Mesud Mir Kazımi’nin aktardığına göre İranlı turistler Türkiye’de 3 milyon dolar harcamıştır. 2009 yılında ise İranlı turist sayısı yüzde 22 oranında artmıştır. İran, Türkiye’ye en çok turist gönderen beş ülkeden birisidir. Aynı yıl Türkiye’den İran’a giden turist sayısı 22 bin dolaylarında kalmıştır.²⁴⁶

²⁴¹ Gürkan Zengin, (2010). **Hoca: Türk Dış Politikasında ‘Davutoğlu Etkisi’**, İstanbul, İnkılap Yayınları, s.90.

²⁴² İnat, *a.g.e.*, s.10.

²⁴³ Türkiye, en pahalı doğalgazı İran’dan almaktadır. Türkiye, Aralık 2013 tarihinde, bin metreküp doğalgaz için İran’a yaklaşık 490 dolar ödedi. Aynı miktar gaz için Rusya’ya yaklaşık 425 dolar, Azerbaycan’a ise 335 dolar ödeme yapıldı. Türkiye’nin talebine rağmen İran, doğalgaza indirim yapmadı. İsmail Altunsoy, “Faturaları pahalı İran gazı şişiriyor”, *Zaman*, 23 Ocak 2014, s.7

²⁴⁴ Türkiye’nin ithal ettiği doğalgaz fiyatlarındaki farklılıklar, Türkiye ve İran’ın 1996 tarihli doğalgaz tedariki anlaşmasından kaynaklanmaktadır. Yapılan 25 yıllık anlaşma, İran’ın Türkiye’ye senede 10 milyar metreküp doğalgaz vermesini öngörmekteydi. Fakat Türkiye bundan çok daha azını ithal etmektedir. Kararlaştırılan toplamın yüzde 87’sinden daha azını almasına rağmen ‘ya al ya da öde’ maddesi yüzünden Türkiye yine de önceden kararlaştırılmış doğalgazın parasını ödemek zorundadır. Aaron Stein, (2012). “Türkiye ve İran’ın Karmaşık İlişkisi”, *Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi (EDAM) Tartışma Kağıdı/3*, s.6

²⁴⁵ Stein, *a.g.e.*, s.2.

²⁴⁶ Keneş, *a.g.e.*, s.224.

Türk iş adamları açısından, İran'la ticaret yapmayı zorlaştıran bazı durumlar da söz konusudur. Birçok İran bankasının, ABD ve AB yaptırımları kapsamına alınmış olması bu nedenlerin başında gelmektedir. ABD ve AB'nin cezalandırmasından çekinen Türk bankaları İranlı bankalarla iş yapmaktan kaçınmaktadır. Bu nedenle son zamanlarda iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerde, bankaların yerini kuyumcu ve döviz büroları almaya başlamıştır. İşadamlarının çoğu hem Türkiye'de hem de İran'daki anlaşmalı kuyumcu ve döviz büroları aracılığıyla ödemelerini ve tahsilatlarını yapmaktadırlar.²⁴⁷ Burada belirtmekte fayda görülen bir diğer husus da İran'la yapılan dış ticaretin niteliğinin ve karşılıklı ödeme şekillerinin değişime uğramış olmasıdır. ABD ve AB'nin 2010 yılında İran'a ticaret ambargosu uygulamaya başlamasından iki yıl sonra, uluslararası döviz transfer sistemi olan Swift üzerinden İran'a ya da İran'dan diğer ülkelere para transferi yapmak olanaksız hale geldi. Uluslararası düzeyde para transferi yasağı, Türkiye gibi İran'dan yüksek seviyede enerji ithal eden ülkeleri zor durumda bıraktı. Türkiye, bunun yolunu ABD'de şubesi bulunmayan Halkbank'ta döviz ve TL hesabı açarak gidermeye çalıştı. İran ise Türkiye'ye sattığı enerjinin bedelini bu bankada mevduat hesabı olarak tuttu. İran, hesabındaki TL ve dolarları altına çevirip ülkesine taşımaya başlamaya başladı. Türkiye, bu yolla enerji ithalatını altınla ödemeye başladı. ABD ise bu altın transferini engellemek için 2012 Temmuz'undan itibaren İran'a altın ihracatını yasakladı.²⁴⁸ Yasakla birlikte Türkiye'nin İran'a olan altın ihracatı, 6 milyon 528 bin dolardan 1 milyon 661 bin dolara düştü. Ancak bu yasaktan beş ay sonra açıklama yapan Ekonomi Bakanı Zafer Çağlayan, ABD'nin İran'a uyguladığı altın ihracatı yasağını Türkiye için yeniden başlayacağını duyurdu.²⁴⁹

Türkiye'nin İran'a olan altın ihracatının yanı sıra ticari ilişkilerde dikkat çeken bir diğer nokta da son dönemde Türkiye'deki İranlı şirket sayısının büyük ölçüde artmasıdır. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) kayıtlarına göre,

²⁴⁷ Bayram Sinkaya, (2011). "Türkiye-İran İlişkileri ve Cumhurbaşkanı Gül'ün Ziyareti", *Ortadoğu Analiz*, cilt III, sayı 27, s.27.

²⁴⁸ Uğur Gürses, 'İran-Altın-Halkbank ücreti', *Radikal*, 19 Aralık 2013, s.14.

²⁴⁹ Bakan Çağlayan, konuşmasında 'Ambargolar nedeniyle İran'da haksız gerekçelerle önümüze konulan altın ticareti yeniden başlayacak. Altın ve kıymetli madenler başta olmak üzere İran'a yeniden altın sevk edilebilir' demiştir. "İran'a Altın Ticareti Yeniden Başlıyor" http://www.zaman.com.tr/ekonomi_irana-altin-ticareti-yeniden-basliyor_2172625.html Erişim Tarihi: 19.04.104

Kasım 2013 itibarıyla son 7 yılda 2 bin 550 İran sermayeli şirket kuruldu. 2006 ile 2009 arasındaki 3 yılda Türkiye’de toplam 419 İran menşeli şirket kurulmuştu. Özellikle İran’a ABD tarafından yaptırım kararının alındığı 2010’dan sonra Türkiye’de kurulan İranlı şirket sayısında patlama yaşandı. Türkiye, bu açıdan İranlı şirketler için önemli bir çıkış kapısı oldu. TOBB kayıtlarına göre, 2010’da kurulan İranlı şirket sayısı önceki üç yıl toplamını yakaladı ve 418 olarak gerçekleşti. İranlı yatırımcıların Türkiye’ye yönelmesinin en önemli sebebinin İran’ın nükleer programı nedeniyle Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin aldığı ambargo kararı olduğunu söylemek mümkündür. 2010’da İran’a ihracat yapan birçok işletme artık Türkiye’de şirket kurarak İranlı firmalar aracılığı ile mal satmaktadır. Şirket kurulumundaki ani yükseliş sonraki yıllarda da sürdü. 2011’de kurulan İran sermayeli şirket sayısı 665 olurken 2012’de bu rakam 781’e yükseldi. 2013 Ocak-Kasım arasında kurulan şirket sayısı ise 267 olarak gerçekleşti.²⁵⁰

Öte yandan İran, nükleer çalışmaları nedeniyle BM, AB ve ABD’den kendisine yönelik olarak alınan ambargo ve yaptırım kararları ile uluslararası camiadan izole edilme tehlikesi ile karşı karşıyadır. 1996 yılından beri Tahran’ın her seferinde daha da ağırlaşan beş uluslararası yaptırıma maruz kalması, İran’daki enerji sektörünün gelişmesini sekteye uğratmıştır. Buna karşın İran, bölgesel işbirliği politikalarını devreye sokarak bu izolasyonu kırma çabası içine girmiştir. Bu bağlamda İran, 2007-2011 yılları arasında 25 ülke ile ekonomi ve enerji alanında ön anlaşmalar imzalayarak büyük fırsatlar barındıran ülke imajı oluşturmaya çalışmıştır. Karaçin’in aktardığına göre,²⁵¹ 2015’e kadar enerji sektörüne 200 milyar dolar yatırım yapmayı hedefleyen İran, büyük vaatlerle imzaladığı bu ön anlaşmaların pek çoğunda somut ilerleme kaydedemedi. İran, 2007 yılında Türkiye ile imzaladığı Güney Pars doğalgaz sahasının işletilmesi için imzalanan iyi niyet anlaşması²⁵², İran Anayasası’ndaki kısıtlayıcı hükümler nedeniyle bir türlü hayata geçirilememiştir.

²⁵⁰ “Türkiye’de kurulan İranlı şirket sayısı patladı”, 21.12.2013

http://www.zaman.com.tr/ekonomi_turkiyede-kurulan-iranli-sirket-sayisi-patladi_2186634.html

Erişim Tarihi: 19.04.2014

²⁵¹ Betül Buke Karaçin, (2011), “Yalnızlık ve Pragmatizm Kışkırtıcısında Sıkışan İran”, *Analist*, sayı 8, s.46.

²⁵² Türkiye bu ön anlaşmadan bir yıl sonra İran’la 17 Kasım 2008 tarihinde doğalgaz işbirliği konusunda bir mutabakat zaptı imzalamıştır. Buna göre, Türkiye, İran’ın Güney Pars doğalgaz

2.1.4. Sınır Sorunları ve Güvenlik Kaygıları

Türkiye’de cumhuriyetin ilanından, İran’da ise Rıza Pehlevi’nin iktidarı ele geçirmesinden sonra, iki ülke arasındaki en önemli problemler sınır ihtilafı olmuştur. Esasen, Osmanlı, Safevi ve Kaçarlar zamanında olduğu gibi, modern Türkiye ve İran arasındaki sınırlar, 1932 yılında yapılan küçük değişiklikler dışında, 1639 yılında imzalanan Kasr-ı Şirin Anlaşması’ndan beri aynıdır.²⁵³ Ancak modern dönemde Türk-İran ilişkilerinin ilk on yılına damgasını vuran sınır sorununun temelini, sınırın her iki tarafında da dağınık bir şekilde yaşayan ve feodal geleneklerini devam ettiren Kürt aşiretleri oluşturmaktaydı. Kürtler, asırlardan bu yana büyük ölçüde aşiret yapılarını korumuşlardır. Bu durum Kürt kimliğinin korunması açısından bir avantaj olarak görülse de, Kürtlerin uluslaşma süreci için bir dezavantaj olarak kabul edilmektedir.²⁵⁴ Kürtler, 1821’den bu yana İran ve Türkler arasındaki çatışmalarda, bölgesel üstünlüğe göre sınırın bir o yanına bir bu yanına gidip geliyorlardı.²⁵⁵ Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin bölgedeki hâkimiyetini tanımayan Kürt aşiretleri, kendilerini her iki devletten de bağımsız olarak hissediyor ve sınırın bir tarafında eylemde bulunduktan sonra diğer tarafa kolayca kaçabiliyor ve güvenlik güçlerinin takibinden kurtulabiliyorlardı. Bu durum, Türkiye-İran ilişkilerinde gerginliğe sebebiyet veriyor ve sınırlarda sıcak çatışmalar dahi yaşanabiliyordu.²⁵⁶ Türk birlikleri karşısında tutunamayan isyancılar, Ağrı Dağı’nın

havasındaki 22, 23 ve 24. fazların işletim hakkını elde etmiştir. Buradan çıkarılacak günlük 46 milyon metreküp gazın yarısını Türkiye alacak, diğer yarısı ise İran’a kalacaktı. Bu doğalgaz havzasının bulunduğu bölgedeki İran’ın Asuluye şehrinde Türkiye sınırına kadar uzanacak 1850 km uzunluğundaki yeni bir boru hattıyla Avrupa’ya taşınması düşünülmekteydi. Boru hattının inşasını ise Türkiye ve İran ortaklaşa yapacaktı. Ancak Türkiye için önemli avantajlar içeren bu anlaşma, İran tarafının yaklaşımı nedeniyle hayata geçirilmedi. İnat, *a.g.e.*, s.14-15.

²⁵³ Robert Olson, (2010). **Kürt Meselesi ve Türkiye İran İlişkileri**, çev. Hikmet İlhan, İstanbul, Avesta Yayınları, s.38.

²⁵⁴ Attar, *a.g.e.*, s.182.

²⁵⁵ Graham E. Fuller, (1995). “Orta Asya’da İki Rakip: İran ve Türkiye”, *Strateji*, cilt V, sayı 1, s.176.

²⁵⁶ Her iki ülke için de önemli bir sorun olan Kürt aşiretlerinin bu tutumu Simko Ağa isyanı ile doruğa çıktı. Ermenilere karşı ayaklandığı için Kazım Karabekir Paşa tarafından desteklenen Simko Ağa, bir müddet sonra bölgenin kontrolünü ele geçirdi. Türkiye’nin desteğini çekmesi üzerine isyan, İran tarafından 1922 yılında bastırıldı. Melek Fırat, (2006) “İran’la İlişkiler (1919-1980)” ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, I.Cilt, 12.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, s.206. İsyanın İran ordusu tarafından bastırılmasından ve Simko Ağa’nın İran topraklarından kaçmak zorunda kalmasından sonra bile, bölgede önemli bir aktör olarak kaldı ve hem Türkiye hem de İngiltere onu, Musul’un statüsüyle ilgili çalışmada kendi çıkarları için kullanmaya çalıştı. Martin Van Bruinessen, (2010). “20. Yüzyılın Başında Türk-İran Sınırlarında Bir Kürt Müttegallibe: Simko İsmail Ağa”, ed. Touraj Atabakı, **İran ve I. Dünya Savaşı: Büyük**

Sovyet Rusya (şimdiki Ermenistan) tarafına ve İran topraklarına kaçarak ‘kontrolü güç bir problem’ oluyorlardı. Türkiye, İran’a baskı yaparak bu isyancılara yardım etmemesini istedi. Neticede her iki taraf 22 Nisan 1926 yılında ‘Türkiye-İran Dostluk ve Güvenlik Anlaşması’nı imzaladı.²⁵⁷ Anlaşmaya rağmen sınırdaki Kürt aşiretlerinin yarattığı sorun, İran’ın aşiretlere karşı izlediği ılımlı tutum nedeniyle çözülemedi. Sınırdaki güvenlik sorunu, 1926-1930 yılları arasında üç kere tekrar eden ‘Ağrı İsyanları’²⁵⁸ ile krize dönüştü. İki ülke arasında sınır sorunlarının çözülmesi ve hukuksal alanda işbirliği yapılması amacıyla 22 Ocak 1932’de Tahran’da bir anlaşma daha imzaladı. İki yıl sonra arazi üzerindeki sınır tespiti bitirildi ve nihayet 27 Mayıs 1937 yılında imzalanan anlaşma ile sınırlara günümüzdeki biçimi verildi. Böylelikle Kürt aşiretlerinin oluşturduğu sınır problemi ortadan kalkmış oldu.²⁵⁹

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki sınır ihtilafı çözüme kavuştuktan sonra Türkiye ve İran, Afganistan ve Irak’ın da dâhil olduğu Sadabad Paktı’nı 8 Temmuz 1937 tarihinde imzaladı. Esas itibarıyla bir saldırmazlık ve dostluk anlaşmasını öngören paktın en önemli amacı, bu dört ülkenin, ‘sınır sorunlarının kalıcı bir şekilde çözülmesi’ yönündeki istekleriydi. Pakt, İkinci Dünya Savaşı’nın patlak vermesiyle ‘tozlu raflara kaldırıldı’ ve fiilen son buldu. 1979 Devrimi’nden sonra İran’ın söz konusu paktı fesh ettiğini ima eden açıklamasına kadar hukuki varlığını sürdürdü.²⁶⁰ 1955 yılında ise Türkiye’nin Irak’la imzaladığı dostluk ve savunma amaçlı ‘Bağdat Paktı’na daha sonra İngiltere, Pakistan ve İran dâhil oldu. Bağdat Paktı’nın birkaç yıl sonra fesh edilmesi üzerine Türkiye, İran ve Pakistan 18 Ağustos 1959 CENTO’yu

Güçlerin Savaş Alanı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s.71. Öte yandan Simko Ağa’nın başlattığı isyanın ‘milliyetçi’ olup olmadığı tartışmalı bir konudur. İsyanı, ‘bağımsız Kürdistan’ın kurulması için Kürtlerin başlattığı ilk büyük ayaklanma’ olarak değerlendirenler olduğu gibi, ayaklanmanın tamamen ‘aşiretsel ve otonomist’ olduğunu düşüneneler de vardır. Olson, *a.g.e.*, s.44.

²⁵⁷ Saray, *a.g.e.*, s.119.

²⁵⁸ Şeyh Said ayaklanmasından kaçan Kürtler, Ağrı dağının sap bölgelerine sığınıp, zamanla yeniden örgütlendiler ve üç kere isyan kalkışmasında bulundular. İlk iki isyanda, isyancıların, Ağrı Dağı’ndan İran sınırına kolayca kaçması yüzünden ayaklanmalar kesin olarak bastırılmadı. 1930 yılındaki üçüncü isyanda ise Türk birlikleri İran içine kaydırıldı ve Küçük Ağrı Dağı bütünüyle çevrilerek isyan bastırıldı. İran, Türkiye’nin kendi sınırlarındaki Küçük Ağrı Dağı’nı fiilen işgal etmesine ise müdahalede bulunamadı. Atay Akdevelioğlu, (2006). “Ağrı İsyanları Kutusu”, ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, 1.Cilt, 12.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, s.362.

²⁵⁹ Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.361-363

²⁶⁰ Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.365-369

(Merkezi Anlaşmalar Örgütü) kurdu. Bu üç ülke CENTO'nun kurulmasından sonra ise 1964 yılında RCD'yi (Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Örgütü) hayata geçirdi. RCD teşkilatı İran'ın isteği üzerine 1985 yılında Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na (ECO) dönüştürülmüştür. Türkiye, cumhuriyet sonrası İran'la yaptığı bütün bu anlaşmalarla iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmek istemiş ve İran'a her alanda dostane tavırlar göstermiştir. Hatta 'kardeş İran'la ikili geliştirilmesi uğrunda bütün gayretimizle çalışacağız' gibi ifadeleri ile modern diplomasinin anlamakta zorlandığı bir retorik kullanmıştır. Ancak İran'ın benzer tavırları gösterdiğini ve dış siyaset söyleminde Türkiye'ye gösterdiği dostluk hislerini ifade eden açıklamalarına rastlamak oldukça güçtür.²⁶¹

Türkiye ve İran ilişkilerindeki 'güvenlik kaygıları' 1979 Devrimi'nden sonra bambaşka bir boyuta evrildi. Çalışmanın ilk bölümünde belirtildiği gibi İran'ın inkılaptan sonraki dış politikası 'rejimin komşu ülkelere ihracı' üzerine kurulmuştu. İran'ın devrim ihracı konusundaki gayretleri, Türkiye tarafından bir 'güvenlik tehdidi' olarak algılanmış ve İran'dakine benzer bir 'teokratik sistem'in Türkiye'ye gelebilme ihtimali, Türk kamuoyu ve politik elitleri tarafından başlıca endişe kaynağı olmuştur. Bu yıllarda iki ülke arasındaki bir diğer sorun ise, devrimden sonra Türkiye'ye gelen İranlılardır. Türkiye'de bulunan 1,5 milyona yakın İranlı'nın büyük çoğunluğu 'rejim muhalifiydi.' Özellikle, İran'ın en güçlü Marksist grubu olan, Halkın Mücahitleri Örgütü'nün militan kadrolarının Türkiye'de bulunması, İran'ı kaygılandırıyordu. İran bu dönemde Türkiye'nin rejim muhaliflerine 'yardım ve yaltaklık yaptığını' ileri sürerek Türkiye'nin işbirliğinden kaçındığını iddia ediyordu. Türkiye ise, kendi topraklarında bulunan İranlılar arasında rejim yanlısı 'fundamentalistler' olduğunu söyleyerek, İran'ın bunlara destek verdiğini ve propaganda faaliyetlerine yardımcı olduğunu belirtiyordu.²⁶² Bu yıllarda gittikçe gerilen ikili ilişkiler, Humeyni'nin ölümü ile –görece- 'geri plana atıldı.' Ancak iki ülke arasında soğuk bir saygıya dayanan 'karşılıklı güvensizlik' ortamı oluştu.

İki ülke arasındaki 90'lı yıllar boyunca ortaya çıkan güvenlik bunalımlarından biri de Türkiye'deki bazı radikal İslamcı gruplar üzerindeki 'İran etkisi' olmuştur. Bu

²⁶¹ Saray, *a.g.e.*, s.138-140.

²⁶² Akdevelioğlu ve Kürkcüoğlu, **İran'la İlişkiler (1980-2001)**., s.153.

grupların başında hiç şüphesiz Hizbullah örgütü gelmektedir. Keneş'in aktardığına göre,²⁶³ İran'ı model alan Kürtler tarafından kurulan Türk Hizbullahı, 1990'lı yıllar boyunca PKK'lı militanlar dâhil, seküler ve solcu Kürtlere yönelik birçok saldırı ve suikastta bulundular. 1990-1992 yılları arasında laik kimlikleri ile tanına aydınlara ve Humeyni rejimi muhaliflerine yönelik terörist saldırılar düzenlediler. Bu yıllarda laik Türk aydınlara yönelik düzenlenen 'sembol' suikastların arkasında hep İran'ın olduğu işaret edilmiştir. Resmi olarak da ilk kez 1993 yılında dönemin İçişleri Bakanı İsmet Sezgin, İran'ı aleni olarak suçlamıştır.²⁶⁴

Öte yandan Türkiye ile olan ilişkilerinde İran'ı rahatsız eden bir diğer olgu da Türkiye'nin, İsrail'le yaptığı askeri anlaşmalardır. Türkiye'nin 23 Şubat 1996 yılında İsrail'le imzaladığı 'Askeri Eğitim ve İşbirliği Anlaşması' İran tarafından kendisine yönelik 'tehdit' olarak algılanmıştır. Gerek NATO üyesi ve Batı müttefiki bir ülke olması gerekse İsrail ile kurduğu bu 'stratejik işbirliği' nedeniyle, devrim sonrasında İran'da, Türkiye'ye karşı kemikleşmiş bir önyargı oluştuğunu söylemek mümkündür.²⁶⁵ İran, bu işbirliğine sert tepki göstermiş hatta dini lider Hamaney, Türkiye'nin İslami geleneğe veda ettiğini söylemiştir. Tepkisini devam ettiren İran, o yıllarda Türkiye'nin iyi ilişkiler içinde olmadığı Yunanistan'la askeri işbirliği anlaşmaları imzalamıştır.²⁶⁶ Bu dönemde, Türkiye-İsrail yakınlaşmasının, siyasal İslamcılığın Türkiye'deki en güçlü temsilcisi durumunda olan Necmettin Erbakan'ın başbakanlığı döneminde gerçekleşmesi ise kaderin garip bir cilvesidir. Arap dünyasının ve İran'ın tepkilerine aldırmayan Türkiye, komşularının bu tutumu yüzünden İsraille 'doğal komşu' haline gelmişti. Zira Suriye'nin bu yıllarda PKK'yı topraklarında barındırması ve desteklemesi, ayrıca 'su meselesi' yüzünden Irak'la birlikte Türkiye aleyhine kampanya başlatması; İran'ın ise bir yandan PKK'ya üstü kapalı bir şekilde destek verirken diğer yandan Türkiye içindeki fundamentalist akımları desteklemesi, Türkiye'yi İsrail ilişki kurmaya iten nedenler arasındadır. Türkiye'nin İsrail'le yakınlaşmasını belirleyen bir diğer dış faktör ise Filistinlilerin kaderidir. Kut'a göre, Filistin halkının güvenliği ve refahı, Türkiye için hem insani

²⁶³ Keneş, *a.g.e.*, s.128-129.

²⁶⁴ Sinkaya, *Türkiye-İran İlişkilerinde Çatışma...*, s.48.

²⁶⁵ Arzu Celalifer Ekinci, (2009). "Son Ziyaretler Kapsamında İran-Türkiye İlişkileri", Uluslararası Stratejik Araştırmalar Merkezi (USAK), Kasım, s.17.

²⁶⁶ Keneş, *a.g.e.*, s.136.

hem de stratejik nedenlerle önemlidir.²⁶⁷ Türkiye, İsrail devleti ile ilişkilerini geliştirirken aynı zamanda Filistin halkı ve Batı Şeria ile Gazze'deki Filistin yönetimi ile de ilişkilerini geliştirecektir. Ayrıca Türkiye'nin İsrail nezdindeki ağırlığını hissettirmesi, ezilen Filistinliler lehine somut kazanımlar elde edilmesini ve İsrail-Filistin arasında muhtemel arabuluculuk yapma fırsatını sağlaması açısından da önemlidir. Uzun yıllar boyunca 'Filistin Davasına' verdiği 'sözde destek' ile Arap kamuoyundaki popülaritesini koruyan İran, Türkiye'nin bu yolla elde edeceği bölgesel üstünlük pozisyonundan rahatsızlık duymuştur. Ayrıca kendi ülkesinde kamp kurmasına izin verdiği PKK'nın Türk topraklarına sızıp terörist saldırılarda bulunmasına 'göz yuman' Tahran'ın, Türkiye'ye karşı suçluluk kompleksi ve terörle mücadeleyi güçlendireceği kaygısıyla Türk-İsrail yakınlaşmasından kaygılandığı görülmektedir.²⁶⁸

Yakın zamanda ise iki ülke arasındaki ilişkilerde geçmiştekenden çok daha farklı iki önemli mesele büyük gerginliğe sebep olmuştur. İlk olarak, Türkiye'nin NATO'nun balistik füze kalkanı için yüksek düzeyde koruma sağlayan radarın, İran'a 700 km uzaklıktaki Malatya'da bulunan Kürecik Radar Üssü'ne konuşlandırılmasını onaylaması, Tahran tarafından çok sert bir şekilde eleştirildi. İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad, Ankara'nın erken uyarı radar sistemine ev sahipliği yapmasını eleştirerek, "Amaç bir gün bize karşı askeri harekâta girişilirse, füzelerimizin işgal ettikleri topraklara ulaşmasını engellemek" yönünde açıklama yaptı.²⁶⁹ Bu açıklamadan yaklaşık iki ay sonra Tahran'da askeri kanattan daha sert bir tepki daha geldi. İran Devrim Muhafızları Hava-Uzay Komutanı Tuğgeneral Emir Ali Hacızade, ABD veya İsrail'in, İran'ın nükleer tesislerini vurması halinde 'İlk olarak Türkiye'deki füze kalkanını hedef alacağız, daha sonra diğer hedefleri vuracağız' dedi.²⁷⁰ 'İran'a yönelik hiçbir tehdidin karşılıksız kalmayacağını' söyleyen Hacızade, tehdide tehditle karşılık vereceklerini, ülkeyi savunmak için tüm imkânları kullanacaklarını, her türlü saldırıya anında ve sert bir

²⁶⁷ Şule Kut, "Gecikmiş Bir İşbirliği", *Milliyet*, 20 Mayıs 1997, s.22.

²⁶⁸ Şükrü Elekdağ, "İsrail'le İlişkiler", *Milliyet*, 12 Ocak 1998, s.17.

²⁶⁹ "İran'dan Ankara'ya radar tepkisi", 05.10.2013, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/irandan-ankaraya-radar-tepkisi> Erişim Tarihi: 21.04.2014

²⁷⁰ İran'dan Türkiye'ye büyük tehdit", 27.11.2013, <http://www.hurriyet.com.tr/planet/19336116.asp> Erişim Tarihi: 21.04.2014

şekilde karşılık vereceklerini belirtti. İranlı yetkililerin bu açıklamaları Türk tarafında büyük endişelere sebep oldu. Hacızade'nin sert çıkışından bir hafta sonra açıklama yapan Milli Savunma Bakanı İsmet Yılmaz, Türkiye'nin 2010 yılının Kasım ayında Lizbon'da yapılan NATO zirvesinde kabul edilen yeni 'stratejik konsept' gereği, NATO'nun savunmasının ağırlıklı olarak caydırıcılığın kuvvetlendirilmesine dayandığını hatırlattı. Yılmaz, Kürecik'te kurulacak olan erken uyarı radarının, NATO füze savunma sisteminin bir unsurunu oluşturduğuna dikkat çekerek "Sistem tamamen savunma amaçlıdır. Sistemin herhangi bir ülkeye karşı kullanılması hedeflenmemektedir. Türkiye'nin, NATO sistemi çerçevesinde bu unsura ev sahipliği yapması NATO'nun savunma kapasitesini ve daha da önemlisi ulusal savunma sistemimizi güçlendirecektir" dedi.²⁷¹ Türkiye'nin erken uyarı radar sisteminin saldırı değil savunma amaçlı olduğunu açıkça belirtmesine karşın, İran, kadim komşusunun bu adımını kendi ulusal güvenliğine bir tehdit olarak algılamış ve Türk topraklarına saldıracağını aleni olarak ifade etmiştir. Tahran'ın bu tutumunu, 'İran'ın kadimden beri Türkiye'nin dostu olmadığı ve komşusunun, milli çıkarlarına aykırı gördüğü her adımına saldırı ile cevap verebilme refleksi gösterebilecek kadar sert tedbirler alabileceği' şeklinde yorumlamak mümkündür.

Öte yandan iki ülke arasında son dönemde yaşanan bir diğer güvenlik bunalımı ise İran'ın dünya kamuoyundan oldukça gizli bir şekilde yürüttüğü nükleer enerji elde etme çalışmalarının ortaya çıkmasıdır.²⁷² 2002 yılının Ağustos ayında İran'ın gizli bir şekilde yürüttüğü nükleer çalışmalar öğrenilince bu durum uluslararası camiada yeni bir krizin doğmasına neden olmuştur. Süreci şeffaf yürütmeyen İran'a yönelik BM tarafından ambargo kararları çıkmıştır. Yakın komşusunun yürüttüğü nükleer faaliyetler Türkiye'de endişe ile karşılanırsa da Ankara, İran'a askeri müdahalede bulunulmasına karşı çıkmış ve sorunun diplomasi

²⁷¹ TBMM Başkanlığının 06.09.2011 tarihli ve A.01.0.GNS.0.10.02-00-21536 sayılı 'Soru Önergesine Cevap', 06.12.2013, <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-0373sgc.pdf> Erişim Tarihi: 21.04.2014

²⁷² İran'ın nükleer enerji elde etme çalışmaları kapsamında yürüttüğü 'uranyum zenginleştirme' faaliyetleri önemli bir seviyeye ulaşmıştır. Uranyum zenginleştirme, uranyum cevherinde yüzde 0.72 oranında bulunan uranyum 235 izotopunun, yüzde 90'un üzerinde zenginleştirildiği takdirde, nükleer patlayıcı yapabilecek kapasiteye getiren bir teknolojidir. İran, kritik eşik olan yüzde 20 seviyesine yaklaşmıştır. Tahran'ın, iki yıl içinde bir nükleer silah yapabilecek kadar yeterli maddeye sahip olacağı tahmin edilmektedir. Şebnem Udum, (2012). "Türkiye'nin İran Nükleer Meselesindeki Siyaseti", *Ortadoğu Analiz*, cilt IV, sayı 43, s.99.

kanalları ile çözülmesini önermiştir.²⁷³ Zira Türkiye, İran'a askeri müdahaleden en zararlı çıkacak ülkelerden birisidir. Diplomasinin iflas etmesi ve askeri seçeneğin öne çıkması durumunda Türkiye'nin, İran'ın 'önleyici vuruşunun ya da savaş halinde ilk hedefinin olması' muhtemeldir.²⁷⁴ Bunun yanı sıra İran'la olan ticaretini hesap eden ve enerji tedariki açısından sınır komşusundan önemli miktarda kaynak sağlayan Türkiye, İran'ın uranyum zenginleştirme işleminin barışçıl amaçlı olduğuna ikna olmuş ve uluslararası platformlarda İran'ı savunmuştur. İran ile Batılı devletler arasında 'arabuluculuk' rolüne soyunmak isteyen, Tahran'ın tutumu yüzünden müzakerelerde 'kilit ülke' rolü oynayamamıştır. İran, Türkiye'nin bu yolla bölgede nüfuzunun ve etkinliğinin artmasından endişe etmiştir.

²⁷³ Tan ve Aliyev, *a.g.e.*, s.106.

²⁷⁴ Udum, *a.g.e.*, s.104.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PKK ÖRNEĞİ

Şii inancında önemli bir yeri olan ve çalışmanın önceki bölümlerinde değinildiği gibi ‘Kayıp İmam’ın ortaya çıkacağı ana kadar uygulanması ‘akidevî bir şart olarak koşulan’ takiye anlayışı, devrim sonrası Türkiye-İran ilişkilerinde de belirgin bir şekilde gözlemlenmektedir. Özellikle cumhuriyet sonrası iki ülke ilişkilerinin nirengi noktasını oluşturan ve son 30 yılda terör boyutuna evrilen ‘Kürt meselesi’, İran tarafından Türkiye’ye karşı bir ‘kart’ olarak kullanılmıştır. Tahran, PKK terör örgütünün Türkiye’nin ulusal güvenliğini tehdit etmeye başladığı 1984 yılından beri, Ankara’ya karşı hep ikircikli bir tutum içinde olmuştur. Bir yandan Türkiye ile birlikte ortak güvenlik toplantıları düzenleyip teröre karşı ortak mücadele etme sözü verirken öbür yandan kendi topraklarındaki PKK unsurlarına uzun yıllar göz yummuştur. PKK terör örgütü mensupları, eylemlerini çoğu kere, İran topraklarından sızarak gerçekleştirmiş, özellikle 80’ler ve 90’lar boyunca İran topraklarında rahatlıkla barınabilmişlerdir. Türkiye, PKK konusundaki rahatsızlıklarını en üst düzeyde ifade etmesine ve somut bilgi-belge ile İran’daki PKK unsurlarını Tahran yönetimine aktarmasına rağmen bu ülkeden aldığı cevap çoğu kez ‘PKK terör örgütünün İran tarafından hiçbir zaman desteklenmediği’ yönünde olmuştur. Bu cevaplar elbette ki Ankara’ya inandırıcı ve samimi gelmemiştir. İran’ın teröre verdiği destek Türk istihbarat-emniyet raporlarına ve gazete haberlerine yansımakla beraber birçok bilimsel çalışmaya da konu olmuştur.²⁷⁵ Bu açıdan İran’ın kadimden beri en yakın komşusuna karşı uyguladığı bu ikircikli politikanın, çalışmanın başından beri öne sürülen ikiyüzlü/takiyeci diplomasinin gereği olduğunu söylemek mümkündür.

²⁷⁵ Yabancı aktörlerin, özelde ise İran’ın, PKK’ya somut destek verme derecesinde, Türkiye’deki ‘Kürt sorununa karışma düzeyini’ etraflıca inceleyen bir çalışma için bkz. Erol Kurubaş, (2009), “Etnik Sorun-Dış Politika İlişkisi Bağlamında Kürt Sorununun Türk Dış Politikasına Etkileri”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, cilt 8, No 1, s.39-69.

Bu bölümde ‘İran’ın PKK takiyesi’ üç başlık altında dönemsel olarak incelenecektir. İlk olarak 1979-1989 yılları arasında Ayetullah Humeyni’nin devrim sonrası devletin başında olduğu dönemde PKK terör örgütünün İran tarafından Türkiye’ye karşı kullanılması anlatılacaktır. İkinci kısımda Ali Ekber Haşimi Rafsancani (1989-1997) ve Muhammed Hatemi (1997-2005) dönemlerinde Türkiye-İran ilişkilerine PKK etkisi tartışılacaktır. Son olarak ise 2005-2013 yılları arasında Cumhurbaşkanı olarak görev yapan Mahmut Ahmedinejad döneminde PKK terörünün iki ülke ilişkilerine yansımaları irdelenecektir.

3.1. Humeynî Dönemi (1979-1989)

Türkiye-İran ilişkilerinin son yüzyıldaki en uzun vadeli ve en somut sürtüşme konularından birini ‘Kürt²⁷⁶ meselesi’ oluşturmaktadır.²⁷⁷ Önceki bölümde temas edildiği gibi, iki ülke arasındaki sınır anlaşmazlıklarında, Kürt aşiretlerinin oluşturduğu huzursuzluklar 1937 yılında imzalanan anlaşma ile kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. 1937 yılından 1979 İran Devrimi’ne kadar olan sürede ise her iki ülke de birbirlerinin topraklarında bulunan Kürt hareketleri için herhangi resmî bir destekte bulunmamıştır.²⁷⁸ 1970 yılında İran Şahı, Irak’ın kuzeyinde yar alan Kürt isyancıları, Saddam rejimini zayıflatmak amacıyla desteklemiştir. Ankara, Tahran’ın bu politikasından rahatsızlık duysa da iki ülke arasında bu konudan dolayı ciddi bir gerginlik olmamıştır.

1979 yılından sonra İran’daki devrimin Türkiye’yi endişeye sevk eden muhtemel sonuçlarından biri de devrimin başarısızla sonuçlanması durumunda

²⁷⁶ Kürtler, yüzyıllardır Orta Doğu’nun dört ülkesinde (Türkiye, İran, Irak, Suriye) dağınık bir şekilde ve geleneksel feodal yapılarını koruyarak yaşayan bir halktır. Bugün itibarıyla bu kavmin nüfusu, yaklaşık olarak 25 milyon civarındadır. Bulaç’ın tespitlerine göre, Kürt adı verilen bu kavim, tarihin uzun çağlarından bu yana hep bu bölgede yaşamış ve var olmuştur. Bu halkın kendine özgü bir etnik kökeni, buna bağlı özellikleri, gündelik hayatında konuştuğu Kürtçe adı verilen biri dili ve yüzyıllardır sürdürdüğü gelenekleri, örfleri ve adetleri vardır. Ali Bulaç, (2010). **Kürtler Nereye?**, İstanbul, Çıra Yayınları, s.152.

²⁷⁷ Fuller, **Yeni Türkiye Cumhuriyeti..**, s.204.

²⁷⁸ Olson, a.g.e., s.51.

İran'ın parçalanması ve bölgede bir Kürt Devleti'nin kurulmasıdır.²⁷⁹ Kürt milliyetçiliğinin güçlenmesini ve bunun sonucunda İran topraklarında bağımsız bir Kürt Devleti'nin kurulmasını istemeyen Türkiye, bu uğurda 'Azeri kartı'nı²⁸⁰ bile kullanmaya yanaşmamıştır.²⁸¹ Nitekim 22 Eylül 1980 tarihinde Irak, İran'a saldırınca Türkiye'nin bu kaygıları daha da artmıştır.

Türkiye, İran ve Irak arasında 8 yıl sürecek olan bu savaşın patlak vermesinden sonra tarafsızlık politikası güttüğünü ilan etti. Ancak gelinen noktada buna "kendisinden başkasını inandıramamıştır."²⁸² Zira Humeynî yönetimindeki İran'ın algısına göre, savaşta, Türkiye Irak'ı desteklemektedir. Suriye'nin savaşta İran'ın yanında yer alması ve Irak'a ait petrol boru hattını kapatması üzerine Irak'ı savaşta finanse edecek tek yol Türkiye'den gelmiş ve Kerkük-Yumurtalık boru hattının kapasitesinin artırılmasına ilişkin bir anlaşma imzalanmıştır.²⁸³ Özcan'a göre²⁸⁴ bu durum, Türkiye'nin Irak'ı destekliğine yönelik yeterli bir sebebi ve bu tarihten sonra İran ve Suriye, Türkiye'ye yönelik ikili eylem kararını hayata geçirmeye başlamışlardır. Buna göre, İran bir yandan Türkiye'den ülkesine gelen İslamcı kesimleri terör konusunda eğitecek, bir yandan da Suriye ile birlikte Lübnan'da bulunan PKK'lılara her türlü lojistik desteği sunarak, Türkiye'ye karşı kullanacaktır. İran ve Suriye, PKK'ya Türkiye'de eylemlere başlaması için 1984 yılının bahar ayına kadar süre tanıdılar. Zira Irak'a ekonomik açıdan can suyu olacak Kerkük-Yumurtalık boru hattının ek tesisleri bu aylarda faaliyete geçecekti. Ancak Türkiye 1983 yılının Mayıs ayında Kuzey Irak'a 3-5 km girince İran telaşlanmış ve tepkisi çok sert olmuştur.²⁸⁵ Türkiye ilerleyen günlerde yaklaşık 8.000-10.000 askeriyle, Kuzey Irak'ta 40 km kadar ilerlemiş ve PKK kamplarına saldırarak birkaç yüz PKK'lıyı ele geçirmiştir. Kuzey Irak topraklarındaki PKK operasyonları 1986-

²⁷⁹ Olson, *a.g.e.*, s.53.

²⁸⁰ İran'daki Azeriler, Türkiye'nin İran üzerinde tek yönlü baskı kurabileceği potansiyel bir araç olarak değerlendirilmektedir. Fuller, *a.g.e.*, s.205. İran nüfusunun yaklaşık yüzde 26'sını oluşturan Azeriler, İran'a oldukça entegre bir görünüm arz etse de İran'ın için potansiyel bir tehdit unsurudur.

²⁸¹ Çetinsaya, *a.g.e.*, s.28.

²⁸² Nihat Ali Özcan, (1998). "İran'ın Türkiye Algılaması ve Politik Araç Olarak Terör", *Stratejik Analiz*, cilt 1, sayı 2, s.50.

²⁸³ Özcan, *a.g.e.*, s.50.

²⁸⁴ Özcan, *a.g.e.*, s.50.

²⁸⁵ Özcan, *a.g.e.*, s.51.

87'de tekrarlandı.²⁸⁶ Tahran'ı rahatsız eden bu saldırıları, Bağdat onaylamıştı. Bununla birlikte Türkiye'nin kendisi için açık bir tehdit olarak gördüğü PKK'ya karşı giriştiği bu saldırılara, İran'ın sert tepki göstermesinin nedenini anlamak güç değildir. İran, ilk olarak Kerkük-Yumurtalık boru hattının sabote edilmesi için PKK unsurlarını Türkiye'ye karşı kullanmak istemiştir. İkinci olarak ise Türkiye'yi Irak petrollerinde gözü olmakla ve Kerkük petrollerini ele geçirmeyi planlamakla suçlamıştır.²⁸⁷ İran, böyle bir durumun ortaya çıkmasında Türkiye'nin bölgesel üstünlük kurma noktasında önemli bir avantaj elde edeceğine ve bölgedeki dengelerin kendi aleyhine bozulacağına inanmaktadır.

Öte yandan PKK, Türkiye'ye yönelik ilk eylemini 15 Ağustos 1984 yılında Siirt'in Erüh ilçesinde bir karakola ve askeri lojmanlara düzenlediği saldırıyla gerçekleştirmiştir.²⁸⁸ İran, resmî platformlarda PKK terörünü desteklemediğini söylemesine rağmen, teröristlerin kendi topraklarındaki faaliyetlerine göz yummuş ve sınırdan sızıp Türkiye'de eylem yapan PKK'lılara ses çıkarmamıştır. Hatta 1986 yılının bahar ayında Van Gölü'nün kuzeyinden giren bir grup PKK'lı terörist, Tunceli'ye kadar ilerlemiş ve İran'ın ihtiyaç duyduğu arazi etütlerini yaparak, istihbarat faaliyeti yürütmüşlerdir. Buna karşılık da İran, PKK'ya hastane haberleşme imkânları sağlamıştır.²⁸⁹ Yine bu dönemde PKK, Türkiye'de yaptığı eylemlerden sonra İran'a topraklarına kaçmakla kalmamış, saldırı sonrasında ele geçirdiği Türk vatandaşlarını da İran'a götürmüştür. PKK militanları 1987 yılının bahar aylarında önce Hakkâri'nin Şemdinli ilçesinde 13 askeri şehit etmiş, birkaç gün sonra Mardin'in Gercüş ilçesinde düzenledikleri saldırıdan sonra ise 13 vatandaşı İran topraklarına kaçırmıştır.²⁹⁰ Saldırının ardından Türk Hava Kuvvetleri'ne ait iki savaş uçağı İran'a geçerek keşif uçuşu yapmıştır. Ancak İran'a topraklarındaki PKK unsurlarına yönelik sınır ötesi bir operasyon yapılmamıştır.

²⁸⁶ Olson, *a.g.e.*, s.56.

²⁸⁷ İran Meclis sözcüsü Rafsancani, bu dönemde yaptığı bir açıklama ile Ankara'nın Kuzey Irak'taki asıl planının Kerkük petrollerini ele geçirmek olduğunu söylemiştir. Olson, *a.g.e.*, s.56.

²⁸⁸ Ümit Minel, (2010). "PKK'ya Gayrinizami Harp'i Kim Öğretiyor?", *Politika*, sayı 124, s.68.

²⁸⁹ Özcan, *a.g.e.*, s.51.

²⁹⁰ "PKK 13 Kişiyi Kaçırıldı", *Milliyet*, 2 Mayıs 1987, s.7.

İran'ın PKK'ya sağladığı destek, devrim sonrası uzun yıllar savaş içinde olduğu Iraklı yöneticiler tarafından da ifade edilmiştir. Irak Cumhuriyeti Enformasyon Bakanı ve Dışişleri Bakan Vekili L. Nisayyif Casim, PKK'nın bölgedeki en büyük destekçisinin İran olduğunu öne sürerek, Humeynî'nin 'Türkiye'yi parçalamak amacıyla olduğunu' dile getirmiştir.²⁹¹ Casim, Humeynî'nin Türkler'e kin duyduğunu ve bu nedenle terör PKK'yı desteklediğini belirterek, "Humeynî, Türkler'e kin duymaktadır. Amacı İran'daki din devletini yaymaktır. Türkiye'yi bozmak ve kendi sistemini kurmak amaçındadır. Kendisinin en büyük dileği, İslam ülkelerini özellikle de Türkiye'yi parçalamaktır" ifadelerini kullanmıştır. Casim'in açıklamalarında İran'ın Türkiye'ye karşı PKK'yla birlikte, Irak Kürdistan Demokrat Partisi (IKDP) lideri Mesut Barzani ve Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) Başkanı Celal Talabani ile de işbirliği içinde olduğunu ileri sürmüştür. Bu açıklamalara paralel olarak adı anılan Kürt gruplar da bu dönemde İran'ın yanında yer almışlardır. Zira ABD'nin İran'a olası müdahalesinin konuşulduğu bu yıllarda IKDP lideri Barzani, KYB Başkanı Talabani, Kürdistan Sosyalist Partisi lideri Sami Rahman ve PKK lideri Abdullah Öcalan, KDP'nin Sesi Radyosu'nda yayınladıkları ortak bildiriye, ABD'nin İran'a karşı girişeceği her türlü saldırıda İran'ın yanında yer alacaklarını açıklamışlardır.²⁹²

Humeynî döneminde dikkat çeken bir diğer önemli gelişme ise devrimden sonra kurulan, asıl amacı 'devrimi korumak ve kollamak olan' Pasdaran milislerinin, PKK'lı militanları eğitmesi ve Türkiye topraklarına sızmalarına yardımcı olmalarıdır. İslamî Devrim Muhafızları (Sipah-i Pasdaran-ı İnkılab-ı İslami) olarak adlandırılan Pasdaran, 1979 Devrimi'nin hemen ardından Humeynî tarafından kuruldu.²⁹³ Humeynî, Şah yanlısı olarak değerlendirdiği İran ordusuna güvenmediği için direkt kendisine bağlı, resmi ordudan ayrı varlık gösteren, birinci önceliği devrimi ve rejimi

²⁹¹ 'Humeyni'den PKK'ya Destek', *Milliyet*, 24 Haziran 1987, s.13.

²⁹² Dört Kürt liderin söz konusu açıklamalarında şu ifadelere yer verilmiştir: "Amerika'nın İran'a ait petrol platformlarına düzenlediği saldırıyı şiddetle kınıyoruz. Bizler Kürt devrimcileri ve yurtseverleri olarak emperyalizmin başı ABD'nin İran'a karşı girişeceği her türlü saldırıda İran halkının yanında yer alacağımız belirtiriz. ABD'nin İran'ı işgale kalkışması halinde Kürt peşmergelerimiz İran saflarında yer alıp Amerikan askerlerine karşı omuz omuza savaşacaklardır. Bunu bütün dünyaya ilan ederiz." 'İran'a Kürt Desteği', *Milliyet*, 27 Ekim 1987, s.9.

²⁹³ Mesut Çevikalp, "Rejimin Azad Bilmez Muhafızları", *Aksiyon*, 29 Haziran 2009, sayı 760, s.18.

korumak olan, gençlerden oluşan ve milis niteliği arz eden özel bir silahlı kuvvet ihdas etti.²⁹⁴

Askerî açıdan olarak büyük bir güç haline gelen Pasdaran'ın kamplarında, 80'lerin sonunda PKK'lı teröristlerinin barındığı ve eğitim aldığı ortaya çıktı.²⁹⁵ Hakkâri'nin Şemdinli ilçesi yakınlarında sınırı geçerken gruplar halinde yakalanan İranlı milisler, Türk-İran ilişkilerini gerginleştirdi. Türk makamları, Güneydoğu bölgesinde yakalanan bazı teröristlerin verdiği bilgilerden, PKK'nın İran'da barınak bulmaya çalıştığını daha önce saptamıştı. Ancak kalabalık bir grup Pasdaran milisinin sınırı geçerken yakalanması Ankara'yı daha da tedirgin etti. Ankara, yakalanan teröristlerin verdiği ifadelerden yola çıkarak, PKK militanlarının Pasdaran kamplarında eğitim gördüğünü tespit etti. Hatta PKK teröristlerinin, Pasdaran milislerinin kıyafetlerini giyerek Türkiye'ye girdiği anlaşıldı. Bunun üzerine Ankara, Tahran'a PKK'nın İran'da üslenmesine izin vermemesi konusunda uyarısı yaptı. İran hükümeti ise her zaman ki gibi 'Türkiye aleyhinde topraklarında herhangi bir faaliyete izin vermeyeceği' şeklinde mukabelede bulundu. Aynı zamanda sınırı izinsiz geçen grubun iadesi istendi. Türkiye, bu tür olayların tekrarlanmaması uyarısı yaparak grubu iade etti ancak iki ay içinde 60 kişilik Pasdaran milisi daha yakalandı. Pasdaran milislerinin gruplar halindeki geçişlerinin devam etmesi üzerine Türk makamları olayın iki yönü üzerinde yoğunlaştı. İlk olarak, İran yönetiminin Irak'la olan savaşı kazanmak için Irak'a karşı iç ayaklanma hareketlerini ve yıllardır süren silahlı Kürt hareketine destek verme düşüncesinde olduğudur. Pasdaran milislerinin daima Şemdinli yakınlarındaki üçgen şeklindeki bölgede geçtiğini tespit eden Ankara, bu milislerinin amacının Kuzey Irak'a geçmek olduğu ihtimalini masaya yatırmıştır. Ancak böyle bir durumu İran-İrak savaşında tarafsızlığını ilan eden Türkiye'nin politikasına aykırı olduğu için kabullenmek mümkün değildir. İkinci olarak ise Ankara, Pasdaran kıyafeti giymiş PKK militanlarının Türkiye içinde eylem

²⁹⁴ Pasdaran, güçlü ve etkili bir milis kuvveti olmasının yanı sıra aynı zamanda İran ekonomisi içinde yer alana büyük bir ekonomik güç. 125 bin kadar üyesi olduğu söylenen Pasdaran, kimyadan inşaata, haberleşmeden boru hatlarına, askerî sanayiden havaalanı işletmeciliğine kadar pek çok önemli sektörde faaliyet gösteriyor. Pasdaran'ın aynı zamanda İran'ın nükleer programının gelişmesinde de önemli rol oynadığı belirtiliyor. Pasdaran'ın Irak, Suriye ve Afganistan'da yürüttüğü faaliyetlerden dolayı ABD'nin Pasdaran'ı 'global terör örgütü' ilan etme planı ile ilgili bkz. Fikret Ertan, "Hedef Pasdaran", *Zaman*, 23 Ağustos 2007, s.9.

²⁹⁵ PKK İçin İran'a Uyarı", *Milliyet*, 09 Aralık 1987, s.12.

yapmak üzere gelmiş olabileceğini hesap etmiştir. Zira tespitlere göre, Pasdaran kamplarında eğitim gören PKK teröristleri bu milislerin kıyafetlerini giyiyordu. Bu bakımdan Ankara, yakalananların Pasdaran milisi olduğunu söylemelerine rağmen, Türkiye’de eylem yapma olasılıklarını dikkate almıştır.²⁹⁶ Aslında ortaya çıkan tablo her iki açıdan da mahzurludur. Türkiye’nin, milislerin Irak’a karşı eylem yapmak ve Kürtlere destek vermek için kendi topraklarının bu şekilde kullanılmasına izin vermesi kabul etmesi söz konusu değildir. Ayrıca PKK teröristlerinin Pasdaran kamplarında eğitim görmeye başlaması ve Türkiye’de eylemde bulunmak üzere lojistik destek sağlanması yeni bir gelişme olarak ortaya çıkmakla beraber iki ülke ilişkilerini 90’lı yıllar boyunca gergin geçeceğinin de işaretçisi olarak okumak mümkündür.

İran’ın PKK terör örgütüne destek vermeye başladığı bu yıllarda söz konusu destek Tahran yönetiminin, Türkiye’nin laik devlet yapısını sert bir şekilde eleştirdiği, ‘iyi komşuluk ilişkileri’ni zedeleyen dış politika retoriği ile beraber yürütülmektedir. Humeynî, birçok kere Türkiye’nin laik yapısını hedef alan açıklamalarda bulunmuş, Atatürk’ü aleni olarak eleştirmiştir. Bu durum Ankara tarafından rahatsızlıkla karşılanmakla beraber iki ülke arasındaki ideolojik bunalım ticari münasebetlere yansımamıştır. Ancak Fuller’e göre,²⁹⁷ Humeynî’nin Türk laikliğine duyduğu antipatiye karşın, İran Cumhuriyeti’nin ilk yılları da dâhil olmak üzere Türkiye’deki Kürtler’i kışkırtmak gibi herhangi bir işaret mevcut değildir. Bu yıllarda Türkiye ile İran aralarındaki ilişkiler sağlıklı kaldığı sürece Kürt faktörünü birbirlerine karşı kullanmamışlardır.

Devrim sonrası Türk-İran ilişkilerini konu alan ve yukarıda temas edilen çalışmalarla birlikte gazetelere yansıyan haberler göstermektedir ki PKK terör örgütünün Türkiye’ye karşı bir kart olarak kullanılması Humeynî dönemi ile başlamıştır. Ulusal çıkarlarını korumak isteyen ve devrimi ayakta tutabilmek için her yolu mubah gören yeni rejim, yanı başındaki kadim komşusunun bölgede üstünlüğü ele geçirmesini istememiştir. Türkiye’nin doğu ve güneydoğusundaki Kürt nüfusun

²⁹⁶ PKK İçin İran’a Uyarı”, *Milliyet*, 09 Aralık 1987, s.12.

²⁹⁷ Fuller, “Orta Asya’da İki Rakip..”, s.176.

niceliğini iyi bilen Tahran yönetimi, bölücü terör örgütü PKK'ya zamana ve konjonktüre göre destek vermekten kaçınmamıştır. Türkiye'nin iyi niyetli yaklaşıma ve Ankara'nın PKK'ya destek vermemeleri konusundaki uyarılarına rağmen yeni rejim retorikte Türkiye aleyhine hiçbir faaliyeti desteklemediklerini bildirmiş ancak arka planda her türlü yardımı yapmıştır. İran'ın Türkiye'ye yönelik bu tutumunun takiyeci/ikiyüzlü dış politikasının bir gereği olduğunu söylemek mümkündür.

3.2. Rafsancani Dönemi (1989-1997)

1 Haziran 1989 yılında Ayetullah Humeynî'nin ölümünün ardından yerine dini lider olarak Ali Hamaney, cumhurbaşkanlığına ise Ali Ekber Haşimi Rafsancani'nin seçilmesiyle İran'da yeni bir dönem başlamış oldu. Rafsancani, sekiz yıl süren İran-İrak savaşının ardından ülkenin içinde bulunduğu ekonomik darboğazdan kurtulması, dış politikada daha gerçekçi ve ılımlı politikalar üretilmesi yönünde daha yumuşak bir siyasi tavır benimsedi. Rafsancani'nin yürüttüğü dış politikanın temel yaklaşımını, ekonomi ve güvenlikle ilgili meselelere daha gerçekçi, uygulanabilir politikalar üretilmesi; uluslararası ilişkilere hâkim sistemin kabul edilmesi; uluslararası kurallara saygı gösterilmesi ve komşu ülkelerle sorunsuz ilişkiler için çaba gösterilmesi gibi politikalar oluşturmaktaydı.²⁹⁸

Rafsancani, her ne kadar yeni dönemde komşularla sorunsuz ilişki kurma yönünde politik bir vizyon benimsese de, İran'ın bu dönemde PKK terör örgütüne verdiği destek Türkiye'yi oldukça rahatsız etmiş ve iki ülke ilişkileri, ideolojik tartışmalara paralel olarak daha da gerginleşmiştir. Ancak yürütülen diplomatik temaslar sonucunda daha önce Türkiye'nin iç işlerine karıştığı gerekçesi ile Türk makamlarını tepkisini çeken ve 'istişare amaçlı olarak' ülkesine çağrılan Ankara Büyükelçisi Muhammed Rıza Bagheri, 9 Aralık 1989 tarihinde yeniden göreve dönmüştür. Bagheri, döner dönmez Anıtkabir'i ziyaret ederek bir ilki

²⁹⁸ Yegin, *a.g.e.*, s.3.

gerçekleştirmiştir. Ziyaretin basında tartışılması üzerine bir açıklama yapma ihtiyacı hisseden Bagheri, “Anıtkabir’i resmî programda olduğu için ziyaret ettim. Yoksa politikamız değişmedi” demiştir.²⁹⁹ İki ülke arasında nispeten iyi ilişkiler başlayabileceğine dair umutlar yeniden doğmuş ve Cumhurbaşkanı Rafsancani, 10 Şubat 1990 tarihinde, danışmanını Cumhurbaşkanı Turgut Özal’a göndererek, Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesini ve daha önce yaşanan anlaşmazlıkların üzerine sünger çekilmesini istemiştir.³⁰⁰ Başbakan Yıldırım Akbulut 2 Mart 1990 tarihinde İran’ı ziyaret etmiş, ziyarette Rafsancani “Türkiye önemli bir dost” ifadesini kullanmıştır.³⁰¹ Rafsancani, 30 Nisan 1990 tarihinde iade-i ziyarette bulunarak devrim sonrası Türkiye’yi ziyaret eden ilk İranlı cumhurbaşkanı olmuştur.

İki ülke arasındaki ilişkiler karşılıklı ziyaretlerle –görece- yumuşasa da 11 Eylül 1991 tarihinde, Pasdaran milislerinin yardımı sonucu 40 kadar PKK’lı militan, Türk sınırını geçerek Hakkâri’nin Yüksekova ilçesine bağlı Çobanpınarı Karakolu’na baskın düzenlemiş ve 7 Türk askerini şehit etmiştir. Bunun üzerine Büyükelçi Bagheri, Dışişleri Bakanlığı’na çağrılarak verilen destekten dolayı protesto edilmiştir.³⁰²

İran’ın PKK’ya verdiği destek bu yıllarda iyice artmıştır. Fail-i meçhul bir cinayete kurban giden Uğur Mumcu³⁰³, 1992 yılında *Milliyet Gazetesi’nde* kaleme aldığı köşe yazısında, PKK’nın Kuzey İran ve Suriye’de üslendiğini belirtmiş, “Komşularımızın bu terör örgütüne topraklarında yer vermeleri iyi komşuluk ilişkilerini zedeliyor” demiştir.³⁰⁴ Bu dönemde uluslararası camia tarafından da sık

²⁹⁹ Nezih Tavlaş, (1995). “Türk-İran İlişkileri Kronolojisi”, *Strateji*, cilt V, sayı 1, s.207.

³⁰⁰ Keneş, *a.g.e.*, s.126.

³⁰¹ Tavlaş, *a.g.e.*, s.209.

³⁰² Keneş, *a.g.e.*, s.126.

³⁰³ Uğur Mumcu, 24 Ocak 1993 tarihinde, Ankara’da evinin önünde arabasına konulan bombanın patlaması sonucu suikasta kurban giderek ölmüştür. Türk basınındaki haber ve yorumlarda, Mumcu’nun, İran istihbarat örgütü SAVAMA içindeki aşırı unsurlarla ilişkili olan Türk İslamcılar tarafından öldürülmüş olabileceğine ilişkin yazılar kaleme alındı. Suikastın arkasında İran olduğu dillendirildi. 1 Şubat 1993 tarihinde açıklama yapan İran Cumhurbaşkanı Rafsancani, Mumcu suikastı ile ilgili olarak İran’a yönelik suçlamaları reddetti. Tavlaş, *a.g.e.*, s.213. Öte yandan, 2009 yılında, Ergenekon davası sanıklarından Ümit Oğuztan, iddianamede yer alan ifadesinde, Mumcu’nun seri numaraları silinmiş ve Kürdistan Demokratik Partisi lideri Talabani’ye götürülen silahlarla ilgili araştırması nedeniyle öldürüldüğünü öne sürdü. “16. Yılında Mumcu Suikastı Hala Sır”, *Radikal*, 24 Ocak 2009, s.14.

³⁰⁴ Uğur Mumcu, “Kürt İslamcılığı”, *Milliyet*, 21 Şubat 1992, s.7.

sık terörizme destek verdiği için eleştirilen İran, Türkiye'ye yönelik terör faaliyetlerinin de destekçisi olmuştur. Türkiye karşısında konumunu güçlendirmek için ve retorikte hiçbir zaman kabullenmediği halde terör örgütüne destek veren İran'ın söz konusu yardımları bizzat PKK lideri Abdullah Öcalan tarafından teyit (ve itiraf) edilmiştir. Öcalan, Yalçın Doğan'a vermiş olduğu röportajda, Suriye ve İran'dan açıktan ve aleni olarak yardım gördüklerini ifade etmiştir.³⁰⁵ Hayalinin Türkiye, Irak ve İran'ı kapsayan bir 'Kürt Federasyonu' olduğunu bildiren Öcalan, şunları söylemiştir: "İran, hiçbir biçimde PKK düşmanlığı yapmıyor. Çünkü TC'yi Amerika'nın yörüngesinde görüyor. İran'da bizim dost evlerimiz var. İran, Türkiye'nin Orta Doğu'daki varlığından ürküyor. Onun için PKK gerillaları oraya sığındığında, Türkiye'ye geri vermiyor."

Öcalan'ın basında yer alan açıklamalarından takriben bir ay sonra Dışişleri Bakanı Müsteşarı Özdem Sanberk, İranlı yetkililerle yaptığı görüşmede, İran'ın dolaylı ya da doğrudan teröre destek vermesinin söz konusu olmadığı konusunda teminat aldığını açıkladı.³⁰⁶ Ancak İran, Türkiye'ye karşı yürüttüğü tediye diplomasisi gereğince, PKK'ya destek vermeye devam etti. Ankara ve Tahran arasındaki gerginliğin iyice tırmanması üzerine, İçişleri Bakanı İsmet Sezgin, İran'a gitmeye karar verdi. Sezgin'in Tahran'a yapacağı ziyaretin ana gündem maddesini İran'daki PKK kampları ve örgütün buradan gördüğü destek oluşturuyordu. Zira PKK'nın Suriye'den aldığı desteğin –görece- diplomatik girişimlerle kesilmesinin ardından, örgütün militanlarının Kuzey Irak üzerinden İran'a geçtiği ve burada 22 ayrı kamp oluşturduğu Türk istihbaratınca fotoğraflandı ve diğer dokümanlarla saptandı.³⁰⁷

İçişleri Bakanı Sezgin'in, Tahran'a yapacağı ziyaretten az bir zaman önce İran sınırında önemli bir gelişme yaşandı. 31 Ağustos 1992 tarihinde, Türk güvenlik güçleri, İran'dan sızmaya çalışan 500 PKK militanlarıyla girdikleri çatışmada ilk kez İran topraklarının 4 km içine girdi. Sınırdaki sıcak takip operasyonunun ardından açıklama yapan Bakan Sezgin, İran'a bir nota verildiğini belirterek, "PKK'nın

³⁰⁵ Yalçın Doğan, "Suriye ve İran'dan Yardım Görüyoruz", *Milliyet*, 26 Mart 1992, s.1.-s.14.

³⁰⁶ Tavlaş, *a.g.e.*, s.212.

³⁰⁷ "İran Toprağında 22 PKK Kampı", *Milliyet*, 11 Haziran 1992, s.10.

İran'daki bazı faaliyetlerine göz yumuluyor ve sınırdaki İran karakolları kullanılıyor” dedi.³⁰⁸ Operasyonun ardından daha önemli bir açıklama ise Cumhurbaşkanı Özal'dan geldi. Özal, “Ben olsam, hiç tereddüt etmeden İran'a girerdim” dedi.³⁰⁹

Bakan Sezgin, 11 Eylül 1992 tarihleri arasında, elindeki bilgi ve belgelerle Tahran'a gitti. Ziyaretin ilk gününde yapılan terör zirvesinde, Cumhurbaşkanı Özal'ın, PKK militanlarının 30 Ağustos tarihinde İran sınırındaki Alan Jandarma Sınır Karakolu'na düzenlediği saldırıdan sonra , “Ben olsam İran'a girerdim” şeklindeki açıklamasından duyulan rahatsızlık Sezgin'e iletilince, Türk heyeti güç durumda kaldı.³¹⁰ Ancak Bakan Sezgin, PKK militanlarının İran topraklarını kullandıklarını ve burada kamplarının bulunduğunu ayrıntılarıyla anlattıkları videokasetleri ve bu konudaki belgeleri masaya koyarak Türkiye'nin bundan duyduğu rahatsızlığı ifade etti. Görüşmelerde İran tarafı ise, Türkiye'nin Halkın Mücahitleri Örgütü'nü desteklediğini ve İran aleyhinde faaliyette bulunan bazı grupların Türkiye'de barındığı iddiasını gündeme getirdi. Türkiye'nin getirdiği bilgi ve belgeler karşısında İran, PKK'nın kendi topraklarını Türkiye'deki eylemler için kullandığını kabil etti ancak PKK'ya hiçbir şekilde destek verilmediğini öne sürdü. PKK'nın amacının Marksist-Leninist ilkeler dayalı bağımsız bir Kürdistan devleti kurmaya yönelik olduğunu İran tarafına aktaran Türk heyeti, “Terör yarın İran'a da bulaşabilir” uyarısında bulundu.³¹¹

İran'daki temaslarının son gününde Cumhurbaşkanı Rafsancani'yi ziyaret eden Bakan Sezgin, İran yönetiminden PKK ile mücadelede her türlü garantiyi aldıklarını açıkladı.³¹² Sezgin, Rafsancani'nin Türkiye ile her konuda işbirliğine gitmeye ‘mecbur’ değil, ‘mahkûm’ olduklarını söylediğini ifade etti. Cumhurbaşkanı Rafsancani, PKK terör örgütünün önlenmesi konusunda kendilerine de büyük sorumluluk düştüğünü belirterek “PKK ile mücadele etmediğimiz takdirde, terörizme kurban gidenlerin vebali altında kalırız” şeklinde açıklama yaptı. Temasların

³⁰⁸ Tavlaş, *a.g.e.*, s.212.

³⁰⁹ Tavlaş, *a.g.e.*, s.212.

³¹⁰ “Terör Zirvesinde Karşılıklı Suçlama”, *Milliyet*, 13 Ekim 1992, s.7.

³¹¹ “Terör İran'a da Bulaşabilir”, *Milliyet*, 14 Ekim 1992, s.16.

³¹² “PKK İçin Tam Destek”, *Milliyet*, 15 Eylül 1992, s.19.

ardından Türkiye ile İran arasında Güvenlik ve İşbirliği Anlaşması imzalandı.³¹³ Anlaşmayla terör kınanırken içişleri bakanları başkanlığında bir komite kurulması da kararlaştırıldı.

Ankara ve Tahran arasında güvenlik zirveleri yapılmasına ve işbirliği anlaşmaları imzalanmasına rağmen İran'ın PKK desteği bölgedeki Kürt liderler tarafından da ifade edildi. KYP lideri Celal Talabani, PKK'nın İran ve Irak'tan destek gördüğünü ileri sürdü.³¹⁴ Talabani, PKK lideri Öcalan'ı 'bölgeyi felakete sürükleyen çılgın biri' olarak tanımlayarak "İran PKK'yı açıkça destekliyor. Helikopterler göndererek yaralı PKK'lıları tedavi için İran'a götürüyorlar" diye konuştu.

PKK'ya İran desteği, Türk Silahlı Kuvvetleri'nde de ciddi huzursuzluk sebebiydi. TSK'nın Şırnak ve Hakkâri çevrelerindeki Cudi, Gabar ve Tanin dağlarında yürüttüğü hava ve kara operasyonlarında İran'ın PKK'lı militanlara sağladığı yardım, istihbarat birimlerince tespit edildi. İran yönetimin, PKK'lıların daha rahat hareket etmelerine imkân sağlamak amacıyla Türk sınırına yakın yerlerdeki karakolları daha içerilere çektiği öne sürüldü. Bu yıllarda bölgede aktif olarak görev yapan yüksek rütbeli subaylar, PKK'nın İran bağlantısının kesilmesi durumunda örgütün büyük bir darboğaza gireceği konusunda hemfikirdi.³¹⁵

Rafsanjani döneminde İran'ın Türkiye'ye yönelik sertleşen politikası, Tahran'ın bir yandan Türkiye'deki laik ve demokratik modelden, diğer yandan da bölgede değişen konjonktür çerçevesinde Türkiye'nin daha da güçlenmesinden duyulan endişeye bağlanabilir. 90'ların başında İran'ın Türkiye aleyhindeki politikasının bir diğer nedeni de Türkiye'nin başta ABD olmak üzere, Batı'yla iyi ilişkiler olmasıdır. İki ülke arasındaki gerginliğin tırmanması zaman zaman diplomatik krizlerin yaşanmasına da neden olmuştur. İran'ın PKK'ya verdiği desteğin endişe verici boyutlara ulaşması üzere, İran'ın Ankara Büyükelçisi Muhammed Rıza Bagheri, Dışişleri Bakanlığı'na çağrıldı. Ancak Bagheri, çeşitli

³¹³ Tavlaş, *a.g.e.*, s.213.

³¹⁴ "Apo Bölgeyi Felakete Sürüklüyor", *Milliyet*, 26 Ekim 1992, s.15.

³¹⁵ "PKK'yı İmha Operasyonu, Orduda İran Rahatsızlığı", *Milliyet*, 16 Temmuz 1993, s.21.

mazeretler sürerek Dışişleri'ne gitmedi. Tepkiler üzerine Bagheri, Dışişleri'ne gitti. Toplantıda Bagheri'ye, İran'ın PKK'ya verdiği desteğe ilişkin bulgular sunuldu.³¹⁶ Ancak Bagheri, bir hafta sonra yaptığı açıklamada, İran-PKK ilişkisi konusundaki belgelerin yalan olduğunu belirterek “PKK'nın ardındaki gizli el İsrail'dir” dedi.³¹⁷

İlişkilerin gittikçe kötüleşmesi üzerine, iki ülke arasında yapılan güvenlik toplantısında Tahran, Ankara'ya şaşırtıcı bir teklifte bulundu. Güvenlik alt komisyon toplantısının beşinci bölümünde İranlı yetkililer, Türk tarafına, İran topraklarında PKK kamplarının bulunması halinde bu kamplara ortak operasyon yapılabileceğini dile getirdi. Ankara'da yapılan toplantıda, Türk heyeti PKK'nın İran topraklarındaki faaliyetleri ile ilgili geniş kapsamlı bilgiler verdi. İran'daki yerleşik kampların fotoğrafları, kamplarda kalan PKK teröristlerinin kimlikleri ve örgütün irtibat amacıyla kullandığı evlerle ilgili bilgiler yeni bir dosya halinde İran heyetine sunuldu. İran heyeti, PKK'nın kendi topraklarında kamp merkezi olmadığı yönündeki görüşünü yineledi. İranlı heyet başkanı Glohan Hüseyin Bolendiyat, İran topraklarında belirlenen PKK kamplarına karşı Türk ve İran askeri birimlerinin ortak operasyon yapabileceğini belirterek “Gelin, inceleyin, araştırın. İsterseniz kendiniz, isterseniz birlikte PKK'ya karşı harekât yapabiliriz” dedi.³¹⁸ İran heyetinin ortak operasyon önerisi üzerine komisyona katılan Türk heyetinden bir inceleme grubunun oluşturulup İran'a giderek inceleme yapmasına karar verildi.

Türkiye içindeki Kürtleri, Humeynî döneminden beri artan şiddette Ankara'ya karşı ‘geçerli koz’ olarak kullanan İran, PKK'ya karşı ortak operasyonun teklifinde ne kadar samimidir? Esasen, 1926 yılında Ankara ve Tahran arasında imzalanan Dostluk ve Güvenlik Anlaşması'nın bir maddesinde, “Halkın huzur ve güvenliğinin sağlanabilmesi amacıyla, iki ülkenin güvenliğini tehlikeye düşüren bütün faaliyetler sona erdirmek için, taraflar her türlü önlemi alacaklardır. Bu önlem Türk ve İran hükümetlerince ayrı ayrı ya da gerektiğine inanıldığı durumlarda beraber alınır” denilmektedir.³¹⁹ Buna göre, iki ülke gerektiğinde ortak askeri harekât

³¹⁶ “Ankara-Tahran Gerginliği”, *Milliyet*, 21 Temmuz 1993, s.19.

³¹⁷ Tavlaş, *a.g.e.*, s.215.

³¹⁸ “İran'dan Birlikte Operasyon Teklifi”, *Milliyet*, 29 Temmuz 1993, s.15.

³¹⁹ Yalçın Doğan, “Türkiye İran Ortak Operasyonu”, *Milliyet*, 28 Ekim 1993, s.15.

yapma ilkesini çok uzun zaman önce kabul etmiştir. Kürt hareketinin ya da PKK terörünün Türkiye'nin dışına taşarak, bölge ülkelerini de tehdit eden bir konuma yükselmesi İran'ı 'ortak operasyon' fikrine götürmüş olduğunu söylemek mümkündür. Tahran, PKK terörünün İran'da da güçlenebileceğini ve 'kontrol dışı' kalabileceğini hesap etmiştir. Ayrıca, çalışmanın önceki bölümünde değinildiği gibi, Kürtlerin İran topraklarında kurduğu Mahabat Kürt Cumhuriyeti'ni tecrübe ettiği için, 'Kürt tehlikesine' karşı kendince pro-aktif bir siyaset izlemeye çalışmaktadır.

İran'ın ortak operasyon teklifi neticesinde sınır bölgesinde Türk ve İran güvenlik bazı ortak operasyonlar yapmışlardır. İran yönetimi PKK ile mücadelede samimiyetini ve kararlılığını göstermek için bazı hamlelerde de bulunmuştur. İranlı yetkililer, 15 Aralık 1993 tarihinde Hakkâri'nin Yüksekova ilçesi Esendere sınır kapısında 24 PKK'lı teröristi ve bu teröristlerin alıkoyduğu iki uzman çavuş ve dört eri Türk makamların teslim etmiştir.³²⁰ TSK'nın Ağrı ve Tendürek Dağları'nda yaptığı PKK operasyonuna da kendi topraklarında dört taburdan oluşan bir kuvvetle destek vermiştir. Sınırdaki sıkışan PKK militanlarının İran'a sızdığının tespit edilmesi üzerine, iki ülke arasında yapılan güvenlik komisyon toplantılarında alınan kararlara göre İran, sınırdaki 'kontrol hattı' oluşturarak Türk güvenlik güçlerine yardımcı olmuştur.³²¹

1995 yılına gelindiğinde ise bu kez ortak operasyon teklifi Türkiye'den geldi. Türkiye, Kuzey Irak'a yaptığı operasyondan sonra İran'a da PKK'ya karşı operasyon yapma teklifinde bulundu.³²² Tekliften bir gün sonra ise İran sınırından sızan yaklaşık 200 kişilik bir PKK grubu, daha önce 10 kez basılan Şemdinli Otaklar Karakolu'na roketatarlarla saldırdı. Çatışmada 16 Türk askeri şehit oldu. Bu saldırıdan kısa bir zaman önce ise yine İran'dan sızan küçük bir grup PKK'lı Başkale'nin Esendere Jandarma Karakolu'nu bastı. Bu baskında ise 4 Türk askeri şehit düştü. Saldırıyı gerçekleştiren PKK'lı militanların, İran ve Irak topraklarına kaçtığı tespit edildi.³²³ Toplamda 20 askerin şehit düştüğü saldırı üzerine bölgede

³²⁰ "İran 24 PKK'lıyı Teslim Etti", *Milliyet*, 15 Aralık 1993, s.18.

³²¹ "Operasyona İran Desteği", *Milliyet*, 29 Mayıs 1994, s.9.

³²² "Tahran'a Teklif: PKK'yı Vuralım", *Milliyet*, 14 Haziran 1995, s.19.

³²³ "PKK İran'dan Saldırdı: 20 Şehit", *Milliyet*, 17 Haziran 1995, s.1.-s.14.

geniş kapsamlı bir operasyon başlatıldı. İçişleri Bakanı Nahit Mentеше, baskınlardan sonra İran'ın uyarıldığını aktararak, sınırdan sızan PKK'luların engellenmesi için Tahran'a gideceğini duyurdu. Mentеше, İran'a ortak operasyon önerdiklerini, PKK'nın İran'daki varlığını bitirmek için kararlı olduklarını açıklayarak şunları ifade etti: "Bu ülkenin topraklarını maalesef kullanıyorlar. İranlı yetkililerle yaptığımız her görüşmede bu konuyu gündeme getiriyoruz. 'Topraklarınızdaki bu yasadışılığa izin vermeyiniz' diyoruz. Onlar da kesinlikle izin vermediklerini, ancak bazı bölgelerin çok dağlık olmaları nedeniyle kontrol etmekte zorlandıklarını söylüyorlar."³²⁴

İran her ne kadar kendi topraklarında barınan PKK unsurlarına destek vermediğini kabul etmese de, PKK'nın bazı üst düzey liderleri İran'a rahatlıkla girip çıktıklarını öne sürmüştür. Kuzey Irak'ın Türkiye sınırına yakın Avaşin bölgesine kamp kuran PKK'nın Başkanlık Konseyi Üyesi Halil Ataç, PKK'nın İran topraklarında faaliyetlerinin bulunduğunu ve bu ülkeye rahatlıkla girip çıktıklarını söylemiştir.³²⁵

1996 yılının Temmuz ayında, Necmettin Erbakan başbakanlığında Refah-yol koalisyon hükümetini iktidara gelmesi ile Türkiye-İran ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. 90'lı yılların başından bu yana İran'ın PKK desteği Türk dış politikasında sert bir şekilde eleştirilmesine rağmen Başbakan Erbakan, ilk yurtdışı ziyaretini iktidar olduktan bir ay sonra İran'a yapmıştır. 10 Ağustos'ta Tahran'ı ziyaret eden Erbakan'ın heyetindeki emniyet genel müdürü, yanında götürdüğü dosyalarda İran'da eğitim gören PKK ve diğer terör örgütlerine dair belgeler sunmuştur. 12 Ağustos'ta Rafsancani ile görüşen Erbakan, bu konuyu gündeme getirmiş ancak MİT'in aksi yöndeki raporuna rağmen İran'ın PKK'yı desteklediği bizzat Erbakan tarafından reddedilmiştir.³²⁶ Erbakan'ın Rafsancani'yi ziyaretinden bir gün önce ise İranlı yetkililer iki ülke sınırında inceleme yapan Türk güvenlik güçlerinin Tahran'ın PKK'luları topraklarında barındırdığına dair kanıt bulmadığını açıklamıştır.³²⁷ İran Dışişleri Bakan Yardımcısı Alaaddin Burucerdi, Türk heyetinin

³²⁴ "İran'a Ortak PKK Operasyonu Teklifi", *Milliyet*, 18 Haziran 1995, s.14.

³²⁵ "PKK'nın İran İtirafı", *Milliyet*, 02 Ağustos 1995, s.14.

³²⁶ Keneş, *a.g.e.*, s.138.

³²⁷ "İran: Türk Askerî Heyeti PKK İzine Rastlamadı", *Milliyet*, 11 Ağustos 1996, s.16.

Ankara'ya ilettiği raporda, bölgede PKK üslerinin bulunmadığını belirtmesinin, Başbakan Erbakan'ın İran ziyaretinde bulunduğu bir sırada iki ülke ilişkilerine yardımcı olacağını bildirmiştir.

Başbakan Erbakan'ın İran ziyaretinde Tahran'dan PKK'yla mücadele için 'güvence aldığını' açıklamasına rağmen, ziyaretten kısa bir süre Türkiye-İran sınırında çatışmalarda bir artış olduğu gözlemlenmiştir. 1-2 Eylül tarihlerinde çatışmalarda iki subay ve 10 er şehit düşmüştür.³²⁸ İran öldürülen teröristlerin sadece bir tanesinin cenazesini Türkiye'ye vermiştir. Öte yandan terör olayların gittikçe tırmanması ve Erbakan'ın İran'la yakın ilişkiler içine girme eğiliminde olması, Türk askerî yetkilileri rahatsız etmiştir. Erbakan'ın İran gezisinde MİT'in raporlarına itimat etmediği yönünde izlenim oluşturması, Milli Güvenlik Kurulu (MGK) toplantısında da tartışma yaratmıştır. MGK toplantısında Erbakan'a, PKK'nın İran'daki faaliyetleri ile ilgili istihbarat dokümanları sunulmuş ve "İranlıların Erbakan'ı yanılttığı" öne sürülmüştür.³²⁹ Ayrıca sınır bölgesinde görev yapan üst rütbeli komutanlar da İran'ın PKK desteğini sık sık dile getirmiştir. Üst düzey bir komutan, İran'ın PKK'ya Türkiye sınırına çok yakın bir yerde kamp yeri verdiğini bunun karşılığında 5 milyon dolar para aldığını ileri sürmüştür.³³⁰ İstihbarat birimlerinin raporlarına göre 1996 yılında sadece Van sınırından 18 saldırı gerçekleşmiştir. Ayrıca İran sınırında 1500'e yakın PKK'lı militanın bulunduğu tespit edilmiştir.

Başbakan Erbakan'ın iktidarı döneminde Türkiye-İran ekonomik ilişkileri stratejik bir boyut kazanmıştır. Erbakan yönetimindeki Türk hükümetin 12 Ağustos 1996 tarihinde İran'dan 22 yıl boyunca gaz alımını öngören 20 milyar dolarlık bir anlaşma imzalamıştır.³³¹ ECO toplantıları çerçevesinde İzmir'e gelen İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti, Refah-yol hükümetinin koalisyon ortakları arasında 'İran-PKK ilişkisi'ne dair görüş ayrılığını belirginleştirmiştir. İzmir'de Velayeti ile görüşen Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Tansu Çiller, son haftalarda

³²⁸ "İran'dan Terörist Saldırıları", *Milliyet*, 04 Eylül 1996, s.14.

³²⁹ "Erbakan'a PKK Bandı", *Milliyet*, 05 Eylül 1996, s.1-s.17.

³³⁰ "5 Milyon Dolara Kamp", *Milliyet*, 23 Eylül 1996, s.1.

³³¹ Keneş, *a.g.e.*, s.148.

İran'dan Türkiye'ye yönelik PKK sızmalarındaki artış nedeniyle İran'ı uyarılmış ve İran'daki PKK varlığı konusunda Tahran'ın acilen önlem almasını istemiştir. Çiller, Velayeti'ye, iki ülke arasındaki dostluk ve kardeşliğin mesuliyet gerektirdiğini hatırlatarak bu mesuliyetin Türkiye'nin terör meselesine Tahran'ın açık bir şekilde destek vermesi gerektiği şeklinde olacağını ifade etmiştir. Çiller'den sonra Velayeti ile görüşen Erbakan ise, İran'dan PKK'ya karşı tedbir almasını istemiş ancak Çiller kadar sert bir üslup kullanmamıştır.³³²

İran'ın PKK'ya yaptığı askerî ve lojistik destek uluslararası gazete ve dergilerde çıkan haberlere de konu olmuştur. İngiltere'nin saygın istihbarat dergilerinden *Jane's Intelligence Review*, ABD'nin Rus ordusuna karşı savaşan Afgan mücahitlerine dağıttığı karadan havaya güdümlü Stinger füzelerinin bir kısmının PKK'nın eline geçtiğini bildirmiştir.³³³ Dergi, PKK'nın FIM-92 tipi Stinger füzelerini İran'dan temin ettiğini iddia etmiştir.

İran Cumhurbaşkanı Rafsancani'nin 19 Aralık 1996 tarihinde Ankara'ya yaptığı ziyaretin ana gündem maddesini PKK konusunu oluşturmuştur. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in davetlisi olarak Ankara'ya gelen Rafsancani, Demirel, Erbakan ve Çiller ile ayrı ayrı görüşmüştür. Görüşmelerde Demirel ve Çiller, İran'dan Türkiye'ye yönelik PKK sızmaları konusunda Rafsancani'yi uyarılmış ve Tahran'ın gerekli tedbirleri alması gerektiğini yinelemiştir. Erbakan ise konuk cumhurbaşkanı ile yaptığı görüşmede PKK konusuna değinmemiş, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine ağırlık vermiştir.³³⁴ Cumhurbaşkanı Demirel, bir yıl sonra yapılan D-8 zirvesinin ardından temasta bulunduğu İran Cumhurbaşkanı Rafsancani'ye, İran'ın PKK ile olan ilişkilerine dair Türkiye'nin rahatsızlığını iletmış ve İran'da tutuklu bulunduğu belirtilen PKK militanlarının Türkiye'ye iadesini istemiştir.³³⁵

³³² "15 Dakika İçin Özel Uçak", *Milliyet*, 15 Eylül 1996, s.28.

³³³ "PKK'da Stinger Füzesi", *Milliyet*, 10 Kasım 1996, s.7.

³³⁴ "Ankara'da İran Rüzgârı", *Milliyet*, 20 Aralık 1996, s.14.

³³⁵ "Demirel İran'ı Yine Uyardı", *Milliyet*, 16 Haziran 1997, s.14.

Bu dönemde istihbarat birimlerinin hazırladığı raporlarda PKK'ya sadece İran'ın değil Türkiye'nin komşularının tamamına yakınının direkt ya da dolaylı olarak destek verdiği ortaya konmuştur. İstihbarat birimlerinin Cumhurbaşkanı ve Başbakan'a sunduğu 'gizli' ve 'kişiyeye özel' raporların bir bölümü basına yanmıştır. Raporlarda İran'ın PKK'ya üs, barınma, yasadışı giriş-çıkış, yerleşik kamp, dinlenme olanağı, hastanede tedavi, terörist sevkiyatı, silah deposu, askerî, malî ve lojistik destek ve füze temini gibi yardımlarda bulunduğu ortaya konulmuştur.³³⁶ Raporlarda, PKK'nın 1990'dan itibaren Türkiye sınırına yakın İran topraklarında barınmaya ve üslenmeye başladığı, İran helikopterlerinin Kuzey Irak'ın İran sınırına yakın olan Revanduz bölgesinde eğitimini tamamlayan PKK'lıları taşıdığı, çatışmalarda yaralanan PKK'lıların Urumiye'deki hastanelerde tedavi edildiği öne sürülmüştür. Ayrıca, İran hükümetinin Pasdaran kontrolündeki kamplarda kalan PKK'lılar için 15 ve 30 günlük iki ayrı çeşit özel kimlik verdiği belirtilmiştir.

İran'ın PKK desteği Türkiye'de yaşayan Azeriler tarafından da protesto edilmiştir. Türkiye'de öğrenim gören Azeri öğrenciler, İran'ın İstanbul Konsolosluluğu'na siyah çelenk bırakarak tepkilerin dile getirmişlerdir. Öğrenciler yaptıkları açıklamada "Türklüğün tarihi düşmanı olan İran mollaları, Müslümanlıklarını unutarak, 'Düşmanımın düşmanı dostumdur' anlayışıyla PKK'lı çapulculara kucak açmıştır" ifadelerini kullanmışlardır.³³⁷

3.3. Hatemi Dönemi (1997-2005)

İran siyasetinin önde gelen ılımlı ve reformist isimlerinden biri olan Muhammet Hatemi'nin 23 Mayıs 1997 yılında cumhurbaşkanı olması ile İran dış politikada yumuşama sinyalleri vermiş ve birçok ülke ile bozuk olan diplomatik ilişkileri için restorasyon sürecine girmiştir. Ancak ilk yıllarda bazı umut verici

³³⁶ "Komşular Terör Suçu İşliyor", *Milliyet*, 08 Haziran 1997, s.17.

³³⁷ "İran'a Azeri Tepkisi", *Milliyet*, 23 Haziran 1997, s.15.

gelişmeler olmasına karşın İran bir kaç yıl sonra ABD tarafından ‘şer eksenî’ içinde tanımlanmıştır.³³⁸

Hatemi döneminde Türkiye-İran ilişkileri, Ankara açısından oldukça sancılı günlerin gölgesinde gergin bir atmosferde başlamıştır. Türkiye’de askerî vesayetin siyasî iradeyi baskı altına aldığı ve adına 28 Şubat post-modern darbesi denilen bir süreçte iki ülke ilişkileri 90’ların başından beri devam eden PKK sorunu ve İran’dan kaynaklanan ideolojik konular yüzünden adeta durma noktasına gelmiştir. 29 Mayıs 1997 tarihinde, Türkiye’nin Kuzey Irak’taki PKK kamplarına düzenlediği operasyona İran daha önceki operasyonlarda olduğu gibi yine sert tepki göstermiştir. İran Dışişleri Bakanı Kemal Hürri, “Türk ordusu Irak sınırını ihlal etti. Bu hareket bölgenin huzur ve istikrarına aykırıdır” demiştir.³³⁹ Ancak bir ay sonra Genelkurmay Genel Sekreteri Tümgeneral Erol Özkasnak, Türk askerlerinden kaçan 700 kadar PKK militanlarından 700 kadarının İran’a sığındığını ve son bir hafta içinde İran’dan Türkiye’ye yönelik 15 PKK saldırısının gerçekleştiğini anlatarak “İran’ın PKK’ya desteği devam ediyor” demiştir.³⁴⁰ İran Dışişleri Bakanlığı ise daha önce olduğu gibi bu iddiayı da yalanlayarak PKK’nın İran’a desteğinin söz konusu olmadığını açıklamıştır.

İran’ın kabul etmemesine rağmen, yakalanan PKK teröristleri Türk güvenlik güçlerine verdikleri ifadelerde İran’ın PKK’ya lojistik ve barınma desteği sağladıklarını itiraf etmişlerdir. Ayrıca Hatemi’nin İran’ın ‘terörizme destek’ vermediği iddiaları da ABD tarafından yalanlanmış ve Washington’un resmi görüşlerini yansıtan “*Amerika’nın Sesi*” radyosunda yer alan bir yorumda, “İran’ın 1997 yılında terörizmi en aktif destekleyen ülke olduğu, PKK’ya bağlı unsurlara barınak sağladığı dile getirilmiştir. Rusya televizyon kanallarından *NTV* de Türkiye-İran-İrak sınırındaki PKK kamplarına girmiş ve İran’daki kampların görüntülerini yayınlamıştır. Öte yandan ABD istihbarat birimleri de Tahran yönetiminin sürekli yalanlamasına rağmen, PKK terör örgütü ile İran arasındaki ilişkilerin devam ettiğini açıklamıştır. Bütün bunlara karşın Türkiye ile İran arasındaki sınır güvenliğini

³³⁸ Yeğın, *a.g.e.*, s.3.

³³⁹ Keneş, *a.g.e.*, s.171.

³⁴⁰ Saray, *a.g.e.*, s.245.

geliştirmek amacıyla oluşturulan ve iki ülke arasındaki kısa süreli diplomatik gerginlik nedeniyle sekteye uğrayan Yüksek Güvenlik Komisyonu, çalışmalarına iki yıl aradan sonra yeniden başlamıştır.³⁴¹

Başbakan Bülent Ecevit, katıldığı bir televizyon programında Suriye'nin PKK'ya verdiği desteği kestikten sonra bu işlevi büyük ölçüde İran'ın aldığını söylemiştir. Ecevit, son zamanlarda İran'ın PKK'ya 'kucak açmasından' Türkiye'nin rahatsız olduğunu belirterek "İran'ın PKK'ya kucak açmasından vazgeçmesini temenni ediyoruz. Son zamanlarda Suriye'nin yerini bir ölçüde İran almaya başlamıştır. Bundan çok rahatsızız" demiştir.³⁴²

PKK lideri Abdullah Öcalan'ın 1999 yılının Şubat ayında yakalanarak Türkiye'ye getirilmesiyle birlikte Türkiye-İran ilişkilerinde yeni problemler patlak vermiştir.³⁴³ Öcalan yakalandıktan sonra en büyük protestolar İran içindeki yerleşik PKK'lular tarafından yapılmıştır. Dağılma sürecine giren PKK'nın lider kadrosu 7 Mart tarihinde İran'da toplanarak 6. kongrelerini yapmıştır. Kuzey Irak'tan kaçan PKK militanları büyük oranda İran'a sığınmaya başlamışlardır. Ayrıca PKK lideri Öcalan'ın yakalandıktan sonra verdiği ifadede İran'ın PKK'ya yardım ettiğini, sığınma yerlerinin ve hastanelerinin olduğunu açıklaması İran hükümetini oldukça zora düşürmüştür.³⁴⁴

Öcalan'ın yakalanmasının ardından PKK, Suriye'de tuttuğu 20 milyon dolar tutarındaki parasını İran'a kaçırma çabası içine girmiştir.³⁴⁵ İstihbarat birimlerinin PKK-İran ilişkisi üzerine hazırladığı rapora göre, örgütün yönetici kadrosunda bulunan Cemil Bayık, PKK'nın Suriye bankalarında bulunan 20 milyon doların bir kısmı olan 1,4 milyon dolar nakit parayı Kuzey Irak üzerinden İran'a taşımıştır. Raporda ayrıca Bayık'ın İran'ın Urumiye şehrinde böbrek tedavisi görmesi Tahran'ın PKK'ya desteğinin bir göstergesi olduğu da vurgulanmıştır.

³⁴¹ Saray, *a.g.e.*, s.247.

³⁴² "Suriye'nin Yerini İran Aldı", *Milliyet*, 26 Temmuz 1999, s.16.

³⁴³ Keneş, *a.g.e.*, s.176.

³⁴⁴ Saray, *a.g.e.*, s.250.

³⁴⁵ "PKK Parasını İran'a Taşıyor", *Milliyet*, 27 Mart 2002, s.19.

Türkiye'nin uzun yıllardır rahatsız olduğu İran-PKK ilişkisi, ikili temaslarda da ana gündem maddesini teşkil etmiştir. 17 Ocak 2000 tarihinde resmi bir ziyaret için Türkiye'ye gelen İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi'ye PKK'nın İran'daki faaliyetleri hatırlatılarak "İran'ın en fazla PKK'nın barındığı ülke haline geldiği" uyarısı yapılmıştır. Başbakan Ecevit, Harrazi'ye üç bin dolayında PKK'nın İran sınırından rahatlıkla geçtiğini söylemiş ve İran'ın yeterli önlem almamasını eleştirmiştir.³⁴⁶ İran'ın Türkiye ile imzaladığı güvenlik anlaşmalarına karşın PKK'ya olan desteği istihbarat birimlerinin MGK'ya sunduğu raporlara da yansımıştır. 2000 yılının İnsan ayında yapılan MGK toplantısında örgüte daha çok kamp, silah ve lojistik destek veren İran'ın bazı teröristlere uydu telefonu da temin ettiği belirtilmiştir.³⁴⁷ Söz konusu raporda ayrıca, İran'da 1850 teröristin olduğu, militanların Van-Ağrı hattının karşısındaki Dambat bölgesinde ve Kelereş kampında faaliyet içinde oldukları, daha önce 56 olan kamp sayısının son bir ayda 47'ye düştüğü ve PKK'ya ait merkezi telsizlerin sayısının ise 11'den 14'e çıktığı bilgisi verilmiştir.

2002 yılının Nisan ayında ise İranlı resmi yetkililerin her defasında dile getirdikleri Tahran'ın PKK'ya destek vermediği iddiasının samimiyetini test eden bir gelişme yaşanmıştır. Öcalan yakalandıktan sonra fiili olarak örgütün liderliğine yükselen ve PKK'yı kuran 18 kişiden biri olan Cemil Bayık'ın, Urumiye'de 'Arifan' hastanesinde tedavi gördüğünü bilgisinin Ankara'ya ulaşması hareketli bir sürecin yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Ankara, Tahran'dan Bayık'ın tutuklanıp iade edilmesini istemiştir.³⁴⁸ Ancak Tahran, Bayık'la ilgili haberlerin 'asılsız' olduğunu ileri sürmüş ve Bayık'ın iadesi gerçekleşmemiştir.

11 Eylül saldırılarından sonra ABD'nin küresel terörizme savaş açmasıyla birlikte Orta Doğu'da önemli gelişmeler olmuştur. ABD'nin Afganistan'ın ardından 2003 yılında Irak'a müdahalede bulunması bölgede dengeleri değiştirmiştir. Zira Irak'ta başlayan savaşın sonuçları sadece Irak'ı değil tüm bölge devletlerini derinden etkilemiştir. Irak'ta ortaya çıkan etnik ve dini temelli çatışmalar, ekonomik

³⁴⁶ "PKK'ya Kucak Açmayı Bırak", *Milliyet*, 18 Ocak 2000, s.18.

³⁴⁷ "İran'dan PKK'ya Uydu Telefonu", *Milliyet*, 09 Nisan 2000, s.21.

³⁴⁸ "İran'ın Terörden Aklanma Fırsatı", *Milliyet*, 04 Nisan 2002, s.18.

çöküntüler ve devlet yapısının ortadan kalkması gibi sonuçlardan en fazla İran ve Türkiye etkilenmiştir. Kuzey Irak'ta Kürt milliyetçiliğinin artması sonucu bölgede bağımsız bir Kürt devletinin kurulma ihtimali, uzun yıllardır bu sorun nedeniyle gergin ilişkiler içinde olan Ankara ve Tahran'ı –görece- birbirine yakınlaştırmıştır. İki ülke arasında ilk olarak güvenlik işbirliği anlaşması sağlanmıştır. Temmuz 2004'te İran PKK'yı terör örgütü olarak kabul ederken, Türkiye de İran karşıtı Halkın Mücahitleri Örgütü'nü terör listesine almıştır. İran ve Türkiye daha sonra PKK ve PKK'nın İran'da faaliyet gösteren kolu PJAK terörü ile mücadelede işbirliğine girmiştir.³⁴⁹

Öcalan'ın yakalanmasının ardından PKK terör örgütünün ileri gelenleri 'Büyük Kürdistan' hayalinden vazgeçerek, Kürtlerin bölgenin dört önemli olan ülkesi olan Türkiye, İran, Suriye ve Irak'ta ayrı ayrı örgütlenecek şekilde, konfederatif bir sistem arayışı içine girdiler. Bu amaçla örgüt İran'daki faaliyetlerine PJAK adı altında devam etmeye karar verdi. PJAK'ın kuruluş tarihi ve yapısı ile ilgili farklı açıklamalar söz konusudur. Kürt siyasetçi İbrahim Güçlü'ye göre³⁵⁰ PJAK, 2003 yılının Mart ayında kurulmuştur. PJAK'ın İran tarafından kurulduğunu ileri süren Güçlü, buna gerekçe olarak PJAK kurulduğunda PKK yöneticileri ve kadrolarının İran'ın şehirlerinde yaşadığını ayrıca İran'da büroları ve üsleri bulunduğunu aktarmaktadır. Güçlü, PJAK'ın kurulmasına İran'ın ön ayak olmasını ise şu şekilde açıklamaktadır: "PJAK, İran'ın içindeki Kürt ulusal hareketini tasfiye etmek için kuruldu. Bir dönem sonra, PKK yeni başka uluslararası güçlere dayanarak, kendi egemenlik alanını genişletmek için İran'a karşı savaş açtı. Ancak Suriye'deki içi savaşın ardından PKK İran'ın desteğine tekrar ihtiyaç duydu ve teslim bayrağını çekti, PJAK ise isim değiştirerek yeni bir strateji benimsedi."

Orta Doğu uzmanı Arif Keskin ise³⁵¹ PJAK'ın kuruluşunun 1993 yılına kadar uzandığını ancak İran-PKK ilişkileri nedeni ile uzun süre ertelendiğini belirtmektedir. Keskin, İran'ın PKK'ya destek sağladığını, İran'daki siyasi faaliyetlerine göz yumduğunu, bu sayede kendi içindeki muhalif Kürt gruplara karşı

³⁴⁹ Tan ve Aliyev, *a.g.e.*, s.106.

³⁵⁰ İbrahim Güçlü ile özel görüşme, 05. 05. 2014, Ankara.

³⁵¹ Arif Keskin ile özel görüşme, 16. 05. 2014, Ankara.

PKK ile ortak mücadele ettiğini öne sürmüştür. PJAK'ın ilk kongresini 2004 yılında gerçekleştirerek faaliyete başladığını aktaran Keskin konu ile ilgili bir makalesinde ise şu bilgileri vermektedir:

“PJAK fikri temellerini PKK ve Abdullah Öcalan'dan aldığını yayınlamış bulunduğu tüzükte açıkça belirtmektedir. PJAK, “PKK'yı Kürt tarihindeki en büyük hareket” olarak belirtmekte ve kendi çizgilerini de “Apoizm” olarak tanımlamaktadır. Amacını “İran Federal Demokratik Cumhuriyeti” kurmak olarak açıklamakta ve terör eylemlerini “meşru savunma” kavramı içinde tanımlamaktadır. Ayrıca söz konusu tüzükte PKK, “ana çatı örgüt” olarak tanımlanmakta ve onunla organik ilişkiyi koruma, aynı çizgiyi takip etme bir zorunluluk olarak dile getirilmektedir. Üstelik PJAK'ın üst düzey kadroları daha önce PKK'nın farklı bölümlerinde “önemli” görevlerde bulunmuş isimlerdir. Diğer taraftan, PJAK'ın Kandil'deki kampı PKK'nın “güvenlik şemsiyesi” altındadır ve PJAK elemanlarına PKK tarafından askerî ve ideolojik eğitim de verilmektedir.”³⁵²

Ancak zamanla PKK ve PJAK'ın Orta Doğu'da kendisini ABD'nin işine yarayacak şekilde konumlandırmaya çalışması, İran'ı rahatsız etmiştir. İran 2004'ten sonra kendi topraklarında bir tehdit ve tehlike olarak gördüğü PJAK'a karşı ciddi operasyonlar içine girmiştir. PJAK-ABD yakınlaşması yıllar sonra PKK liderlerinden Murat Karayılan tarafından da dile getirilmiştir. Karayılan, *Radikal*'e verdiği bir röportajda, PKK'nın İran'a yönelik herhangi bir tavrı olmadığını belirtmiş, PJAK ile İran çatışmasını doğru bulmadıklarını ifade etmiştir.³⁵³ Karayılan, PJAK-ABD ilişkisi bağlantısının boyutları hakkında ise şunları söylemiştir:

“ PJAK kurulduktan sonra ABD bunlarla ilişki kurdu. Bizim de İran ile ilişkimiz vardı o zamanlar. İran bize ‘Bu PJAK nedir?’ diye sordu ve PJAK'la ilişkimizi kesmek istedi. Amerika'da PJAK'a PKK ile ilişkisini kesmeyi dayattı. Bu tartışmalar 2005-2006 yılında gerçekleşti. PJAK ile ABD yetkilileri arasında Kerkük'te altı saatlik bir toplantı gerçekleşti. PJAK, bu toplantıda PKK ile ilişki kesmeyi reddetti. Belki reddetmeseydi ilişki resmi bir boyut kazanacaktı. Amerika buna tepki olarak tavrı aldı. Bunun ilk adımı olarak da ABD'de olmayan malvarlığını dondurdu. PJAK ABD'ye bu tavrı alınca biz de İran'a ‘Hayır onlar tavrı aldı ilişkimizi kesmeyiz’ dedik. Bunun üzerine bizim de İran ile aramız bozuldu.”

Görüldüğü gibi, İran-PKK ilişkisi 2003 yılında ABD'nin Irak'a müdahalede bulunup bölgeye yerleşmesinden sonra farklı bir boyuta evrilmiştir. İran bir yandan

³⁵² Arif Keskin, (2007). “PJAK: PKK'nın Bölgedeki Yeni Misyona Arayışı”, *Türksam*, <http://www.tursam.org/tr/a1377.html>, Erişim Tarihi: 03.03.2014

³⁵³ “ABD İle Temasımız Vardı”, *Radikal*, 29 Ekim 2010, s.8.

kendi içindeki Kürt ulusal hareketini ortadan kaldırmak ve Türkiye'nin bölgesel üstünlüğünü engellemek için PKK ve PJAK'ı desteklerken, 2003'ten sonra kuruluşuna önyak olduğu PJAK'ın kendi kontrolünden çıkıp ulusal güvenliği için tehdit oluşturması nedeniyle onunla mücadeleye başlamıştır.

3.4. Ahmedinejad Dönemi (2005-2013)

2005 yılında İran'da yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini muhafazakâr kanadın adayı Mahmud Ahmedinejad kazanmıştır. Ahmedinejad'la birlikte İran, Hatemi döneminin ılımlı/soft politik dış politika retoriğini bir kenara bırakarak tüm dış baskılara ve ekonomik ambargolara rağmen nükleer programını devam ettirmiş ve agresif bir tutum içine girmiştir. Ancak, ABD ve Batı ile ilişkilerin gerginleşmesine mukabil, bu dönemde İran-Türkiye ilişkileri önemli derecede ilerleme kaydetmiştir. İran-Türkiye ilişkilerinin bu derece ilerlemesinin en önemli nedenlerinden biri, iki ülke liderlerinin ideolojik farklılıkları göz ardı ederek, birbirlerinin içişlerine karışmamama prensibine göre hareket etmeleri olmuştur. Bir diğer neden ise terörizme karşı mücadelede işbirliğinin ön plana çıkmasıdır. 90'lı yıllar boyunca PKK terör örgütü iki ülke arasında ciddi sorunlara yol açarken, yeni dönemde Ankara ve Tahran'ı işbirliği yapmaya sevk eden bir faktör olarak belirlemiştir. Önceki bölümde değinildiği gibi İran'ı, PKK konusunda Türkiye ile işbirliğine götüren neden, PJAK'ın İran'ı istikrarsızlaştırmaya yönelik eylemleri ve örgütün ABD'nin etkisi girmesidir.

2006 yılının Nisan ayında TSK'nın terör örgütü PKK'ya yönelik kapsamlı bir operasyon için İran ve Irak sınırına askerî yığınak yapması ve 15 bin askerini bölgeye sevk etmesi çalışmaları sürerken, İran'da PJAK için kendi içinde benzeri bir operasyon başlatmıştır.³⁵⁴ İran ordusu 10 bin kişilik bir askeri güçle Salmas-Maku arasında bulunan Kelereş mıntıkasına bombaladı ve füze saldırısı düzenledi. Çatışmalarda 5 İran askeri, 9 PJAK teröristi öldü. Saldırılarda PKK terör örgütünü

³⁵⁴ “İran PKK'ya Yönelik Operasyon Başlattı”, *Cihan Haber Ajansı*, 22 Nisan 2006.

lider kadrosundan Murat Karayılan'ın da yarandığı ve Bağdat'ta bir hastanede tedavi gördüğü ileri sürüldü.³⁵⁵

Türkiye'nin kendi sınırına askeri yığınak yapıp sınır ötesi operasyonu tartıştığı bu günlerde, İran Devrim Muhafızları Kandil Dağı'na yönelik kapsamlı bir operasyonu uzun süre devam ettirmiştir. Ancak operasyonlar yer yer eş zamanlı olarak da devam etmiştir. TSK ve İran güvenlik güçlerinden kaçan PKK'lı teröristler ise Barzani ve Talabani'ye sığınarak yardım talebinde bulunmuştur.³⁵⁶ İki ülke hava kara destekli operasyonlar kapsamında 200 bine yakın asker sınıra kaydırılarak sızmaları önlemek için konuşlandırılmıştır. Bu dönemde İran, ortak operasyonlar çerçevesinde Kandil Dağı'nı bombalamaya devam ederken, yakaladığı teröristleri ise Türk güvenlik güçlerine teslim etmeye başlamıştır.³⁵⁷

İran, PKK ve PJAK'a karşı tarihte görülmedik şekilde bir operasyonun içine girmiş ve Türkiye'nin 90'lı yıllardan beri sürdürdüğü mücadelede edindiği deneyimlerden de faydalanmaya yönelmiştir. Buna göre Tahran, Kandil Dağı'na sıkıştırdığı teröristlerin geri gelmemesi için 'koruculuk' sistemini hayata geçirmiş ve ilk etapta 9000 kişilik bir korucu kadrosu oluşturmuştur.³⁵⁸

İran'ın PKK ve PJAK'a yönelik yürüttüğü operasyonlar 2007 yılında da devam etmiştir. TSK'nın Cudi ve Gabar dağlarında yürüttüğü operasyonlara paralel olarak İran da kendi sınırındaki dağlık bölgelerde konuşlanmış terörist unsurları top atışına tutmuştur. Daha önce kendi sınırları içinde her türlü siyasi ve medya faaliyetine göz yumduğu PKK'nın yayın organı Roj TV'ye de bir operasyon düzenlenmiş ve kanalın izlenmesini engellemek için binlerce çanak antene el konulmuştur.³⁵⁹

İran'ın düzenlediği operasyonlarda çok sayıda PKK militanı öldürülmüştür. Öldürülen teröristlerle ilgili bir açıklama yapan İran Devrim Muhafızları Ordusu

³⁵⁵ "Karayılan, Bağdat'ta Tedavi Görmüş", *Cihan Haber Ajansı*, 15 Temmuz 2006.

³⁵⁶ "Kaçan Teröristler Barzani ve Talabani'ye Sığındı", *Cihan Haber Ajansı*, 08 Ağustos 2006.

³⁵⁷ "İran Ordusu Kandil'i Bombalamaya Devam Ediyor", *Cihan Haber Ajansı*, 19 Ağustos 2006.

³⁵⁸ "İran Kalıcı Çözüm İçin Koruculuk Sistemi Kuruyor", *Cihan Haber Ajansı*, 26 Ağustos 2006.

³⁵⁹ "İran da PKK'yı Vuruyor", *Cihan Haber Ajansı*, 24 Mayıs 2007.

generallerinden Rastegar Penah, teröristlerden ele geçirilen silahların ABD menşeli olduğunu öne sürmüştür.³⁶⁰

Dikkat çeken bir diğer konu da İran'ın PJAK'la mücadele ederken, ABD'nin PKK'ya karşı eylemsiz duruşudur. ABD'nin bu tavrını analiz eden düşünve kuruluşu Washington Enstitüsü'nün Türkiye Araştırma Programı Direktörleri tarafından kaleme alınan bir makalede “ABD'nin Kuzey Irak'ta 2007 yılının başından bu yana 80 Türkün ölümünden sorumlu tutulan PKK'ya karşı eylemsizliği göze batıyor” ifadeleri kullanılmıştır.³⁶¹ Makalede, 90'lı yıllarda PKK'ya barınma sağlayan İran'ın son dönemde politikasını değiştirmiş gibi görüldüğü belirtilerek, 2003 yılından sonra İran'ın Türkiye'nin desteğini kazanmak için giderek artan bir şekilde PJAK ile mücadele ettiği değerlendirilmiştir. Ayrıca İran'ın, PJAK konusunda takındığı tutumun, Türk kamuoyunu kazanarak ‘başarılı bir diplomasi aracı’ olduğunu kanıtladığı belirtilmiş ve “Şimdi Türk medyası İran'ı Ankara'ya, PKK'ya karşı yardımcı olan dost bir ülke olarak gösteriyor” denilmiştir. Ayrıca son dönemlerdeki operasyonlar nedeniyle Türk halkının yüzde 43'ünün İran'a karşı olumlu düşünceler içinde olduğu, bu oranın ABD'ye karşı ise yüzde 20 seviyelerinde olduğunu ileri sürülmüştür.

Öte yandan PJAK'ın lideri Abdurrahman Hacı Ahmedi, ABD'nin desteğini almak için Washington'a gitmiş ve en üst düzeyde ABD'li yetkililerle temas kurmaya çalışmıştır.³⁶² İsteddiği randevulara olumsuz cevap alan Ahmedi, *Washington Times*'a yaptığı açıklamada ABD yönetiminden silah ve finansman desteği istemiştir.

³⁶⁰ “İran: Öldürdüğümüz Teröristlerde Amerikan Silahları Vardı”, *Cihan Haber Ajansı*, 31 Mayıs 2007.

³⁶¹ “İran PJAK'la Mücadele Ederken ABD PKK'ya Karşı Eylemsiz”, *ANKA Haber Ajansı*, 04 Haziran 2007.

³⁶² “PJAK Liderinin Bush Yönetiminden Randevu Talebine Yanıt Yok”, *ANKA Haber Ajansı*, 05 Ağustos 2007.

Bush yönetiminin sessiz kalmasına karşın, ABD'nin PKK ve PJAK'a desteği İran Dışişleri Bakanı Manučeher Muttaki tarafından dile getirilmiştir.³⁶³ Genişletilmiş Irak'a Komşu Ülkeler toplantısına katılmak için Türkiye'ye gelen Muttaki *Cihan Haber Ajansı*'na verdiği özel röportajda, ABD'nin PKK'ya maddi ve askeri destek sağladığına dair ellerinde kesin bilgiler bulunduğunu ifade etmiştir. Muttaki, "Bizim elde ettiğimiz çok kesin istihbarata göre PKK, Amerika tarafından finanse ve teşvik ediliyor. ABD'den PKK'ya hem para hem silah sevkiyatı söz konusu" demiştir. Muttaki, İran ve Türk orduların arasında PKK ve PJAK ile mücadelede istihbarat paylaşımı olması gerektiğini belirtmiştir.

TSK ve İran Ordusu'nun PKK-PJAK'a karşı yürüttüğü ortak mücadele 'aktif işbirliği' zemininde ilerlemiştir. Bu kapsamda 12. Türkiye-İran Yüksek Güvenlik Komisyonu, 13 Nisan 2008 tarihinde Ankara'da toplanmıştır.³⁶⁴ En son 2006 yılının Şubat ayında Tahran'da toplanan komisyonda iki ülke, bölgenin terörden tamamen arındırılması amacıyla aktif işbirliğini öngören bir mutabakat zaptına imzalamıştı. PKK ve PJAK terörünün masaya yatırılacağı bu toplantının başlamasından bir gün önce İran ordusu, Türk tarafına adeta jest yaparak Kandil Dağı'nı bombalamıştır. Toplantıda Ankara-Tahran arasında istihbarat paylaşımı ve sınır güvenliği konuları ele alınmıştır. Toplantıdan bir hafta sonra İran'ın Silahlı Kuvvetler Günü dolayısıyla Ankara'da düzenlediği resepsiyonda konuşan İran Askeri Ataşesi Hüseyin Romuzi, "İran, topraklarında komşularına zarar verecek unsurları barındırmayacaktır" diyerek bu çerçevede PKK ve PJAK'a karşı savaştıklarını belirtmiştir.³⁶⁵

İran'ın PJAK'a karşı yürüttüğü mücadelenin Türkiye'yi İran'a yakınlıktırıldığını sezinleyen ABD yönetimi bölgede dengelerin bu şekilde değişmesinden rahatsız olmuştur. ABD, uzun yıllar PJAK'a destek verdiği yönündeki haberlere sessiz kalmış ve PJAK'ı terör örgütü listesine almamıştır. Ancak 2008 yılının Haziran ayında ABD'nin Ankara Büyükelçisi Ross Wilson,

³⁶³ "Muttaki: ABD'nin PKK'ya Destek Sağladığına Dair Elimizde Kesin Bilgiler Var", *Cihan Haber Ajansı*, 04 Kasım 2007.

³⁶⁴ "Türkiye ve İran PKK'ya Karşı İşbirliğini Görüşecek", *ANKA Haber Ajansı*, 13 Nisan 2008.

³⁶⁵ "Romuzi: İran Topraklarında Komşularına Zarar Verecek Unsurları Barındırmayacak", *Cihan Haber Ajansı*, 17 Nisan 2008.

ABD'nin PJAK ile herhangi bir işbirliği olmadığını belirterek "PJAK'ı bir terör örgütü olarak görüyoruz" demiştir.³⁶⁶ Büyükelçi Wilson'ın bu açıklamasından tam 8 ay sonra ABD Hazine Bakanlığı, PKK tarafından kontrol edildiği gerekçesiyle PJAK'ı terör örgütü olarak ilan etmiş ve tüm mal varlığını dondurmıştır.³⁶⁷ Terörizm ve Mali İstihbarattan sorumlu Hazine Bakan Yardımcısı Stuart Levey bir açıklama yaparak "Atılan bu adımla, PJAK'ın Kongra-Gel (PKK) ile olan bağlarını açığa çıkarıyor ve Türkiye'nin bu saldırılardan vatandaşlarını korumak için verdiği çabaları destekliyoruz" demiştir. Türkiye, ABD'nin PJAK'ı terör örgütü listesine almasını memnuniyetle karşılamıştır. Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Burak Özüergin, Türkiye ile ABD arasında terörle mücadele alanında işbirliğinin sürdüğünü belirterek PJAK'ın ABD tarafından terör örgütü listesine dâhil edilmesinin PKK ile mücadelede önemli bir aşama oluşturacağını belirtmiştir.³⁶⁸

Türkiye ve İran'ın PKK-PJAK'a karşı eşzamanlı ve ortak operasyonlar 'anlık istihbarat paylaşımı' düzeyine kadar ulaşmıştır. Düzenlenen operasyonlarda büyük darbe alan PKK, İran'ın üstünlüğünü kabul etmiş ve militanlarını geri çekme kararı almıştır. PKK yöneticisi Murat Karayılan, İran'ın düzenlediği operasyonlardan örgütün büyük zarar gördüğünü ima ederek PJK bünyesindeki HRK ismini verdikleri militanları geri çekeceklerini duyurmuştur.³⁶⁹ Karayılan, açıklamasında İran'a karşı herhangi bir savaş ilan etmediklerini, zira bölgeyi yeniden dizayn etmek uluslararası güçlerin amaçlarından birini de İran'ı kuşatmak olduğunu, bu nedenle uluslararası güçlerin kendi aralarındaki çatışmalarda Kürtlerin kimsenin askeri olmasını istemediklerini belirtmiştir. Karayılan'ın açıklamalarından bir hafta sonra ise PJAK İran'a karşı ateşkes ilan etmiştir.³⁷⁰

Bu dönemde İran PJAK ile mücadele görüntüsü verirken çok önemli bir gelişme yaşanmıştır. Terör örgütü PKK'nın lideri Murat Karayılan'ın İran tarafından yakalandığının iddia edilmesi Ankara-Tahran hattında hareketli dakikaların

³⁶⁶ "Wilson: PJAK'ı Terör Örgütü Olarak Görüyoruz", *Cihan Haber Ajansı*, 30 Haziran 2008.

³⁶⁷ "ABD PJAK'ı Terör Örgütü İlan Etti", *ANKA Haber Ajansı*, 05 Şubat 2009.

³⁶⁸ "Türkiye, PJAK'ın Terör Örgütü Listesine Alınmasını Memnuniyetle Karşıladi", *Cihan Haber Ajansı*, 05 Şubat 2009.

³⁶⁹ "PKK İran'ın Üstünlüğünü Kabul Etti", *Cihan Haber Ajansı*, 09 Ağustos 2011.

³⁷⁰ "İran'dan Büyük Darbe Alan PJAK Ateşkes İlan Etti", *Cihan Haber Ajansı*, 15 Ağustos 2011.

yaşanmasına neden olmuştur. 12 Ağustos 2012 tarihinde, söz konusu iddia ile ilgili olarak ilk *İran Haber Ajansı* açıklamada bulunmuş, Türkiye’de ise *TRT Haber* Karayılan’la ilgili flaş gelişmeyi yarım saat boyunca alt yazı ile izleyicilerine duyurmuştur. Hemen ardından PKK’ya yakınlığı ile bilinen *Fırat Haber Ajansı*, Karayılan’ın İran tarafından yakalandığı iddialarını yalanlamıştır.³⁷¹ Ancak İran Meclisi Milli Güvenlik ve Dış Politika Komisyonu Başkanı Alaaddin Burucerdi, *Fars Haber Ajansı*’na yaptığı ilk açıklamada Karayılan’ın İran tarafından yakalandığını ifade etmiştir.³⁷² Burucerdi, yakalanma haberlerinin doğru olduğunu belirterek, “İstihbarat güçlerimiz, Karayılan’ı yakalayarak önemli bir iş başarmışlardır” diye konuşmuştur. Burucerdi’nin açıklamalarından bir gün sonra ise İran’ın Batı Azerbaycan Vali Yardımcısı İsa Ganbari, İran’ın PJAK’a yönelik düzenlediği son operasyonlarda 150 teröristin öldüğünü, PJAK’ın geri çekilmek durumunda kaldığını, PKK’nın ikinci adamı Karayılan’ın yakalandığı iddialarını ise söylenti olduğunu aktarmıştır.³⁷³

Öte yandan Türk basınında Karayılan’ın yakalandıktan sonra yapılan pazarlıklar sonucu serbest bırakıldığına dair haberler yer almıştır. *Yeni Şafak Gazetesi* Ankara Temsilcisi Abdulkadir Selvi, Karayılan’ın, yanındaki bir grup PKK ile yakalandıktan sonra Urumiye kentine götürüldüğünü, yapılan pazarlıklar sonucu serbest bırakıldığını ileri sürmüştür.³⁷⁴ Selvi, İran’la anlık istihbarat paylaşımı yapıldığını, bu çerçevede Karayılan’ın yerinin koordinatlarının MİT tarafından İran’a iletildiğini belirterek şunları ifade etmiştir: “İstihbaratı değerlendiren İran tarafı, verilen koordinatlarda Karayılan ile bir grup PKK yöneticisinin toplantı halinde olduğunu tespit etmiş. Bizim Karayılan, İran’da yakalandı diye heyecanlandığımız sıralarda İran, Karayılan ile bir grup PKK yöneticisini derdest etmiş. İran, yakalıyor, Türkiye’ye bilgi vermiyor, Türkiye kendi kanallarından bu bilgiye ulaşıyor ama İran, yakaladığı Karayılan ve bir grup PKK yöneticisini Türkiye’ye iade etmiyor.”

³⁷¹ “Murat Karayılan Yakalandı İddiası”, *Cihan Haber Ajansı*, 13 Ağustos 2011.

³⁷² “Karayılan ile İlgili Muamma Devam Ediyor”, *Cihan Haber Ajansı*, 14 Ağustos 2011.

³⁷³ “PKK’nın İkinci Adamının Yakalandığı İddiası Yalanlandı”, *Cihan Haber Ajansı*, 15 Ağustos 2011.

³⁷⁴ “İran Karayılan’ı Yakalayıp Serbest Bıraktı”, *Yeni Şafak*, 10 Ekim 2011, s.18.

Karayılan'ın yakalanıp serbest bırakılmasını, Arap Baharı sürecinin ardından İran'ın PKK'ya yönelik strateji değişikliğinin bir tezahürü olarak okumak mümkündür. Esasında Arap sürecinin ardından PKK'nın da bir strateji değişikliğine gittiğini belirtmek yerinde olacaktır. Zira örgüt, Arap Baharı ile ortaya çıkan tablodan 'model devşirmeye' kalkışmıştır.³⁷⁵ İran ise, Arap Baharı sürecinin Suriye'ye sıçraması nedeniyle rejimini tehlikede görmüş ve bu süreçte halkın yanında yer alan Türkiye'nin pozisyonuna karşı PKK'yı tekrar desteklemeye başlamıştır. Bu bağlamda Karayılan'ın MİT'in verdiği koordinatlar neticesinde İran güçlerince yakalandıktan sonra serbest bırakılması, Arap Baharı süreci sonrası İran-PKK yakınlaşmasının ilk sinyali olarak değerlendirilebilir.

Belirtmekte fayda görülen bir diğer husus da PJAK'ın ateşkes süreci ile Karayılan'ın yakalanmasının hemen hemen aynı zamana denk gelmesidir. Zira Karayılan yakalandıktan sonra PKK'nın İran'a yönelik bütün eylemleri tamamen durmuş, PJAK tarafından ateşkes ilan edilmiştir. Ayrıca, PKK'lı militanların İran üzerinden Türkiye'ye geçişlerinde de kayda değer bir artış gözlenmiştir. İlginç olan bir diğer durum ise, PKK'nın, Türkiye ile anlık istihbarat paylaşımı anlaşması olan İran üzerinden 600 civarında militanı ile Türk topraklarına geçmesidir.³⁷⁶ Karayılan hadisesinden yaklaşık bir sene sonra Türk istihbaratı tarafından dokuz İranlı ajanın yakalanması yeni süreçte İran'ın konumunu daha da şaibeli hale getirmiştir. İranlı istihbarat elemanlarının PKK'lı militanlarla konuşmalarının basına yansması ve konuşulan konuların hassas güvenlik meselesi olması da PKK-İran yakınlaşmasını gün yüzüne çıkaran diğer etmenlerdir. Yegin'e göre, PKK ve İran arasındaki bu yaklaşma, NATO Füze Kalkanı Projesi ve petrol ambargosu konusunda İran'a karşı Batı ile birlikte hareket eden ve Arap Baharı sürecinde halk hareketlerinin yanında yer alan Ankara'nın siyasal duruşunun Tahran'da oluşturduğu rahatsızlığın bir neticesidir.³⁷⁷

³⁷⁵ Mehmet Yegin, (2012). "Ortadoğu'da Otoriter Aktörlerin İttifakı: İran, Suriye ve PKK", *Analist*, sayı 21. s.23.

³⁷⁶ Yegin, *a.g.e.*, s.23.

³⁷⁷ Yegin, *a.g.e.*, s.23.

2003'ten sonra PKK ve PJAK ile mücadele konusunda Türkiye'nin yanında yer alan İran, Arap Baharı sonrası 90'lı yıllardaki stratejine geri dönmüştür. İran'ın bu tavrı Türk makamlarını da rahatsız etmiştir. Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç, İran'ın PKK konusundaki strateji değişikliği ile ilgili olarak eleştirilerde bulunmuştur. Arınç, PKK'nın son dönemde İran topraklarından sızdığını öne sürerek "İran, PJAK'a karşı şiddetli savaş gösteriyordu. Ondan sonra bu savaşın olmadığı ortaya çıktı. Şimdi de Şemdinli'deki olayları Kuzey Irak'tan değil, İran tarafından sızan teröristlerin gerçekleştirdiği görülüyor" demiştir.³⁷⁸ Arınç'ın açıklamalarını İran Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Ramin Mihmanperest reddetmiş ve böyle açıklamaların Türkiye'nin iç sorunlarının çözümüne yardımcı olamayacağını söylemiştir.

Yeni süreçte PKK, Türkiye-İran sınırınının 10 km içerisinde bulunan Şehidan kampına yerleşmiştir.³⁷⁹ Terör örgütü, Türkiye'nin bombalayamadığı bu kampı 'güvenli bölge' olarak görmüştür. PJAK'ın yıllardır kullandığı Şehidan kampına örgütün üst düzey yöneticilerinin yerleşmesinin en büyük nedeni ise kampın, İran topraklarında yer almasından dolayı Türkiye'nin herhangi bir sınır ötesi operasyon ya da kara ve hava saldırısı düzenleyememesidir. Terör örgütünün, Arap Baharı sürecinin bir benzerini Türkiye'de gerçekleştirmek için Hakkâri'nin Şemdinli ilçesinde kalkıştığı başarısız baskına katılan militanlar bu kampta eğitilmiştir.

Öte yandan İran'ın PKK desteği İçişleri Bakanı İdris Naim Şahin tarafından hazırlanan raporda da ifade edilmiştir.³⁸⁰ PKK terörüne destek veren ülkeleri açıklayan Bakan Şahin, İran'ın da PKK'ya yardım ettiğini ve faaliyetlerine göz yumduğunu aktarmıştır. Şahin, çatışmalarda yaralanan PKK'luların İran'daki hastanelerde tedavi gördüğünü söyleyerek, yakalanan PKK militanlarının ifadelerinin bu bilgiyi doğruladığını ileri sürmüştür.

³⁷⁸ "İran'dan Arınç'a PKK Tepkisi: PKK İran'dan Sızmadı", *ANKA Haber Ajansı*, 13 Ağustos 2012.

³⁷⁹ "PKK Yöneticileri İran'daki Şehidan Kampına Yerleşti", *Zaman*, 10 Ağustos 2012, s.15.

³⁸⁰ <http://www.ensonhaber.com/bakan-sahin-pkkyi-destekleyen-ulkeleri-acikladi-2012-11-24.html>

Erişim Tarihi: 21.03.2014

Orta Doğu'daki son gelişmeler ışığında İran-PKK yakınlaşması, Arap Baharı sürecinin bölgeye olan etkileri doğrultusunda şekillenmiştir. İran, yeni dönemde PKK ile tekrar anlaşma sağlamış ve örgüte doğrudan destek vermeye başlamıştır. Laçiner'in aktardığına göre³⁸¹ PKK, Hakkâri, Şemdinli bölgesinde hem Irak hem de İran sınırlarını istediği kullanmaya başlamıştır. İran tarafındaki bazı karakollar PKK'nın kontrolüne bırakılmıştır. Ayrıca İran, 400'den fazla PKK militanına silahlı eğitim vermiştir. Keneş ise İran'ın yeniden şekillenen bölgesel konjonktüre bağlı olarak PKK'ya destek konusunda 1990'lardaki pozisyonuna döndüğünü düşünmektedir.³⁸² Kürt siyasetçi İbrahim Güçlü de İran'ın PKK'ya olan desteğinin geçici bir süre kesintiye uğramasına karşın, Arap Baharı sürecinden sonra silahlı ayaklanmanın gündeme gelmesi ile birlikte İran-PKK ilişkisinin daha sıklaştığını söylemektedir.³⁸³ Güçlü, PKK'nın 2012 yılında Türkiye'de başlattığı 'Devrimci Halk Savaşı'nın arkasında İran olduğunu ileri sürerek, PKK'nın bu tarihten sonra Suriye'ye yöneltilmesinin ve geçici olarak silahlı mücadeleye ara vermesinin de arka planında İran olduğunu ifade etmiştir.

İran'ın PKK kartını hep canlı tutması ve Başbakan Yardımcısı Arınç'ın ifadesiyle 'PKK'ya karşı aslında olmayan bir savaş görüntüsü' vermesi bu tezde ileri sürülen takiyeci/ikiyüzlü siyaset anlayışının göstergelerinden biri olarak okunabilir. İranlı politik elitler, 90'lı yılların başından bu yana PKK'ya destek vermediklerini en üst düzeyde ifade etmelerine karşın, PKK kartını her fırsatta Türkiye'ye karşı kullanmıştır.

³⁸¹ Sedat Laçiner, "100 İranlı Ajan", *Star*, 02 Eylül 2012, s.14.

³⁸² Mesut Çevikalp, "İran Hiç Dost Olmadı Ki", *Aksiyon*, 9-15 Nisan 2012, sayı 905. s.50.

³⁸³ İbrahim Güçlü ile özel görüşme, 05. 05. 2014, Ankara.

SONUÇ

1979 sonrasında, İran'ın dış politikada ürettiği retorik, devrim sonrası yapılan Anayasa ile uyuşmamaktadır. Bu durum, özünde bir tezat gibi görünse de Şii anlayışında önemli bir yeri olan takiye olgusu açısından bakıldığında İranlı politik elitler tarafından herhangi bir sorun teşkil etmemektedir. Zira Kayıp İmam'ın ortaya çıkacağı ana kadar yeryüzündeki bütün yönetimleri gayrimeşru sayan İranlı yöneticiler, takiyenin de beklenen İmam'ın zuhur edeceği güne kadar yapılması gerektiğine inanmaktadır. Bu durum uluslararası ilişkilerde çeşitli sorunların çıkmasına sebep olmaktadır.

İran'ın dış politikada söylem ve eylem bakımından yaşadığı çelişki, kendi açısından mahzurlu değildir. Orta Doğu'ya hatta tüm dünyaya yönelik ütopya ölçüsünde bir mefkûrenin hayalini kuran İran, özde, örtük amacını her daim gizli tutmaktadır. Kayıp İmam'ın zuhur edip bütün dünyaya adalet getireceğine inanan İranlı politik elitler, bu amaç çerçevesinde takiyeci/ikiyüzlü politika üretmek de sakınca görmemektedir.

Çalışma boyunca sıklıkla temas edilen 'takiye' olgusu Şiiliğin önemli kavramlarından biridir. Ancak Şia doktrininde, zaman içinde birçok değişik yorum ve tefsire uğrayan takiye olgusu, Sünnî anlayışta dinin kâfirler karşısında bir mümine tanıdığı ruhsat olarak sınırlandırılmasına karşın Şiilikte, belirli bir siyasî, iktisadî ve içtimaî amaca ulaşmak için uygulanan bir yöntem olarak göze çarpmaktadır. Zamanla çarpıtılan ve siyasî bir mahiyete bürünerek uç noktalara vardırılan takiye olgusu, birçok olumsuz durumun doğmasına da sebebiyet vermiştir. Esasında takiye, Şiilerin kendi üzerlerinde hissettikleri sosyal ve idarî baskılara karşı geliştirdikleri bir tür savunma mekanizmasıydı. Bu yaklaşım, aynı zamanda zulüm görmekte olan azınlığın korunmasına yönelik alınan tedbirdi. Dolayısıyla bu anlayışın neticesinde Şiiler, kendilerini tehlikelere karşı korumanın bir yolu olarak 'yalan' söylemeyi meşru gördüler ve Şii düşüncesine bağlı olduklarını gizlediler. Ancak Şiilerin, sadece siyasal olarak değil, ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerde de takiye yönetime sıkça

başvurmaları onları büyük ölçüde yalana sevk etti. İnsanlar arası ilişkilerde ve devletlerarası yürütülen diplomaside dürüstlüğü ortadan kaldıran bu tür takiyenin yansımalarını günümüz İran'ın dış politika uygulamalarında görmek ve gözlemlemek mümkündür.

Şiiliğe ait bir kavram olan takiye olgusundan yola çıkarak İran dış politikasını analiz etmenin zorluğu ortadadır. Ancak 1979 Devrimi ile birlikte İran'da iktidarın sahibi olan Şii din adamları, hem ulusal hem de uluslararası sistemdeki meşruiyetlerini, dinî/mezhebî bir temel üzerine bina etmişlerdir. İran'ın bölgedeki politikaları Şii perspektifle incelendiğinde bu durum daha da belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Devrim sonrası, Humeynî, dini motiflerle bezediği dış politika söylemini, dünyayı iki sınıfa bölen bir temel üzerine inşa etmiştir: Müstekbirler ve Müstazaflar. Bu kavramsallaştırmaya göre, insanlığı sövmeye çalışan, milletlerin ulusal ve kişisel çıkarlarında gözü olan ABD, Sovyet Rusya ve birçok Batılı devlet zalim ve mağrur olarak adlandırılmış, özel olarak ise 'Müstekbir' şeklinde tesmiye edilmiştir. Buna karşın, başta yoksul Müslüman ülkeler olmak üzere, zayıf bırakılmış, hakları ellerinden alınmış, yeraltı ve yerüstü kaynakları 'Müstekbirlerce' sömürülmüş milletler ise ezilenler sınıfında yer almış ve 'Müstazaf' olarak isimlendirilmiştir. İran, ezilen halkların ve Müslümanların koruyuculuğunu üstlenmeyi anayasal bir görev olarak üstlenmiştir. Ancak ütopyaya yakın idealize edilmiş olan bu dış politika perspektifi, İran'ın ulusal çıkarları söz konusu olduğunda birçok sapma göstererek ilerleyen yıllarda pragmatizmin kurbanı olmuştur. İran'ın kendi ulusal menfaatleri söz konusu olduğunda, Anayasa ile idealize edilen bu dini söylemin yerini, çağdaş diplomasinin argümanlarına bıraktığını söylemek mümkündür. Örneğin, Azerbaycan'ın büyük çoğunluğu mezhep olarak Şii olmasına rağmen Azerbaycan-Ermenistan anlaşmazlığında açık olarak Ermenistan'ın yanında yer almıştır. Azerbaycan topraklarının beşte birini oluşturan Dağlık Karabağ'ı işgal eden Ermenistan'a destek vermiş, Azerileri haklı ve meşru davalarında yalnız bırakmıştır. Yine halkının tamamı Müslüman olmasına rağmen ve Rusya tarafından açık bir şekilde hakları gasp edilen Çeçen savaşçılara hiçbir destek vermemiş, aynı dili konuştuğu Tacikistan'daki iç savaş sırasında Tacik halkının başına gelenler konusunda da Rusya'da rahatsızlık oluşturacak tavır takınmamıştır. Hiç kuşkusuz

İran'ın ikircikli tavrını en iyi açıklayan kavram tezin ana argümanı olarak sürülen takiye olgusudur.

İran'ın, dini önceleyen idealist dış politika retoriğinin yerine göre ulusal yerine göre de mezhebî çıkarlara tercih edilmesi, İran-gate olayı adlandırılan ve İran-ABD arasında gizli silah ticareti öngören anlaşmaların yapılmasında; yine İran'ın 'küçük şeytan' olarak adlandırdığı İsrail yaptığı gizli silah ticaretinde; Filistin meselesinin sözde savunuculuğunu yapmasında; ezilen 'müstaz'af' Suriyeli halkın yanında değil, ezen 'müstekbir' rejimin yanında yer alması gibi konularda daha da belirginleşmektedir. Çalışma boyunca 'takiye' kavramı altında tartışılan bu ikircikli dış politika anlayışı, İran'ın ulusal çıkarları için dini bir araç olarak kullanmaktan çekinmediğini ortaya koymaktadır. Bu açıdan dinin, dış politikada sadece retorikten ibaret kaldığını ve bir nevi 'meşruiyet aracı' olarak istismar edildiğini söylemek mümkündür.

İran'ın dış politikada yürüttüğü takiyeci diplomasi anlayışının, Türkiye ile olan ilişkilerde de yansımalarını bulmak mümkündür. Esasında İran-Türkiye ilişkileri tarih boyunca hep sorunlu olmuştur. Şii İran, Sünni Osmanlı halifesini tanımamış, son yüzyılda ilişkiler başta ideoloji, sınır sorunları ve güvenlik kaygıların yüzünden inişli-çıkışlı bir seyir izlemiştir. Esasında Türkiye-İran sınırı tarihte belki de eşi bulunmayan istikameti yansıtır. 1639 Kasr-ı Şirin Anlaşması ile çizilen 500 kilometrelik bu sınır, asırlarca değişmemiştir. Ancak son yüzyılda iki ülke arasında Kürt aşiretlerinin, sınırın her iki yanında dağınık yaşamaları ve zaman zaman ülke güvenliğini tehdit eden eylemlere kalkışmaları nedeniyle problemler yaşanmıştır. Ne var ki sınır konusundaki bu istikrar, iki devletin tarih boyunca ilişkilerine yansımamıştır. Aynı coğrafi ve stratejik alanı paylaşan iki ülke tarihin pek çok devrinde birbirlerine karşı izledikleri hegemonyacı politikalar ve dinsel rekabet nedeniyle sürekli bir nüfuz mücadelesi ve çatışma içinde olmuşlardır.

Bölgenin tek ve süper gücü olmak isteyen İran, tarihsel süreçte Türkiye'ye karşı her zaman bir rakip olarak bakmıştır. Bu nedenle Türk-İran ilişkileri zaman zaman dostane ve sıcak bir görüntü arz etse de hep mesafeli kalmıştır. Humeynî, 1979 Devrimi'nden sonra Türkiye'yi laik yapısı, Batı'yla iyi ilişkiler içinde olması ve NATO üyeliği nedeniyle potansiyel bir tehdit olarak görmüştür. Bu durum büyük ölçüde ondan sonra gelen dini lider ve cumhurbaşkanları için de geçerlidir. Ancak İran, Avrupa ile ticaretinde kendisine bir nevi köprülük yapan ve tecrit olduğu küresel ekonomik sistemde kendisine can suyu sağlayan Türkiye'yi tamamen karşısına almak da istememektedir.

Bu nedenle Tahran'ın Ankara'ya yönelik yürüttüğü diplomasi iki ayrı düzlemde yürümektedir. Birincisi kamuya açık şekilde fakat hile ve aldatma enstrümanlarını barındıran takiyeci resmi politika, diğeri ise gizlice yürütülen ve kendi çıkarlarını ikame edip Türkiye'nin menfaatlerini hedef alan gerçek politika. İran, bu çalışmanın son bölümünde anlatıldığı gibi, Türkiye'yi istikrarsızlığa ve zafiyete itmeye yönelik yıkıcı eylemler içinde olan PKK terörünü desteklemiş ve bölgedeki güç dengesini kendi lehine çevirmeye çalışmıştır. Daha Humeynî hayattayken İran Devrim Muhafızları'nın eğittiği ayrılıkçı Kürtler, Türkiye sınırları içinde terör eylemleri içinde olmuştur. 90'lar boyunca ise PKK unsurları İran'da rahatlıkla barınabilmiş, hastane, teçhizat, mali yardım gibi konularda destek bulmuştur. Türk tarafının bu yöndeki uyarılarına ise her defasında "İran'ın Türkiye aleyhtarı terör faaliyetlerine destek vermediği" şeklinde cevaplar verilmiştir. 2003 yılında ABD'nin Irak'a müdahalesinden sonra bölgeye yerleşmesi ve PKK'nın İran içindeki uzantısı olan PJAK'ı örtük biçimde desteklemesi ise İran'da güvenlik kaygılarının artmasına neden olmuş, Tahran'ın, Arap Baharı sürecine kadar kendi topraklarında PKK ve PJAK unsurlarına ciddi operasyonlar düzenlediği basına yansımıştır. Ancak Arap Baharı'nın Suriye'ye sıçraması ile birlikte İran strateji değişikliğine giderek PKK faaliyetlerine yeniden göz yummaya başlamıştır. Çalışmada değinildiği gibi bu durum, Türk yetkililer tarafından, "İran'ın PKK'ya karşı aslında var olmayan bir savaş yürüttüğü" şeklinde yorumlanmıştır.

Son tahlilde şunu söylemek mümkündür: İran'ın Türkiye'ye karşı her zaman bir kart/koz olarak gördüğü PKK sorunu, Tahran'ın takiyeci/ikiyüzlü politikalarından

biridir. İnan gerçekte niyetini gizlemekte ve kadim komşunun güvenliğini tehdit eden PKK militanlarının kendi sınırları içinde barınmasına, buradan Türkiye'ye sızıp eylemlerde bulunmasına göz yummaktadır.

KAYNAKÇA

KİTAP ve MAKALELER

ADIBELLİ, Barış, (2012). “İran Dış Politikasında İdeolojik ve Jeopolitik Dönüşüm”, ed. Barış Adıbelli, **Doğu Batı Yol Ayrımında İran -İdeoloji, Devlet ve Dış Politika**, İstanbul, Bilim+Gönül Yayınları.

AKDEVELİOĞLU, Atay, (2006). “İran(1923-41)Kutusu”, ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, I.Cilt, 12.bs., İstanbul, İletişim Yayınları.

AKDEVELİOĞLU, Atay, (2006). “Ağrı İsyancıları Kutusu”, ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, I.Cilt, 12.bs., İstanbul, İletişim Yayınları.

AKDEVELİOĞLU, Atay, KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, (2006). “1919-1980 Orta Doğu’yla İlişkiler: İran’la İlişkiler”, ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, I.Cilt, 12.bs., İstanbul, İletişim Yayınları.

AKDEVELİOĞLU, Atay, KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, (2006) “İran’la İlişkiler (1980-2001)”, ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, II.Cilt, 9.bs., İstanbul, İletişim Yayınları.

ALTINKAŞ, Evren, (2012). “Tarih Boyunca İran-ABD İlişkileri”, ed. Barış Adıbelli, **Doğu Batı Yol Ayrımında İran- İdeoloji, Devlet ve Dış Politika**, İstanbul, Bilim+Gönül Yayınları.

ARI, Tayyar, (2001). **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, 4. bs., İstanbul, Alfa Yayınları.

AYDINLI, Osman, (2003). ‘Mezheplerin Oluşum Sürecinde Mevali’nin Rolü’, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. II, sayı: 3, s.1-26.

ATTAR, Aygün, (2006). **İran'ın Etnik Yapısı**, Ankara, Divan Yayınları.

AKYOL, Taha, (1988). **Haricilik ve Şia, İslam'da Devrimciliğin Sosyolojik Kaynakları**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı.

AKYOL, Taha, (1999). **Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet**, 9.bs., İstanbul, Doğan Kitap.

AYVERDİ, İlhan, (2005) **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul, cilt III. Kubbealtı Neşriyatı.

BACIK, Gökhan, (2008). "İran ve İsrail: Motivasyonel Yapılar ve Dış Politika (1979-2008)", ed. Mehmet Tuncel, **Ortadoğu'da Güç Savaşları: Hedef Neden İran**, İstanbul, Etkileşim Yayınları.

BAKEER, Ali Hussein, (2013). "İran'ın Suriye Politikası Başarısız Devlet Senaryosu", *Analist*, Şubat, Ankara, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) Yayınları, sayı 24.

BARGEZAR, Kayhan, (2010). "İran, Ortadoğu ve Uluslararası Güvenlik", *Ortadoğu Analiz*, cilt II, sayı 21.

BEKİR, Ali Hüseyin, (2011). "Arapların Gözünden İran", Ekim, *Analist*, Ankara, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) Yayınları sayı 8.

BEKİR, Ali Hüseyin, DİNÇER, Osman Bahadır, (2011). "Ortadoğu'da Sıfır Toplamlı Bir Oyun: 'Arap Baharı' ve İran-Türkiye Rekabeti", Ekim, *Analist*, Ankara, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) Yayınları sayı 8.

BRUINESSEN, Martin Van, (2010). "20. Yüzyılın Başında Türk-İran Sınırında Bir Kürt Müttegallibe: Simko İsmail Ağa", ed. Touraj Atabaki, **İran ve I. Dünya Savaşı: Büyük Güçlerin Savaş Alanı**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

BULAÇ, Ali, (2009). **Hedefteki Ülke İran (İslam, Devrim ve Cumhuriyet)**, İstanbul, Çıra Yayınları.

BULAÇ, Ali, (2010). **Kürtler Nereye?**, İstanbul, Çıra Yayınları

CANER, Cantürk, (2012). “İran’da Devletin Tarihi: Başlangıçtan İslam Devrimine Teorik ve Devrimsel Bir Analiz”, ed. Barış Adıbelli, **Doğu Batı Yol Ayrımında İran İdeoloji, Devlet ve Dış Politika**, İstanbul, Bilim+Gönül Yayınları.

CANER, Cantürk, (2012). “İran Devrimi Sonrasında İran’da Yönetim”, ed. Barış Adıbelli, **Doğu Batı Yol Ayrımında İran- İdeoloji, Devlet ve Dış Politika**, İstanbul, Bilim+Gönül Yayınları.

ÇETİNSAYA, Gökhan, (2006). “Nükleer Kriz Kavşağında Türkiye-İran İlişkileri”, *Anlayış*, sayı: 37, Haziran.

ÇETİNSAYA, Gökhan, (2008), “Cumhuriyet Dönemi Türkiye-İran İlişkileri”, ed. Mehmet Tuncel, **Ortadoğu’da Güç Savaşları: Hedef Neden İran**, İstanbul, Etkileşim Yayınları.

DAVUTOĞLU, Ahmet, (2009). **Stratejik Derinlik- Türkiye’nin Uluslararası Konumu**, 32.bs., İstanbul, Küre Yayınları.

DOSTER, Barış, (2012). “İran Dış Politikası ve Rusya”, ed. Barış Adıbelli, **Doğu Batı Yol Ayrımında İran- İdeoloji, Devlet ve Dış Politika**, İstanbul, Bilim+Gönül Yayınları.

DOSTER, Barış, (2012). “Arap Baharı Sonrasında İran-Suriye İlişkileri”, ed. Barış Adıbelli, **Doğu Batı Yol Ayrımında İran- İdeoloji, Devlet ve Dış Politika**, İstanbul, Bilim+Gönül Yayınları.

EFEGİL, Ertan, (2012). “İran’ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar”, *Ortadoğu Analiz*, cilt 4, sayı 48.

EKİNCİ, Arzu Celalifer, (2009). “Son Ziyaretler Kapsamında İran-Türkiye İlişkileri”, *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Merkezi (USAK) Analizleri*, Kasım.

ESPOSİTO, John L., (2013). **Oxford İslâm Sözlüğü**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

ERDOĞAN, İrfan, ALEMDAR, Korkmaz, (2002). **Öteki Kuram- Kitle İletişimine Yaklaşımların Tarihsel ve Eleştirel Bir Değerlendirmesi**, Ankara, Erk Yayınları.

ERSOY, Eyüp, (2013). “İran ve Arap Baharı”, *Analist*, Ağustos, Ankara, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) Yayınları, sayı 30.

ERSOY, Eyüp, (2014), “Dini Jeopolitik ve İran’ın Orta Doğu Siyaseti”, ed. Engin Akçay, Erkan Ertosun, Mahmut Akpınar, **Dini Jeopolitik Yaklaşımıyla Ortadoğu**, 2.bs., Ankara, Akçağ Yayınları.

FIRAT, Melek, (2006) “İran’la İlişkiler (1919-1980)” ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, I.Cilt, 12.bs., İstanbul, İletişim Yayınları.

FULLER, Graham E., (1995). “Orta Asya’da İki Rakip: İran ve Türkiye”, *Strateji*, cilt V, sayı 1.

FULLER, Graham E., (2008). **Yeni Türkiye Cumhuriyeti-Yükselen Bölgesel Aktör**, çev. Mustafa Acar, 3.bs., İstanbul, Timaş Yayınları.

GARTHWAİTE, Gene R., (2011). **Pers İmparatorluğu’ndan Günümüze İran Tarihi**, çev. Fethi Aytuna, İstanbul, İnkılap Kitabevi.

GÜNDOĞAN, Ünal, (2011). “1979 İran İslam Devrimi’nin Ortadoğu Dengelerine Etkisi”, *Ortadoğu Analiz*, cilt III, sayı 30.

GÜNDOĞAN, Ünal, (2011). “Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme”, *Ortadoğu Analiz*, cilt IV, sayı:48.

GÜNGÖR, Erol, (2005). **İslamın Bugünkü Meseleleri**, 14.bs., İstanbul, Ötüken Neşriyat.

HAKYEMEZ, Cemil, (2009). **Şia’da Gaybet İnancı ve On İkinci İmam**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yayınları.

İNAT, Kemal, (2009). “Türkiye’nin Son Dönem İran Politikası: Barış ve Kalkınma İçin Karşılıklı Bağımlılık”, *Ortadoğu Analiz*, cilt I, sayı 10.

KANBOLAT, Hasan, SİNKAYA, Bayram, (2010). “Röportaj-İran İslam Cumhuriyeti Ankara Büyükelçisi Bahman Hosseinpour: ‘İran-Türkiye İşbirliği Bölgesel Sorunları Çözebilir’”, *Ortadoğu Analiz*, cilt II, sayı 14

KARAÇİN, Betül Buken, (2011), “Yalnızlık ve Pragmatizm Kısılacında Sıkışan İran”, Ekim, *Analist*, Ankara, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) Yayınları, sayı 8.

KHOSROKHAVAR, Farhad, ROY, Olivier, (2013). **İran: Bir Devrimin Tükenişi**, çev. İsmail Yerguz, 2. bs., İstanbul, Metis Yayınları.

KESKİN, Arif, (2008). “Şii Jeopolitiği ve İran”, ed. Mehmet Tuncel, **Ortadoğu’da Güç Savaşları: Hedef Neden İran**, İstanbul, Etkileşim Yayınları.

KESKİN, Arif, Özel Görüşme, 16.05.2014, Ankara.

KESKİN, Mehmet, (2012) **Caferi İlmihali**, Ankara, Diyanet İşleri Başkan Yayınları.

KENEŞ, Bülent, (2012). **İran: Tehdit mi, Fırsat mı?**, 2.bs., İstanbul, Timaş Yayınları.

KENEŞ, Bülent, (2013). **İran Siyasetinin İç Yüzü**, İstanbul, Timaş Yayınları.

KURUBAŞ, Erol, (2009), “Etnik Sorun-Dış Politika İlişkisi Bağlamında Kürt Sorununun Türk Dış Politikasına Etkileri”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, cilt 8, No 1, s.39-69.

LEWİS, Bernard, (2014). **İslam’da Radikal Bir Tarikat: Haşhaşiler**, çev. Kemal Sarısözen İstanbul, Kapı Yayınları.

MİNEL, Ümit, (2010). “PKK’ya Gayrinizami Harp’i Kim Öğretiyor?”, *Politika*, sayı 124.

NASKALİ, Esko, (2000). “İran”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 22. Cilt, İstanbul, TDV Yayın Matbaacılık ve Tic. A.Ş.

SARAY, Mehmet, (2006). **Türk-İran İlişkileri**, 2.bs. Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi.

SİNKAYA, Bayram, (2008). “Türkiye-İran İlişkilerinde Çatışma Noktaları ve Analizi”, **4.Türkiye-İran İlişkileri Sempozyumu: Küreselleşmenin Türkiye-İran Üzerindeki Etkileri ve Toplumların Karşılaşabileceği Problemler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu.

SİNKAYA, Bayram, (2011). “Türkiye-İran İlişkileri ve Cumhurbaşkanı Gül’ün Ziyareti”, *Ortadoğu Analiz*, cilt III, sayı 27.

SİNKAYA, Bayram, (2011). “İran-Suriye İlişkileri ve Suriye’de Halk İsyanı”, *Ortadoğu Analiz*, cilt III, sayı 33.

STEİN, Aaron, (2012). “Türkiye ve İran’ın Karmaşık İlişkisi”, *Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi (EDAM) Tartışma Kağıdı/3*

ŞAHİN, Mehmet, (2008), “İran Dış Politikasının Dini Retoriği”, *Akademik Orta Doğu*, Cilt 2, Sayı 2, s.7-17.

ŞAHİN, Mehmet, (2011). “İran: ‘Dini/İdealist’ Bir Devletin ‘Realist’ Dış Politikası”, Ekim, *Analist*, Ankara, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) Yayınları sayı 8.

ŞANLI, Ufuk, (2008). “İran ve Kürtler: Geri Dönen Öldürücü Bumerang”, ed. Mehmet Tuncel, **Ortadoğu’da Güç Savaşları: Hedef Neden İran**, İstanbul, Etkileşim Yayınları.

ŞERİATİ, Ali, (2012). **İran ve İslam**, Ankara, Fecr Yayınları.

TAN, Mehmet, ALİYEYEV, Pelin, (2013). “2002 Sonrasında Türk Dış Politikası Bağlamında Türkiye İnan İlişkilerinin Değerlendirilmesi”, ed. Ahmet Hamdi Aydın vd., **II. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu Yönetim-Ticaret-Siyaset Bildiriler Kitabı**, KSÜ Basımevi, s.105.

TAVLAŞ, Nezh, (1995). “Türk-İnan İlişkileri Kronolojisi”, *Strateji*, cilt V, sayı 1.

TİMUR, Taner, (2003). “Osmanlı Mirası”, der. İrvin C. Schick, E. Ahmet Tonak, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, 4. bs. İstanbul, Belge Yayınları.

TÜLÜMEN, Turgut, (1998). **İnan Devrim Hatıraları**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları.

OĞAN, Sinan, (2008). “11 Eylül Sonrası İnan-Rusya İlişkileri”, ed. Mehmet Tuncel, **Ortadoğu’da Güç Savaşları: Hedef Neden İran**, İstanbul, Etkileşim Yayınları.

OLSON, Robert, (2010). **Kürt Meselesi ve Türkiye İnan İlişkileri**, çev. Hikmet İlhan, İstanbul, Avesta Yayınları

ÖZ, Mustafa, (2010). “Şia”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 39. Cilt, İstanbul, TDV Yayın Matbaacılık ve Tic. A.Ş.

ÖZ, Mustafa , (2010). “Takıyye”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 39. Cilt, İstanbul, TDV Yayın Matbaacılık ve Tic. A.Ş.

ÖZCAN, Nihat Ali, (1998). “İran’ın Türkiye Algılaması ve Politik Araç Olarak Terör”, *Stratejik Analiz*, cilt I, sayı 2.

ÖZCAN, Mustafa, (2008). “Büyük Pazarlık ya da Üçüncü Savaş”, ed. Mehmet Tuncel, **Ortadoğu’da Güç Savaşları: Hedef Neden İran**, İstanbul, Etkileşim Yayınları.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, (2000). “İran”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 22. Cilt, İstanbul, TDV Yayın Matbaacılık ve Tic. A.Ş.

UDUM, Şebnem (2012). “Türkiye’nin İran Nükleer Meselesindeki Siyaseti”, *Ortadoğu Analiz*, cilt IV, sayı 43.

UZGEL, İlhan, (2006). “İrangate Olayı” Kutusu, ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, II.Cilt, 9.bs., İstanbul, İletişim Yayınları.

UYGUR, Hakkı, (2012). “İran ve Arap Baharı”, *Siyaset, Ekonomi ve Toplumsal Araştırmalar Vakfı (SETA) Analiz*, sayı 52.

ÜNAL, Ali, (2006) **Allah Kelamı Kur’an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali**, İstanbul, Define Yayınları.

ÜNAL, Ali, (2007). **Din Etrafında**, İzmir, Yeni Akademi Yayınları.

ÜSTÜN, İsmail Safa, (2013). “Velayet-i Fakih”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 43. Cilt, İstanbul, TDV Yayın Matbaacılık ve Tic. A.Ş.

ÜSTÜN, İsmail Safa, (2000). “İran”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 22. Cilt, İstanbul, TDV Yayın Matbaacılık ve Tic. A.Ş.

YEGİN, Mehmet, (2012). “Ortadoğu’da Otoriter Aktörlerin İttifakı: İran, Suriye ve PKK”, Kasım, *Analist*, Ankara, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) Yayınları sayı 21.

YEGİN, Abdullah, (2013), **İran Siyasetini Anlama Kılavuzu**, Ankara, Siyaset, Ekonomi ve Toplumsal Araştırmalar Vakfı (SETA) Yayınları XXV.

YEGİN, Abdullah, (2014). “Devrimin 35. Yılında İran Dış Politikası”, *Siyaset, Ekonomi ve Toplumsal Araştırmalar Vakfı (SETA) Perspektif*, sayı 31.

ZENGİN, Gürkan, (2010). **Hoca: Türk Dış Politikasında ‘Davutoğlu Etkisi’**, İstanbul, İnkılap Yayınları.

SÜRELİ YAYINLAR

ALTUNSOY, İsmail, “Faturaları Pahalı İran Gazı Şişiriyor”, *Zaman*, 23 Ocak 2014, s.8.

AKYOL, Taha, “İran ve Öbürleri”, *Hürriyet*, 20 Eylül 2012, s.33.

AVCI, Gültekin, “İran İsrail İçin Hiçbir Zaman Düşman Değil”, *Bugün*, 24 Ekim 2013, s.4.

ÇEVİKALP, Mesut, “İran Hiç Dost Olmadı Ki”, *Aksiyon*, 9-15 Nisan 2012, sayı 905, s.50

ÇEVİKALP, Mesut, “Küresel Güçler İran’ı Dengeliyor”, *Aksiyon*, 13-19 Ocak 2014, sayı: 997, s.28-29.

DOĞAN, Yalçın, “Suriye ve İran’dan Yardım Görüyoruz”, *Milliyet*, 26 Mart 1992, s.1.-s.14.

DOĞAN, Yalçın, “Türkiye İran Ortak Operasyonu”, *Milliyet*, 28 Ekim 1993, s.15.

ELEKDAĞ, Şükrü, “İsrail’le İlişkiler”, *Milliyet*, 12 Ocak 1998, s.17.

ERTAN, Fikret, (2007), “Hedef Pasdaran”, *Zaman*, 23 Ağustos, s.9.

GHORAYEB, Amal Saad, (2011), “İran’ın Filistin’e Adanmışlığının İdeolojik ve Stratejik Nedenleri”, <http://medyasafak.com/haber/994/dosya--iran-in-filistin-davasina-adanmisliginin-ideolojik-siyasi-ve-s>, Erişim Tarihi: 23.03.2014

GÜÇLÜ, İbrahim, Özel Görüşme. 05.05.2014, Ankara.

GÜRSES, Uğur, ‘İran-Altın-Halkbank ücreti’, *Radikal*, 19 Aralık 2013, s.14.

KESKİN, Arif, (2007). “PJAK: PKK’nın Bölgedeki Yeni Misyon Arayışı”, *Türksam*, <http://www.tursam.org/tr/a1377.html>, Erişim Tarihi: 03.03.2014

KUT, Şule, “Gecikmiş Bir İşbirliği”, *Milliyet*, 20 Mayıs 1997, s.22.

LAÇİNER, Sedat, “100 İranlı Ajan”, *Star*, 02 Eylül 2012, s.14.

MUMCU, Uğur, “Kürt İslamcılığı”, *Milliyet*, 21 Şubat 1992, s.7.

SALİHİ, Emin, (2011). “Orta Doğu’da Oluşan Yeni Dengeler ve ‘Şii Hilali’ Söylemi”, http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=989:ortadouda-oluan-yeni-dengeler-ve-ii-hilali-soylemi&catid=77:ortadogu-analizler&Itemid=150, Erişim Tarihi: 19.03.2004

ÖNAL, Cumali, “Düşmanlık mı Danışıklı Dövüş mü?”, *Aksiyon*, 11 Haziran 2011, sayı:862.

“İsrail Kurtulma Çabasında”, *Milliyet*, 12 Ocak 1987, s.5.

“Akdeniz ısınıyor: İran gemisi Gazze yolunda”, *Zaman*, 15 Haziran 2010, s.21.

“İran, içişlerimize karışamaz”, *Milliyet*, 27 Ağustos 1986, s.11.

“Atatürk’ü eleştirebiliriz”, *Milliyet*, 14 Haziran 1987, s.6.

“16. Yılında Mumcu Suikastı Hala Sır”, *Radikal*, 24 Ocak 2009, s.14.

- “Reagan İnanıramadı”, *Milliyet*, 14 Ağustos 1987, s.21
- “Humeyni’den PKK’ya Destek”, *Milliyet*, 24 Haziran 1987, s.13.
- “İran’a Kürt Desteği”, *Milliyet*, 27 Ekim 1987, s.9.
- “PKK 13 Kişiyi Kaçırıldı”, *Milliyet*, 2 Mayıs 1987, s.7.
- “PKK İçin İran’a Uyarı”, *Milliyet*, 09 Aralık 1987, s.12.
- “İran Toprağında 22 PKK Kampı”, *Milliyet*, 11 Haziran 1992, s.10.
- “Terör Zirvesinde Karşılıklı Suçlama”, *Milliyet*, 13 Ekim 1992, s.7.
- “Terör İran’a da Bulaşabilir”, *Milliyet*, 14 Ekim 1992, s.16.
- “PKK İçin Tam Destek”, *Milliyet*, 15 Eylül 1992, s.19.
- “Apo Bölgeyi Felakete Sürüklüyor”, *Milliyet*, 26 Ekim 1992, s.15.
- “PKK’yı İmha Operasyonu, Orduda İran Rahatsızlığı”, *Milliyet*, 16 Temmuz 1993, s.21.
- “Ankara-Tahran Gerginliği”, *Milliyet*, 21 Temmuz 1993, s.19.
- “İran’dan Birlikte Operasyon Teklifi”, *Milliyet*, 29 Temmuz 1993, s.15.
- “İran 24 PKK’lıyı Teslim Etti”, *Milliyet*, 15 Aralık 1993, s.18.
- “Operasyona İran Desteği”, *Milliyet*, 29 Mayıs 1994, s.9.
- “Tahran’a Teklif: PKK’yı Vuralım”, *Milliyet*, 14 Haziran 1995, s.19.

- “PKK İran’den Saldırdı: 20 Şehit”, *Milliyet*, 17 Haziran 1995, s.1.-s.14.
- “İran’a Ortak PKK Operasyonu Teklifi”, *Milliyet*, 18 Haziran 1995, s.14.
- “PKK’nın İran İtirafı”, *Milliyet*, 02 Ağustos 1995, s.14.
- “İran: Türk Askerî Heyeti PKK İzine Rastlamadı”, *Milliyet*, 11 Ağustos 1996, s.16.
- “İran’dan Terörist Saldırıları”, *Milliyet*, 04 Eylül 1996, s.14.
- “Erbakan’a PKK Bandı”, *Milliyet*, 05 Eylül 1996, s.1-s.17.
- “5 Milyon Dolara Kamp”, *Milliyet*, 23 Eylül 1996, s.1.
- “15 Dakika İçin Özel Uçak”, *Milliyet*, 15 Eylül 1996, s.28.
- “PKK’da Stinger Füzesi”, *Milliyet*, 10 Kasım 1996, s.7.
- “Ankara’da İran Rüzgârı”, *Milliyet*, 20 Aralık 1996, s.14.
- “Demirel İran’ı Yine Uyardı”, *Milliyet*, 16 Haziran 1997, s.14.
- “Komşular Terör Suçu İşliyor”, *Milliyet*, 08 Haziran 1997, s.17.
- “İran’a Azeri Tepkisi”, *Milliyet*, 23 Haziran 1997, s.15.
- “Suriye’nin Yerini İran Aldı”, *Milliyet*, 26 Temmuz 1999, s.16.
- “PKK’ya Kucak Açmayı Bırak”, *Milliyet*, 18 Ocak 2000, s.18.
- “İran’dan PKK’ya Uydu Telefonu”, *Milliyet*, 09 Nisan 2000, s.21.

“PKK Parasını İran’a Taşıyor”, *Milliyet*, 27 Mart 2002, s.19.

“İran’ın Terörden Aklanma Fırsatı”, *Milliyet*, 04 Nisan 2002, s.18.

“ABD İle Temasımız Vardı”, *Radikal*, 29 Ekim 2010, s.8.

“PKK Yöneticileri İran’daki Şehidan Kampına Yerleşti”, *Zaman*, 10 Ağustos 2012, s.15.

“İran Karayılan’ı Yakalayıp Serbest Bıraktı”, *Yeni Şafak*, 10 Ekim 2011, s.18.

“İran PKK’ya Yönelik Operasyon Başlattı”, *Cihan Haber Ajansı*, 22 Nisan 2006.

“Karayılan, Bağdat’ta Tedavi Görmüş”, *Cihan Haber Ajansı*, 15 Temmuz 2006.

“Kaçan Teröristler Barzani ve Talabani’ye Sığındı”, *Cihan Haber Ajansı*, 08 Ağustos 2006.

“İran Ordusu Kandil’i Bombalamaya Devam Ediyor”, *Cihan Haber Ajansı*, 19 Ağustos 2006.

“İran Kalıcı Çözüm İçin Koruculuk Sistemi Kuruyor”, *Cihan Haber Ajansı*, 26 Ağustos 2006.

“İran da PKK’yı Vuruyor”, *Cihan Haber Ajansı*, 24 Mayıs 2007.

“İran: Öldürdüğümüz Teröristlerde Amerikan Silahları Vardı”, *Cihan Haber Ajansı*, 31 Mayıs 2007.

“İran PJAK’la Mücadele Ederken ABD PKK’ya Karşı Eylemsiz”, *ANKA Haber Ajansı*, 04 Haziran 2007.

“PJAK Liderinin Bush Yönetiminden Randevu Talebine Yanıt Yok”, *ANKA Haber Ajansı*, 05 Ağustos 2007.

“Muttaki: ABD’nin PKK’ya Destek Sağladığına Dair Elimizde Kesin Bilgiler Var”, *Cihan Haber Ajansı*, 04 Kasım 2007.

“Türkiye ve İran PKK’ya Karşı İşbirliğini Görüşecek”, *ANKA Haber Ajansı*, 13 Nisan 2008.

“Romuzi: İran Topraklarında Komşularına Zarar Verecek Unsurları Barındırmayacak”, *Cihan Haber Ajansı*, 17 Nisan 2008.

“Wilson: PJAK’ı Terör Örgütü Olarak Görüyoruz”, *Cihan Haber Ajansı*, 30 Haziran 2008.

“ABD PJAK’ı Terör Örgütü İlan Etti”, *ANKA Haber Ajansı*, 05 Şubat 2009.

“Türkiye, PJAK’ın Terör Örgütü Listesine Alınmasını Memnuniyetle Karşıladi”, *Cihan Haber Ajansı*, 05 Şubat 2009.

“PKK İran’ın Üstünlüğünü Kabul Etti”, *Cihan Haber Ajansı*, 09 Ağustos 2011.

“İran’dan Büyük Darbe Alan PJAK Ateşkes İlan Etti”, *Cihan Haber Ajansı*, 15 Ağustos 2011.

“Murat Karayılan Yakalandı İddiası”, *Cihan Haber Ajansı*, 13 Ağustos 2011.

“Karayılan ile İlgili Muamma Devam Ediyor”, *Cihan Haber Ajansı*, 14 Ağustos 2011.

“PKK’nın İkinci Adamının Yakalandığı İddiası Yalanlandı”, *Cihan Haber Ajansı*, 15 Ağustos 2012.

“İran’dan Arınç’a PKK Tepkisi: PKK İran’dan Sızmadı”, *ANKA Haber Ajansı*, 13 Ağustos 2012.

“Suriye’de Tüm Dünya İran’a Karşı Birleşti”, <http://www.haberturk.com/dunya/haber/922404-suriyede-tum-dunya-irana-karsi-birlesti> Erişim Tarihi: 19.03.2014

Sami Ofer Öldü”, <http://gundem.milliyet.com.tr/sami-oferoldu/gundem/gundemdetay/03.06.2011/1398282/default.htm> Erişimi: Tarihi: 24.03.2014

“İran Gazze’ye ardım gemisi göndermiyor” , <http://www.dunya.com/iran-gazzeye-yardim-gemisi-gondermiyor-92550h.htm> Erişim Tarihi: 26.06.2010

“İran: Gazze’ye Askeri Yardım Gönderdik”, <http://www.haber7.com/dunya/haber/955031-iran-gazzeye-askeri-yardim-gonderdik> , Erişim Tarihi: 22.11.2012

İran’ın Suriye tutumu bizim için tam bir hayal kırıklığı’ <http://haber.stargazete.com/ekonomi/iranin-suriye-tutumu-bizim-icin-tam-bir-hayal-kirikligi/haber-758967> Erişim Tarihi: 28.01.2014

“Türkiye-İran Siyasi İlişkileri”, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-iran_siyasi-iliskileri.tr.mfa Erişim Tarihi: 14.04.2014

“İran Asya’ya çıkan en önemli kapı” http://www.sabah.com.tr/Gundem/2010/09/16/iran_asyaya_cikan_en_onemli_kapi# Erişim Tarihi: 17.04.2014

“Türkiye merkez ülke olmalı” 26.02.2004 <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=107581> Erişim Tarihi: 19.04.2014

“Erdoğan: Kendimizi ikinci evimizde hissediyoruz” http://www.zaman.com.tr/dunya_erdogan-kendimizi-ikinci-evimizde-hissediyoruz_2196351.html Erişim Tarihi: 17.04.2014

“İran’a Bagheri’yi çek dedik” 09.02.1997 <http://arsiv.sabah.com.tr/1997/02/09/f03.html> Erişim Tarihi: 19.04.2014

“Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı İhracat Bilgi Platformu- İran” <http://www.ibp.gov.tr/pg/section-pg-ulke.cfm?id=E843AC8E4B> Erişim Tarihi: 18.04.2014

“Yıllara göre ihracat rakamları”, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1545 Erişim Tarihi: 18.04.2014

“İstanbul Ticaret Odası verileri”, Grafik:
<http://cdncms.zaman.com.tr//2013/12/21/grafikbuyuk.jpg> Erişim Tarihi: 19.04.2014

“İran’a Altın Ticareti Yeniden Başlıyor” http://www.zaman.com.tr/ekonomi_irana-altin-ticareti-yeniden-basliyor_2172625.html Erişim Tarihi: 19.04.104

“Türkiye’de kurulan İranlı şirket sayısı patladı”, 21.12.2013
http://www.zaman.com.tr/ekonomi_turkiyede-kurulan-iranli-sirket-sayisi-patladi_2186634.html Erişim Tarihi: 19.04.2014

“İran’dan Ankara’ya radar tepkisi”, 05.10.2013,
<http://www.aljazeera.com.tr/haber/irandan-ankaraya-radar-tepkisi> Erişim Tarihi: 21.04.2014

İran’dan Türkiye’ye büyük tehdit”, 27.11.2013 ,
<http://www.hurriyet.com.tr/planet/19336116.asp> Erişim Tarihi: 21.04.2014

<http://www.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1986/111386c.htm> Erişim Tarihi: 21.03.2014

<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/448689.asp#storyContinues> Erişim Tarihi: 24.03.2014

<http://www.ensonhaber.com/bakan-sahin-pkkyi-destekleyen-ulkeleri-acikladi-2012-11-24.html> Erişim Tarihi: 21.03.2014

TBMM Başkanlığının 06.09.2011 tarihli ve A.01.0.GNS.0.10.02-00-21536 sayılı ‘Soru Önergesine Cevap’, 06.12.2013, <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-0373sgc.pdf> Erişim Tarihi: 21.04.2014

